

vigilia

**A gazdaság
keresztény szemmel**

Az USA püspökeinek
körlevele a gazdaságról

**Rabár Ferenc
és Farkas Márta írása**

Cserháti József
Működőképes egyházat

Erdődy Edit Nádas Péterről

Bojtár Endre
Litvánia megkeresztelkedése

A Vigilia beszélgetése
Regőczy Istvánnal

Edward Stachura elbeszélése,
Rába György
és **Tadeusz Rózewicz** versei



1989
2

...	81
CSERHÁTI JÓZSEF: A működőképes egyház belső feltételei	82
Gazdasági igazságosságot mindenkinek (Az USA katolikus püspökeinek pásztorlevele, Rabár Ferenc összeállítása)	87
RABÁR FERENC: Gazdasági élet és emberi méltóság	94
FARKAS MÁRTA: A gazdaság keresztény szemmel	97
ERDŐDY EDIT: Az Emlékiratok könyvéig (Nádas Péter könyvei)	106
TADEUSZ RÓZEWICZ: Diplomatak mosolya (vers; Gimes Romána fordítása)	113
TADEUSZ RÓZEWICZ: Átmásoltam (vers; Gimes Romána fordítása)	114
EDWARD STACHURA: A szeretet (Éles Márta fordítása)	115
RÁBA GYÖRGY: Meghitt ének (vers)	122
BOJTÁR ENDRE: Litvánia megkeresztelkedése	123
JERZY KLOCZOWSKI: Lengyelország szerepe Litvánia megtérésében (Török József fordítása)	130
KRZYSZTOF PENDERECKI: A kereszténység kulturateremtő ereje (Éles Márta fordítása)	135

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Regőczy Istvánnal (Dobos Marianne)	138
------------------------------------	-----

MAI MEDITÁCIÓK

CS. GYIMESI ÉVA: Ars oratorica christiana	142
---	-----

ÉLŐ VILÁGEGYHÁZ

A katolicizmus megpróbáltatása Burundiban (M. M.)	145
---	-----

NAPLÓ

Irodalom Esterházy Péter: A kitömött hattyú (Rónay László)	148
Nádas Péter: Játéktér (Károlyi Csaba)	149
Egyháztörténet Plébániai levéltárak (Vörös Károly)	151
Színház Mire jó egy szobor? (Éger Veronika)	152
Zene Virtuózok (Fáy Miklós)	154
Kiállítás A Szentoltvasó képei. Udvardi Erzsébet kiállítása. (Kalász Márton)	155
Művészettörténet W. Hofmann: A földi paradicsom (Tillmann J. A.)	156
V. Kandinszkij: A szellemi a művészetben (Tillmann J. A.)	157
Levelek – válaszok	158
Prokop Péter hazatér	160

A címlapon Keiji Kosaka (Japán) szobra: „Kiengesztelődés”. A hátlapon örmény síremlék (kacskar) Hagbat 1272, a 147. oldalon Prokop Péter: A dráma megdicsőülése című műve.

Főszerkesztő: LUKÁCS LÁSZLÓ

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Szerkesztő: Szent István Társulat, felelős vezető dr. Ákos Géza igazgató

Készít: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Táskaszám: 88/82 251 Index szám: 25 921 HU ISSN 0042–6024

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 177–246. 173–933, Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcan át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37–343–VII. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külföldi Vállalat, H–1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,— USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H–1850 Budapest) a Kultúra 024–7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 480,— Ft, 1/2 évre 240,— Ft, 1/4 évre 120,— Ft, egyes szám ára 40,— Ft. Megjelenik havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12–2-IG. KÉZIRATOT NEM ÖRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Hogy gazdasági helyzet van, már az óvodásokba is sulykolják, azzal a téveszmével együtt, hogy a többi helyzet éppen a gazdaságitól olyan, amilyen. Milyen egyszerű is volna! A válság kulcsát, bipp-bopp!, megtalálnánk. Mondjuk, még több kölcsönt vennénk föl, vagy még keményebben dolgoznánk még kevesebb bérért, több adóval, batékonyabban persze, aztán lassacskán a tudományos-technikai forradalom szépen begyűrűzne, a forint konvertibilissé válna, igazi pénzzé, amit a Nemzeti Bank nemcsak kibocsátana, el is fogadna, akár a yent, a dollárt...

De hiszen eddig is valami ilyesmi történt. Az államosítások óta annyi ezer és ezer milliárd ment a népgazdaságba, és mehetne még és még. Ördögi kör?

Aki Istent ismer vagy történelmet, tudja, hogy a gazdaság se nem célja, se nem alapja a társadalmi életnek. Éppen ellenkezőleg: következménye, utruga vagy kórója az uralkodó szellemi állapotoknak. A tudásszintnek például, melynek jegyében a társadalom fölhalál, megbonosít modern gazdálkodási eljárásokat, vagy éppen elutasítja ezeket; üldözi a föltalálókat, frástudatlannak bagyja az iskolásokat, engedi omladozni az egyetemeket, előítéletektől vezérelve elberdálja az erőforrásokat, monopolizálja és korlátozza az információkat, bölcsesség nélkül készít számvetést, azt hiszi, hogy a pénz önmagánál többet jelent: például időt, munkát, életet; elfogadja, hogy: az ember értékét a teljesítménye adja, a munkát a piac minősítse, következésképpen az ember a piacon méretessék. A társadalom becsület-állapotától függ például, hogy a gazdálkodók betartják-e a szerződéseket, korrektek-e az üzleti viszonyok, ki-ki elvégzi-e a munkáját, létezik-e kötelesség, erény, tisztesség, lopnak-e mindazok, akik megcsaltnak és kisemmi-zettnek érzik magukat? A társadalomnak a szeretettől való áthatottságától függ, érdemes-e egyáltalán dolgozni, vagy akár élni? A termelés előbb-utóbb rabszolgamunka lesz — és épp annyira batékony — ott, ahol a munkást dolgozónak tekintik. Hangyának, nemtelen termelési tényezőnek, aki jó, ha annyit kap, amennyiből személyét és a következő dolgozó-generációt „újratermelheti” — mintba valami állatnál is alantasabb: dolog volna. Holott az ember ember. Isten barátja, s emberi méltóságának egyik forrása a munkája. Méltó a munkás a bérére, mondja Jézus, a munkás. Az embert csakis szerető és szeretetre szomjazó lény felől szabad és lebeteséges megközelíteni a gazdasági életben is. Máskülönben elvesz a munkáltató, a munka, a tőke legitimációja. A gazdasági élet erőszakon vagy korrupción alapuló kizsákmányolássá torzul, rablássá, ember és természet elleni harccá.

Ha a magyar társadalomban sikerülne illő helyére visszaállítani a tudást és az erkölcsöt, gazdaságunk bamarosan elérne akár valami századfordulós kapitalizmus-szintet is. De onnan tovább? A korlátlan növekedés zsákutcájába? Abonnan kifelé igyekeznek azok, akik a kor idejét élik, és keresik azt az utat, amelyen nemcsak a gazdasági élet, de a Föld élete is megőrizhető.

Túlán meglepő, de csatlakozhatunk bozzájuk, ha képesek vagyunk restaurálni magunkat a szeretetben. Semmi más nem védhet meg a konzumidiotizmussal iker termelékenységstől, a türelmetlenségtől, más nem állítbítja helyre a szolidaritást munkás és munkás között, nem adbat értelmet a közbizalmon alapuló főnök—beosztott viszonynak, munkának és más nem szellemiübeti át a tudást és becsületet, hogy általuk a gazdaság az és csak az legyen, amire való.

CSERHÁTI JÓZSEF

A működőképes egyház belső feltételei

Megtisztulni és felemelkedni

A „működőképes” egyház kifejezést első alkalommal Paskai László bíboros interjújában olvastam, az Új Ember május 15-i számában. Eszerint „egy működőképes egyház megépítése a mostani körülmények között olyan távlati program, amire érdemes volna sok fiatal és civil életet rátenni”. Mit jelent ez a fogalom, annak tartalma, mondanivalója? A működési lehetőség hallatán természetesen elsősorban az egyház külső szabadságára, lelki tevékenységének és küldetésének akadálymentes kifejtésére gondolunk: olyan légkörre, amelyben a hívek félelem nélkül merik vállalni a hitük szerinti életberendezkedést és az egyház apostoli munkájában való részvételt. E vonatkozásban számításba kell vennünk, hogy legújabban pozitívan alakul az egyház és az állam, illetve az egyház és a mai társadalom kapcsolata. A régebbi és a legújabb eredmények folyamatosságában kell figyelniük a további lehetőségekre. Az egyház az utolsó három évben önállóbb, belülről összeszedettebb és magabiztosabb lett.

Bennünket azonban most inkább az egyház jelenlétének és tevékenységének belső oldala, vagyis ama belső előfeltételek vizsgálata érdekel, amelyek nélkül az egyház feladná önmagát és képtelen lenne örök küldetését teljesíteni. A kérdés ez: mit és hogyan kell tennie a mai egyháznak, hogy azonosságban maradván önmagával, korszerű lehessen, vagyis a mai követelményeknek megfelelően teljesíthesse küldetését?

Ma mindenütt reformokról beszélünk: meg akarunk tisztulni és fel akarunk emelkedni. Minden vallásnak ez a legfőbb célkitűzése. Amikor elsősorban gazdasági, társadalmi átalakulásról van szó, akkor is a reformok lényegét az ember belső átalakulásában, új gondolkodásra, új cselekvésre való készítetésében kell meghatározni. Ezért van szükség a szemek felnyitására, de még inkább a szívek kitárására. Meg kell tanulnunk újonnan érezni, másképp gondolkodni, új források és indítások alapján cselekedni. Ezer éven keresztül megmaradtunk, sok hibánk mellett a keleti hazából hozott alapvetőkünk mégis a folyamatos csodavárás volt. Pedig a tavalyi Szent István-i jubileumi év folyamán hányszor hangzott el: a magyar alkotmányt és a magyar élet alapjait szent királyunk a munka, az egyetértés, a testvériség és az erkölcsösség követelményeiben rakta le.

A mai újrakezdésben ismét kielemezhetjük, hogy a délibábkeresés, a „háryánoskodás”, sőt még a munkakerülés is későbbi történelmi hibarárakodások. A mai széltevékenységben hirdett reformtörekvésben van valami ijesztő figyelmeztetés is: új gondolatok és tevékenységek üres jelszavakká torzulhatnak, megakadhatnak a külsőségekben, a divatozásban, ha nagy akarásunkat nem a régi bűnök és mulasztások felett érzett bánat és megtérés utáni vágy hatja át. Hányszor jártunk már így! Szépen kifaragott, újnak hangzó elképzelések nem hozhatnak újat, ha nem tartalmazzák a minden elszántsággal vállalandó szándékot: a régi világ elvetését és az új ígéretek igaz megvalósítását. A sok optimista és pesszimista felhang zavarában szinte rosszul esik ilyent hallani: „A magyar társadalom már elvesztette hitét és reményét, vagyis képtelen a megújulásra.” Mások szerint: romok között járunk, ezek között lépdelve pedig nem lehet előrehaladni, előbb tehát a romo-

kat kellene eltávolítani. S végül is veszedelmesen új romantikát jelentene, ha minden régivel szembe akarnánk fordulni, és így esetleg a fürdővízzel együtt az újszülöttet is kiöntjük.

Új értékeket keresünk ma is, ezek nélkül sem a jelent, sem a jövőt nem tudjuk megfelelő kritikával helyére tenni. A megújulás onnan jön majd, hogy a közösségért új felelősségtudatot kell tudnunk kialakítani magunkban, érettebb, higgadtabb pluralista demokráciára kell törekednünk, megértőbb, együttérzőbb, emberibb irányítási rendszereket kidolgoznunk.

Az egyház elsődlegesen a belső reform híve

Igazuk van azoknak, akik folyvást mondogatják: bűnbánatra és megtérésre van szükségünk, de nem elég a múlt bűneit, hibáit bevallani, az átalakítást elsősorban önmagunkban kell elkezdeni: belülről kell átalakulnunk, új emberré lennünk. Mindenkinek részt és felelősséget kell vállalnia a gazdaság, a társadalom, a közélet, az erkölcsiség megújításában; nem lehet meggyőzővé vagy hitelessé tenni az olyan megújulást, amely nem belső akarásból és átélésből fakad. El kell jönnie annak a pillanatnak, amikor rádöbbenünk arra, hogy a megújulási készség egyetlen jele és értékmérője a cselekvés: az a tett, amellyel belülről kezdjük átalakítani magunkat.

A holnapra nyíló útkeresésben nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a magyar társadalom pluralista összetételű és e pluralizmus problematikája került ma újból előtérbe. Látnunk kell, hogy a kommunista párt vezető szerepét fel nem adva akar mindenáron megújulni; az ország vezetésében a régi hibákat és mulasztásokat elismerve kíván új felelősséget vállalni; nem riad vissza a múlt önelmarasztaló felülvizsgálatától sem, és miután felismerte a megújulás szükségességét, most már lázas kereséssel vállalni kívánja a reformok végrehajtásának irányítását is.

A szélesebb politikai perspektíva ma azt sugallja, hogy olyan új kezdésre van szükség, melyben az irányítás demokratikus lesz, mély átalakítást sürget, a bürokráciát leépíti vagy felszámolja, hogy ezzel felszabaduljanak azok az erőforrások, amelyek lehetővé teszik az egyén, minden magyar közreműködését, személyi felelősségét és a demokratikus közvélemény javító szándékú javaslatait.

Az egyház oldalán meg vagyunk arról győződve, hogy a megújulás keresése korunkban elemi erők parancsából jön. Olyan égetően él a változtatás vágya az emberekben, hogy valójában nem lesz nehéz a szellemi, lelki és erkölcsi megújulás érdekében az erőket mozgósítani. Az egyház részéről is elsősorban a múlt hibáinak felszámolására kell törekednünk, hogy azután megtisztult perspektívával láthassuk az új teendőket.

A II. Vatikáni zsinatnak mint reformzsinatnak az újrafogalmazásaira figyelve még mindig nem látjuk elég tisztán, mit kell befelé és kifelé tennünk, hogy a XXIII. János pápa által akart időszerűsítéshez, az „aggiornamento”-hoz, vagyis az egyház tanításának és lelki küldetésének korszerűvé tételéhez hozzájáruljunk. Meg kell szabadulnunk a régi hibáktól, azoktól a történelmi ráakodásoktól és ferdülésektől, amelyek nem egyeztethetők össze az evangéliumnak az embert felszabadító és felemelő szándékával. Az önző egyénieskedésbe, legújabbban a „konzum imádatába” süllyedt embert kell kiszabadítanunk az „individualitás kultuszának” béklyóiból, hogy közösségi társadalmat kialakító emberré váljék. Keresztény követelmény lett, hogy az embernek a világban elfoglalt helyét evangéliumi alapon is meghatározzuk. A zsinatnak a világ felé való nyitása éppen ezt szorgalmazza: a lelki és etikai értékek mellett fel kell figyelni a földi valóságok és értékek, a mindennapi életgyakorlat, az emberi együttélés és a munka, a tudományos haladás, a technikai tökéletesedés, a művészeti alkotások boldogságteremtő szerepére is.

A régi bűnöket és mulasztásokat fel kell számolni: a múltban talán túl sokat és gyakran vétettünk a társadalmi igazságosság, a földi értékek és a vagyon igazságos elosztása ellen; a vallásos életet formalisztikussá, gyökértelessé és életszerűtlenné tettük a hagyományok túlságos előtérbe helyezésével és fétises tiszteletével. A mai vallásosság új evangéliumi felfrissítést tesz szükségessé. Ezért is nyúlt a zsinat egyházfogalmunk és egész vallásos magatartásunk mélyebb szentírási megalapozásához. A múltban sokszor külsőségekben akadunk meg. Az egyház valóban látható törvények és szokások alapjaira épített vallási tevékenységben élő közösség, de ez csak az egyház egyik oldala. Igazi lényege és valósága mélyebben van; ez a láthatatlan egyház, az isteni irgalom és kegyelem által fenntartott életegység Jézus Krisztus istenemberi személyével, tanításával, megváltó tetteivel és a Szentlélekben történő kegyelmi közlésével.

A zsinat a maga munkáját nyitásnak, felülvizsgálatnak, új kezdésnek minősítette. A megtisztított evangéliumi tanítás felragyogtatása lett az eredmény. Új perspektívába került az ember testi-lelki integrációja, az egyén és a közösség mélyebbről megvilágított egybetartozása, az összemberiségnek egy családként való megjelenítése, a jövő boldogításának feladata.

A magyar társadalom elvárja a hívőktől azt a belső lelki segítséget, amit hitük, egyházi életük, vallásos elmélyülésük, imájuk, elmélkedésük és önmegtagadásuk nyújtani tud a reformok megoldásának nagy feladatához. A zsinat új embert, kiegyensúlyozottabb személyiséget, új társadalmat és a harmadik évezredbe induló összemberiséget helyezett megtisztító és javító munkájának középpontjába — emberközpontúvá tette teológiai és vallásos szemléletünket. Az egyház csak akkor segíthet a társadalom mai reformtörékvéseinek támogatásában, ha saját belső reformfeladatait már kézbe vette és kész azokat végrehajtani.

Új emberkép és új társadalmi egység

A zsinati nyitás szabadságot, a földi és emberi értékek új megbecsülését, az emberi társadalom sokrétűségét, vagyis a pluralizmust fogadta el mint önértékelési és mérlegelési szempontot. Ilyen vonatkozásban a II. Vatikáni zsinat a legmesszebbmenően hozzájárult az egyoldalú individualizmus és a szélsőséges liberalizmus felszámolásához. Első helyen az egyházban is a birtoklási tudatból és a hatalmaskodásból származó régi bűnök és hibák felszámolásának lajstromát kell magunk elé tartanunk. Nézetünk szerint az alábbiak tartoznak ide: elhanyagoltuk a szociális, a társadalmi igazságosság kérdéseit; nem karoltuk fel „szamaritánusként” a szegények, a szenvedők, az elmarasztaltak, a kitaszítottak ügyét; a formalisztikus vallásosság türes hagyománytiszteletbe fulladt; az egyházi közösség szerepét és jelentőségét háttérbe szorítottuk az individuuum kultuszával szemben. Új emberségutdatra és magyarságszemléletre, új egyháztudatra van szükségünk: az egyházzal azonosulva kell élnünk és cselekednünk.

Hazánkban a lakosság hatvan százaléka hívőnek vallja magát. Az egyház ennek tudatában is belülről kíván megújulni. Természetesen a magyar helyzet mai alakulásának nehézségei az egyházra is némiképp bénítólag hatnak, ugyanakkor kevés a pap és igen kicsiny azon világi hívők száma, akik önként készek helytállni az egyház mai belső alakításának és a lelkipásztori kíséret munkáinak vállalásában. Ezek a jószándékú világiak olykor még nem rendelkeznek azzal a belső érettséggel és felkészültséggel, amely e munkához szükséges. Nálunk is, mint mindenütt a világon, a kiscsoportokban van a remény: azokban a megújulási mozgalmakban, amelyek a jobb emberré válás vágyától áthatott, a lelki mélységek kívánságaitól fölkellesztett fiatalokat és idősebbeket összefogja. A fiatalok imában és elmélkedésben, Szentírás-olvasásban és a különböző tudományokat művelő

csoportfoglalkozásokban emelik és nevelik egymást. Így lassan a nagy közösségre is hatni tudnak. Innen kap megvilágítást az egyháznak ma az a sürgős óhaja, hogy a felnőtt hitoktatást lelkipásztori célkitűzéseinek egyik legelső helyére tegye. Gyakran harminc-éves kiesést kell pótolni.

Minden reményünk az egyházközségekben és az új megalapozású családi lelkipásztorokodásban van. Az egyháztól távol áll ma, hogy gettóba vonuljon. A világ értékkeresései ma annyira előtérbe kerültek, a holnap társadalmi alakulásáért vállalandó felelősség a vallásosság terén is jelentkezik. A külső, a történelmi világhoz való ragaszkodásunkat komolyan kell vennünk, és el kell fogadnunk a szekularizált társadalom kísértéseit vagy kihívásait is. Ha lelkiismeretesen szembenézünk velük, akkor nem leszünk hűtlenné a történelmi valósághoz és annak folyamatosságához. A megújulást a báziscsoportokban kell keresnünk, ahol a szekularizált pluralisztikus társadalomból jövő fiatalok és idősebbek is új értéket, új etikai vonzást találnak. Így valamiképpen a mai pluralizmusnak is új lüktető erőt és szívet tudnak adni, és ezt pozitívumnak kell minősítenünk.

A kereszténységnek belülről kell megújhódnia, nem kívülről vagy felülről jövő kezeléssel, hanem igazi, őszinte nyitással a világ felé. Nem a politika és a hit összefogásában, amiből mindig valami furcsaság jött ki eddig is, hanem a szolgálatban és a szeretet hódításában. „Az egyháznak készen kell lennie, hogy a szabadság és a mai kihívások kockázatát vállalja. Fenntartás és tépelődés nélkül lesz mindig kész felülvizsgálni a vallás kritikáját a cselekvési kritikával együtt, mert tudja, hogy nyitott fülekre csak így találhat.” Az evangéliumot a jelen számára való nagy jelentőségében fel kell ajánlanunk az újonnan elinduló társadalomnak, de semmiképpen sem kényszeríthetjük rá. Tehát mindenképpen szükségünk lesz arra, hogy a szegények egyháza legyünk, hitvalló és tanúságtevő egyház; azt az utat kell újból megnyitnunk, amely az egyháztörténelem nagy korszakainak a küszöbén állt. Walter Kasper teszi fel a kérdést: „Milyen is legyen a mai világ felé nyitott katolicizmus? Hogyan lehetséges, hogy ne kelljen feladni a katolikus identitást és hogyan lehet megőrizni a keresztény azonosságot anélkül, hogy gettóban éljünk, és elveszítsük a modern világgal való dialógus lehetőségeit”.

A kétezredik év végén megismétlődik az, ami az első ezredév hanyatlását és búcsúzását is jellemezte: válságok, bizonytalanságok, félelmek, erkölcsi bukások, lelki megtorpanások. Hazánk sem maradt mentes a társadalmi, a gazdasági, sőt még az eszmei krízisektől sem; ennek igazi okait firtatni itt és most nem a mi dolgunk.

XXIII. János pápa zsinatja utat nyitott a keresztény felekezetekhez, a világvallásokhoz, a különböző világnézetű és állásfoglalású emberekhez. Sajnos az ökumenizmusról túl keveset beszélünk és még kevesebbet teszünk érte. Az egyház ki akart tárulkozni, meg akarta mutatni igazi valóságát és arculatát. Meg akart tisztulni evangéliumi azonosságát keresve, így igyekezett hatást, vonzerőt gyakorolni a kívülállókra. Ebben az alapbeállítottságban az egyház fel tudta oldani elszigeteltségét, merevségét és bezártságát. A valóság többrétűségének, az emberi valóság változatos történelmének elismerésével egyszerre a pluralizmus híve lett. És e varázsszó azóta a világ jövőjének átalakítási jelszavává vált. Hazánkban is szocialista pluralizmusról beszélnek a politikusok. Az emberi gondolkodásban és cselekvésben az uniformitás, az egyformaság lélekölő és minden haladás megakasztója lehet.

A pluralizmusból következik a dialógus, az emberek szellemi-lelki találkozása, az egymásrautaltság, az egymásban kiegészülés, a párbeszéd, amelyben nem elsősorban vitatkozásról, hanem a nézetek összeegyeztetéséről, a különböző gondolkodású embereknek egymással való találkozásáról, a közös cselekvésre való felkészülésről van szó. Ma ismételten hivatkozunk a népek, nemzetek, a különböző embercsoportok, a politikai pártok, a más és más érdekközösségek, az egymástól eltérő vallások közötti párbeszédekre. Az egész világnak egyetlen nagy átfogó dialógusban kellene találkozásra és egységre

törekednie. A válságok egymásutánja és stagnálása ma sem engedi meg a közös nevezőre jutást, nekünk azonban ki kell tartanunk a párbeszéd mellett. Az egyházban ma minden hívőnek a pluralizmus szószólójává kell lennie, és a dialógust mint megoldási eszközt elfogadnia nemcsak kifelé, a tőlünk független, a tőlünk távoli, sőt a tőlünk különböző emberi valóságok és akarások egészében, hanem befelé is. A dialógus hatalmas eszköz ahhoz, hogy az egyházban a vezetők és vezetettek, a papság és a hívő nép, a különböző generációk problémáit figyelembe véve az eltérő érdekek találkozzanak és közös nevezőre jussanak.

A zsinat kimondotta, hogy az embereknek egymás megsegítésére, az embertestvérség kiépítésére kell törekedniük. A keresztényeknek emberszeretőknek, testvéri közösségeket keresőknek, szolidárisnak kell lenniük. Ebben az egymás mellé építettségben mint közösségben és szervezeti egységben igen fontos, hogy a nagyobbak, a tehetősebbek segítsék a kicsinyeket — ez a szubszidiaritás elve, amely mindig is nagyon fontos volt. Az eddig hangsúlyozott elvek csak úgy váltak lehetségessé, hogy a zsinat evangéliumi alapon át tudta építeni egyháztudatunkat, az egyházzal alkotott fogalmunkat és vallásos elképzeléseinket. Túlságosan világi elgondolások jutottak érvényre az egyház valóságának századokon át történt régi meghatározásaiban. A zsinat az egyházat elsősorban mint élő, eleven sejtekre épített szervezetet határozta meg, amelyben a hívők mint a test tagjai egymás mellé és egymásba vannak építve.

Ha működőképes egyházra törekszünk és ennek megvalósítása áll újból a szemünk előtt, mint az őskeresztényeknél, akkor a fent felsorakoztatott kategóriákra kell gondolnunk. Az evangéliumi igazságokat nemcsak igazságtartalmukban, hanem életszerű összefüggésük rendszerében kell szemlélnünk. A Krisztustól hirdetett üdvösséget úgy kell továbbadni, hogy ebből élet legyen, a lelkiismeretre épített, a természetes rend kiegészítését jelentő igazi keresztény életvitel. Az egyház mai küldetését csak úgy tudjuk elképzelni, hogy nem elvonatkoztatott igazságokat, hanem igazi élettartalmakat adunk tovább. A vallásos embereknek e megújulásnak belülről kell kezdődnie, új lelkiesség és új, a társadalmi vonatkozásokat is érintő küldetéstudat kialakításával. Íme a működőképes egyház belső feltételei.

Következő számunkból

Szörényi László: Március idusán

Halász Piusz: Húsvét

Szennay András: A zsinat: közös munka, közös felelősség

Hogyan olvassuk Keresztes Szent Jánost?

Tringer László: Patior ergo sum

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE Paul Riceurrel

Tarnay Brúnó: Paul Riceurről

Sz. Kürti Katalin: Munkácsy Krisztus-trilógiája

Sipos Lajos: Tamási Áronról

Gazdasági igazságosságot mindenkinek

Az USA katolikus püspökeinek pásztorlevele a katolikus szociális tanításokról és az USA gazdaságáról (Kivonatos ismertetés)

Az egyház és az USA gazdaságának jövője

A pásztorlevél első fejezete a gazdasági élet reménykeltő jeleinek felsorolásával kezdődik. A II. Vatikáni zsinat kijelentette, hogy „a korszak embereinek, de különösen a szegényeknek öröme és reménye, bánata és gondja egyben Krisztus követőinek öröme és reménye, bánata és gondja is”. Az Egyesült Államok gazdasági életében sok jele van a reménynek:

- számos szülő céltudatosan szerény életvitelt valósít meg, és gyermekeik ebben követik őket,
- lelkiismeretes üzletemberek arra törekcszenek, hogy a gazdasági erőforrásokat és a munkahelyeket új, igazságos módon szervezzék meg,
- a fiatalok a sikert és biztonságot úgy keresik, hogy másokat is szolgáljanak,
- a munkások úgy próbálják nemesebbé tenni munkájukat, hogy a szolidaritás és barátság szellemét érvényesítik.

A pásztorlevél kitér a gazdasági élet árnyoldalaira is, megállapítja:

- sokan vannak a szegények, otthontalanok és éhezők,
- munkanélküliség fenyeget fiatal és középkorú egyaránt,
- létbizonytalanság fenyegeti az állásban levőket és felbomlás a közösségeket,
- a családokra sok veszély leselkedik: mindkét szülő házon kívüli munkája, hajsza a sikerért, melynek áldozatául esik a szeretet és elkötelezettség, reménytelenség a sikertelenségénél, a nincstelenségénél,
- a farmerek elvesztik földjeiket és régi életmódjukat. (...)

A jelen sürgető problémái közül elsőként a világgazdaságban jelentkező, növekvő kölcsönös függőséget említi a pásztorlevél. Az USA óriási gazdaságában hozott intézkedéseknek más országokra is közvetlen hatásuk van, de a más országokban hozott döntések is érintik az USA gazdaságát.

A világméretű ökológiai problémák növekvő nyomása ugyancsak hangsúlyt kap. Ez a generációk közötti teherviselés elosztásának problémája. Miután Isten valamennyiünk javára teremtetete a föld erőforrásait, csak kezelésre kaptuk azokat és ezért új ökológiai etikát kell kidolgoznunk. (...)

A munkamegosztás által specializálódott és szociálisan egyre inkább fragmentált társadalmunkban egyre nehezebb választ adni a gazdasági igazságosság kérdésére. Közös alapot kell keresnünk és a pásztorlevél célja, hogy felbátorítson és hozzájáruljon a közös alap kereséséhez. A döntéseket aszerint kell elbírálni: mit tesznek a szegényekért, mit tesznek a szegényekkel és növelik-e a szegények lehetőségét arra, hogy magukért többet tegyenek? Tehát kivétel nélkül valamennyi gazdasági döntés közös morális kritériuma: valamennyi embert szolgálniuk kell, de különösen a szegényeket!

A pásztorlevél a katolikus szociális gondolkodás hosszú tradícióján alapul, amely a bibliában gyökerezik, amelyet a papok a múlt században tovább fejlesztettek és a II. Vatikáni zsinat a modern világra alkalmazott. E tradíció alapján minden szociális intézményt olyan norma szerint kell mérni, hogy az emberi méltóság hogyan valósul meg a

közösségekben és Isten teremtet világában. Nem nevezhetjük magunkat keresztényeknek, ha jól érezzük magunkat egy olyan világban, ahol éhség, hontalanság, bizonytalanság és igazságtalanság uralkodik, akár az USA-ra, akár a világra nézünk.

A gazdasági élet keresztény szemlélete

A bibliai gyökerek tárgyalásánál a fejezet először azokat az idézeteket sorolja fel, amelyek szerint az ember Isten képe van teremtvé. *Ezért minden embernek elidegeníthetetlen méltósága van, s ez létét jellemzi függetlenül fajtól, nemzettől, munkájától és elért teljesítményeitől.* Az embereknek Isten teremtet munkájában is részt kell venniük. A teremtés ajándék és az emberek szolgálói feladata a földről való gondoskodás. Az egyház mindig hangoztatta, hogy a visszaélés a világ erőforrásaival vagy azoknak kisajátítása a világ népességének egy kis része által, a teremtés adományaival való visszaélés, mert „ami Istené, az mindenké”.

Hosszan idézi a Szentírást „A szövetség népe” című alfejezet. Izrael törvényei a szövetség normáit tükrözik: a kölcsönös felelősséget, az irgalmasságot és hűséget. Egy elnyomástól szabad életet testesítenek meg, az egy Isten imádatát, a bálványimádás elvetését, a kölcsönös tiszteletet az emberek között, a társadalom minden tagjának védelmét és a róluk való gondoskodást. Isten mint az „igazságosság Istene” van leírva. Az igazságosság bibliai megjelenítésében fontos, hogy a közösség igazságosságát azon méri le, hogyan bánnak a hatalom nélküliekkel a társadalomban (özvegyek, árvák, szegények és idegenek). (...)

Az igazságosságért való tevékenységünk kiindulópontja az a meggyőződés, hogy az erőszak és az igazságtalanság uralma ellenére az élet alapjaiban megváltozott, azáltal, hogy az Ige testté válva belépett a világba. Azok a keresztény közösségek, amelyek a szenvedőkkel szolidárisak és az igazságtalanság ellen küzdenek, maguk is érezni fogják Krisztus jelenlétét és hatalmát. Törekvések a hitből származnak, és a remény életi őket, amikor a világnak Isten igazságosságáról és szeretetéről beszélnek.

A pásztorlevél a bibliai források és katolikus hagyományok tárgyalása után a gazdasági élet erkölcsi normáival foglalkozik: a társadalomban való élet felelősségével, az emberi jogokkal és az amerikai nemzet erkölcsi prioritásaival.

Amit elérni kívánunk, az a bibliai igazságosság. Ez igazságos társadalmat jelent, benne a szeretet, az együttérzés, a szentség és a béke uralkodik. A bűnös embernek a történelmen át vezető útja során azonban specifikus vezérelvekre van szüksége, s azokat a minimális igazságosság normái tartalmazzák. A katolikus szociális tanítás az alapvető igazságosság három dimenzióját különbözteti meg: a kommutatív, a disztributív és a szociális igazságosságot.

A kommutatív igazságosság az egyének és társadalmi csoportok közötti minden megegyezésben és cserében alapvető méltányosságot követel meg. A gazdasági tranzakciókban, szerződésekben és ígéretekben tisztelni kell valamennyi fél emberi méltóságát.

A disztributív igazságosság azt kívánja, hogy a társadalomban a jövedelem, a vagyon és a hatalom elosztása abból a szempontból értékelődjék, milyen hatása van azokra a személyekre, akiknek alapvető anyagi szükségletei nincsenek kielégítve. A II. Vatikáni zsinat megállapította: „Mindenkinek joga, hogy a földi javakból való részesedése elegendő legyen saját maga és családja számára. Az egyházatyák és doktorok nézete az volt, hogy a szegények gondjain enyhíteni kell és ezt nemcsak a felesleges javakból kell tenni.” Ha valakit mint az emberi közösség tagját ismerünk el, a közösségnek az a kötelessége, hogy segítse kielégíteni annak alapvető szükségleteit, hacsak az erőforrások abszolút hiánya ezt nem teszi lehetetlenné. Ilyen hiány ma nincs az Egyesült Államokban.

A szociális igazságosság azt jelenti, hogy mindenkinek kötelessége a társadalom életében aktívan és produktívan részt venni, a társadalomnak pedig kötelessége e

részvétel lehetőségének biztosítása. XI. Piusz pápa szerint a szociális igazságosság lényegéhez tartozik, hogy mindenkitől mindent megköveteljen, ami a közjóhoz szükséges. A termelékenység fontos a társadalom anyagi javainak megteremtéséhez. Nem lehet azonban csak a létrehozott javakkal és szolgáltatásokkal mérni. A termelés szerkezetét abból a szempontból is értékelni kell, hogy kielégíthetők-e az alapvető emberi szükségletek, milyen a foglalkoztatás szintje, milyen diszkrimináció érvényesül a társadalomban és milyen a környezet minősége. A szociális igazságosság fogalma megköveteli, hogy a gazdasági és szociális intézményeket úgy szervezzük meg, hogy lehetőséget adjanak a társadalom munkájában való részvételre. Azok a gazdasági körülmények, melyekben sok a munkanélküli, a kevéssé foglalkoztatott, nem felelnek meg a szociális igazságosságnak. (...)

Az alapvető igazságosság megkívánja, hogy megállapítsuk az emberi közösség életében való részvételnek a minimális szintjét. El kell kerülni a marginalizáció és a szociális életből való kizárás lehetőségét. Ez jelenthet a politikai szférából való kizárást, de a gazdaságiból is. Egyének és családok olyan gazdasági erők áldozatai lehetnek, amelyeket nem tudnak befolyásolni. Mi több, egész országokat is meg lehet akadályozni, hogy részt vegyenek a nemzetközi gazdasági rendben, mert nincs annyi erejük, hogy megváltoztassák hátrányos helyzetüket. A fejlődő országokban sokan azért vannak kizárva a részvételből, mert igazságtalan elit rétegek és igazságtalan kormányok nem engedik őket szóhoz. A legújabb katolikus szociális gondolkodás szerint minden személynek garantálni kell a lehetőséget, hogy a társadalom gazdasági, politikai és kulturális életében részt vegyen.

Az emberi jogok a közösségben élés minimális feltételei. E jogokat az embernek Isten adta és az emberi személyiség természetében és méltóságában gyökereznek. Nem a társadalom alkotásai, de a társadalomnak kötelessége, hogy biztosítsa és megvédje őket. XXIII. János pápa „Békességet a földön...” enciklikájában rendszeres kifejtésre kerültek. Ez mutatja, hogy a katolikus tanítás támogatja az Egyesült Nemzetek deklarációját. Az emberi jogok egy része gazdasági természetű. Ezek közül a legfontosabbak: az élethez, az élelemhez, a ruházathoz, a fedélhez (lakáshoz), a pihenéshez, az orvosi ellátáshoz és az alapoktatáshoz való jog. (...)

Mindebből levezethetők a társadalom erkölcsi prioritásai. A közjó megkívánja az igazságosságot és az emberi jogok védelmét. Ha mindenkinek igazságot akarunk szolgáltatni, akkor elsősorban a szegények gazdasági igényeinek kielégítésével kell a nemzet lelkiismeretének foglalkoznia. A legmagasabb prioritást tehát a szegények alapvető szükségleteinek kielégítése kell hogy jelentse. Élelmezéssel, lakással, egészségügyi és oktatási ellátásokkal kell elsősorban törődni és ennek meg kell előznie a luxuscikkek termelését, a nem a közjóhoz vezető nyereségek létrehozását és a katonai eszközök gyártását.

Ezek a prioritások nem gazdaságpolitikák, hanem normák, amelyeknek a gazdasági választásokat vezérelniük kell. Ahogyan II. János Pál mondta 1984-ben Kanadában: „A szegények szükségletei előnyben vannak a gazdagok vágyaival szemben, a munkások jogai a profit maximalizálásával szemben, a környezet megvédése az ellenőrzés nélküli ipari terjeszkedéssel szemben, a szociális szükségletekre való termelés a katonai célokra való termeléssel szemben.”

A ma gazdasági kihívása igen sokban hasonlít ahhoz a politikai kihíváshoz, amellyel az USA alapítói szembekerültek. Eljött az idő, hogy hasonló kísérletet tegyünk a gazdasági jogok szavatolására. Az „amerikai kísérlet”: gazdasági szabadságot mindenkinek!

Az igazságosság érvényesítéséért mindenkinek a maga helyén dolgoznia kell. A pástörlevél külön sorolja fel

— a munkásokat és szakszervezeteket, akiknek számára egyrészt biztosítani kell a jogot a munkára, az egységes munkakörülményekre, a betegellátásra, a pihenésre, betegség és öregség esetén a biztonságra, de a szervezkedésre is, „melynek megtagadása az emberi

méltóság közvetlen megtámadása". Élniük kell kollektív hatalmukkal, hogy az egész közösség javát szolgálják és visszautasítsanak olyan igényeket, melyeknek teljesítése a közjót és a társadalom sebezhető rétegeit károsítja;

— a tulajdonosokat és menedzsereket, akiknek hozzá kell járulniuk egy igazságosabb társadalom megteremtéséhez. A vállalkozási, üzleti és pénzügyi szabadságot meg kell védeni, de ugyanakkor e szabadságot felelőssé kell tenni a közjóért és az igazságosság szabályainak betartásáért. A katolikus tradíció régóta védi a magántulajdont, mert kiterjeszti a kreativitást és a kezdeményezőkézséget. A tulajdon széles körű elosztása segít megakadályozni a gazdasági és politikai hatalom túlhajtott koncentrációját. Ugyanakkor a magántulajdon elfogadása nem jelenti, hogy bárkinek joga van gazdagságának korlátlan növelésére. „... senkinek nincs joga, hogy önmaga kizárólagos használatára tartsa meg azt, amire nincs szüksége, mialatt mások elemi szükségleteiket nem tudják kielégíteni” — (A népek fejlődéséről, 23.) Az egyház tanításai elvetik azt a nézetet, hogy a szabad piac automatikusan igazságos elosztáshoz vezet.

— az állampolgárokat és a kormányt. A társadalmi élet sokkal gazdagabb, mintsem a kormány átfoghatná. A helyi közösségeknek, a szakmai társulásoknak, a nevelőintézményeknek, a felekezeteknek és zsinagógáknak biztosítani kell a kezdeményezés lehetőségét. Ugyanakkor a kormánynak erkölcsi funkciója van: az emberi jogok megvédése és az alapvető jogok biztosítása a társadalom minden tagja számára. A kormánynak pozitív szerepet kell játszania a foglalkoztatottság kiterjesztésében, az infrastruktúra biztosításában, a kereskedelem szabályozásában stb. és ezért adókat vehet ki, melyeknek fizetése a polgárok erkölcsi kötelessége. Fontos azonban, hogy a kormány csak ott kezdeményezzen, ahol a függetlenül működő egyének és csoportok már nem képesek kezdeményezésre. A kormány nem helyettesítheti és nem rombolhatja le a kisebb közösségeket és az egyének kezdeményezéseit. Ez megint nem azt jelenti, hogy aki a legkevesebbet kormányoz, az kormányoz a legjobban. Inkább úgy lehet definiálni a jó kormánybeavatkozást, mint amely segít a társadalmi csoportoknak a közjó növelésében azáltal, hogy irányítja, gerjeszti, visszatartja, szabályozza gazdasági tevékenységüket.

Néhány kiválasztott gazdaságpolitikai kérdés

A teljes foglalkoztatottság az igazságos gazdaság alapja. Az emberi munkának speciális méltósága van. A munkalehetőség alapvető jog. A szegénység ellen is elsősorban ez véd meg, hiszen kevés embernek van jövedelmet hozó tőkéje. Ezért szerepel a pásztorlevél kiemelt témái között. (...)

Az USA változó gazdasága tovább növeli a munkanélküliek számát. Az okok között nemcsak a népesség szaporodása és a munkába lépő nők és bevándorlók számának növekedése áll, hanem a technika fejlődése, az automatika terjedése, amely alacsonyabban fizetett és alacsonyabb képzettséget igénylő munka irányába tolja el a munkaerőigényt. A nemzetközi piaci verseny, az amerikai tőke átáramlása olyan országokba, ahol olcsóbb a munkaerő, ugyancsak növeli a munkanélküliséget. A honvédelmi kiadások nagy aránya is szerepet játszik, mert ez az ipar kevésbé munkaintenzív, mint más gazdasági ágak. Noha 1970 óta 20 millió új munkahely létesült az USA-ban, mégis krónikus munkahelyhiány van.

Milyen cselekvési lehetőségek állnak előttünk? *Mindenekelőtt az ország kötelezze el magát, hogy teljes foglalkoztatottságot biztosít!* Ezt ma is ideálisnak tartják, de az elkötelezettség hiányzik a megvalósításhoz. Pedig egy gazdaságot nem lehet egészségesnek tekinteni, ha milliókat kizárnak az állásokból olyan erőik, amelyeket nem tudnak befolyásolni. A magán- és közületi szektorban egyaránt erőfeszítéseket kell tenni a helyzet megszüntetésére. *Mivel a piac nem tud automatikusan teljes foglalkoztatást biztosíta-*

ni, a kormánynak kell cselekednie. Ezt az általános gazdaságpolitikának és a célorientált foglalkoztatási programoknak együttesen kell elérniük.

A pásztorlevél következő nagy témája a szegénység. A kormány hivatalos definíciója szerint 33 millió amerikai, az ország minden hetedik lakója él szegénységben. 1973 óta a szegénység egyharmadával növekedett. Gyermekek milliói olyan inségesen táplálkoznak, hogy fizikai és szellemi fejlődésük károsodik. (...)

A szegénység vizsgálatához igen fontos a gazdasági egyenlőtlenséget látni. A nettó vagyon 28%-a az USA családjai 2%-ának birtokában van. A jövedelmi különbségek kevésbé szélsőségesek, de még így is igen nagyok. A családok alsó ötödrésze a jövedelemnek csak 4,75%-át kapta, míg a felső ötödrész a jövedelmek 42,9%-át. Az ipari országok között az Egyesült Államok a jövedelemelosztás szempontjából a legegyenlőtlenebbek közé tartozik. A katolikus tanítás nem kíván abszolút egyenlőséget vagyonban vagy jövedelemben. Az egyenlőtlenséget azonban azoknak az erkölcsi elveknek a fényében kell vizsgálni, amelyeket már ismertettünk: hogyan vannak a szegények elemi szükségletei kielégítve és mennyire vehetnek részt az ország gazdasági életében? Ilyen szempontból az Egyesült Államok jövedelemkülönbségei elfogadhatatlanok.

Mi tehát a teendő? Az első és talán a legfontosabb egy olyan egészséges gazdaság megteremtése, amely munkalehetőséget és igazságos béreket biztosít minden munkaképes felnőttnek.

El kell távolítani minden akadályt, amely a nők és a kisebbségek egyenlő feltételek melletti alkalmazását lehetetlenné teszi.

A magán- és közületi szektorban egyaránt a szegények önszorgató erőfeszítéseit megfelelő programokkal és politikákkal segíteni kell.

Az adórendszer folyamatosan felül kell vizsgálni a szegényekre való hatása szempontjából. Az adókból nyújtott támogatásoknak fedezniük kell a szegények alapvető szükségleteit és ugyanakkor az adóknak progresszívnek kell lenniük.

Az egész társadalomnak többet kell tennie a szegények tanítása érdekében. A szegénységet *hosszú távon* csak a magán- és a közoktatás segítségével, az iskolai és az iskolán kívüli képzésen keresztül lehet megoldani. A katolikus iskolákat a szegények oktatásának modelljeivé kell tenni. (...)

A pásztorlevél következő kiemelt témája a *mezőgazdaság és élelmiszertermelés* helyzete az Egyesült Államokban.

Egy gazdaság alapvető próbája, hogy a jelen és jövő generációk alapvető szükségleteit ki tudja-e elégíteni? Ezek közül az élelem, a víz és az energia elengedhetetlenek az élethez. Az élelmiszertermelési rendszer tehát a legégetőbb felülvizsgálatra szorul. A farmok tömeges csődbejutása, a természeti erőforrások kimerülése és a világhétség létezése teszi sürgőssé ezt a felülvizsgálatot.

A pásztorlevélben ezután történelmi visszatekintés következik, majd annak a megállapítása, hogy a gazdálkodói élet veszélyben van, a falusi közösségek hanyatlanak, a birtokok pedig olyan mértékben koncentrálnak, hogy a mezőgazdasági termelés fele a farmok 4%-ából származik. (...)

A pásztorlevél negyedik nagy gazdasági témája az USA gazdaságának kapcsolata a *fejlődő országokkal*. Ahogyan a nemzeti szinten, a nemzetközi kapcsolatokban is érvényesíteni kell a katolikus tanítást az emberi személy méltóságáról, az emberek családjának egységéről, és a nemzetközi közjóra éppúgy kell törekedni, mint a nemzeti közjóra. Az USA-nak a kereskedő partnereinek, Kanadán, Európán, Japánon és a szocialista országokon kívül különös gondot kell fordítania a harmadik világ országaival szembeni méltányosságra és kölcsönös tiszteletre.

A gazdagok és szegények közötti megrázó egyenlőtlenség botrányának meg kell szűnnie. A fejlődő országok függésben vannak a fejlett ipari országoktól. A világ

népességének a fele, közel 2,5 milliárd ember olyan országokban él, melyeknek egy főre eső nemzeti jövedelme 400 USA dollár vagy annál kevesebb. Félmilliárd ember krónikus éhségben él. Nyomoruk nem történelmi következmény és nem kultúrájukból adódik, hanem emberi döntések és emberi intézmények következménye.

A nemzetközi porondon három gazdasági szereplő különös figyelmet érdemel: a nemzeti kormányok, a multilaterális intézmények és a transznacionális vállalatok. Ezen a szinten kell megteremteni a legfontosabb szereplők részére azokat a szabályokat, amelyek egy igazságos nemzetközi rendhez vezetnek.

Az interdependencia fogalma eltörli a bel- és külpolitika közötti határvonalat. A nemzeti és nemzetközi kérdések összefonódása új empirikus és etikai kérdéseket vet fel a nemzeti politikában.

A nemzetközi kapcsolatokra is vonatkoznak az ismertetett erkölcsi elvek: a keresztény szeretet és emberi szolidaritás, az alapvető igazságosság, az emberi jogok tiszteletben tartása és végül a szegények kiemelt kezelése, hogy alapvető szükségleteiket kielégíthessék. (...)

Új amerikai kísérlet: társulás a közjóért

(...) Ehhez megfelelő együttműködésre van szükség a vállalatokon és iparágakon belül, a helyi és regionális szervezetekben, a nemzeti politikák kialakítói között és nemzetközi szinten egyaránt.

A vállalatok sikeréért igen sokféle személy és csoport működik: munkások, menedzserek, tulajdonosok, részvényesek, szállítók, vevők, hitelezők stb. Ezek közül nem minden csoportnak az érdeke van egyenlően védve. A ma kihívása olyan intézményi mechanizmust kialakítani, amely erről úgy gondoskodik, hogy közben a rendszer rugalmassága megmarad. Új partnerségre van szükség menedzserek és munkások között. A munkásoknak és gazdálkodóknak erősebb intézményi védelmet kell nyújtani. Biztosítani kell, hogy a munkások és alkalmazottak részesüljenek a vállalat nyereségében és részvények vásárlása által tulajdonosokká válhassanak, beleszólhassanak a munkakörülmények alakításába, a vállalat jövedelmezőbbé tételébe.

A munkások és menedzserek közötti partneri viszony csak úgy lehetséges, ha mindkét csoport valóban szabad és elegendő hatalom áll rendelkezésére, hogy a döntéseket befolyásolja. A szakszervezetek szerepe tehát továbbra is fontos marad. Üzemek bezárása esetén ne a munkások viseljék a változásban levő gazdaság minden terhet. Az a töke, amelyet ilyenkor más iparágba visznek, azok munkájának eredménye is, akik évekig dolgoztak az üzemben. A munkásoknak tehát minimálisan előzetes tájékoztatásra, az alternatívák megtárgyalására, méltányos kompenzációra és elhelyezkedési segítségre van szükségük. A szakszervezeteknek nemcsak a megfelelő bérszint biztosítása a céljuk, hanem annak lehetővé tétele, hogy a munkások pozitívan és kreatívan járuljanak hozzá a vállalat működéséhez.

Ami a helyi és regionális együttműködést illeti, a katolikus szociális tanítás régen hangsúlyozza a kis és közép méretű közösségek és intézmények szerepét az erkölcsi felelősség gyakorlásában. Ezek az egyént úgy kötik a társadalomhoz, hogy megnövelik cselekvési szabadságát és hatalmát. Ilyen csoportok: a családok, szomszédság, egyházi gyülekezetek, közösségi szervezetek, üzleti szövetségek, közérdekvédő csoportok, községfejlesztési társaságok stb. A vállalatok és ezek között a csoportok között új együttműködési formákra van szükség.

Az egyháznak magának is hatékony szereplőnek kell lennie a helyi és regionális fejlesztésben. Ismernie kell a közösség igényeit, védenie kell mindenki méltóságát, ki kell alakítania együttműködési stratégiáját és közvetítenie kell az egyes csoportok között.

A nemzeti politikákat sok helyen tervezik, alakítják és azok egymással szorosan összefüggenek. Az adórendszer befolyásolja a fogyasztást, a megtakarítást és a beruházást. A nemzeti monetáris politika, a védelmi programok, a környezet- és balesetvédelem vagy a nemzetközi kereskedelem szabályozása egyaránt befolyásolja az egész gazdaság működőképességét. E bonyolult rendszer miatt a kormánynak megingott a szerepe a modern társadalmakban. E megvilágításban kell megértenünk II. János Pál pápa ajánlását az átfogó tervezésre. „Igazságos és racionális koordinációra van szükség, amelynek keretében meg kell őrizni az egyének, szabad csoportok, helyi munkaközpontok és komplexumok kezdeményezési lehetőségét.”

A nemzetközi kooperációnak azt kell szem előtt tartania, hogy az állampolgároknak az egész bolygó közjavát kell szolgálniuk. A gazdaságpolitika nem szolgálhat már kizárólagosan csak nemzeti célokat. A szociális kérdés világméretűvé tágult. A demokrácia ügye szorosan kötődik a gazdasági igazságosság ügyéhez. A nemzetközi intézményeknek nincs meg a szükséges autoritásuk. A világrend jelenleg kialakult struktúrái, beleértve a gazdaságiakat is, nem felelnek már meg annak a célnak, hogy az univerzális közjót biztosítsák. Valamennyiünknek azon kell dolgozni, hogy a nemzetközi szervezetek univerzális hatékonyságát növeljük.

Elkötelezettség a jövőnek

Mivel Jézus törvénye a felebaráti szeretetről egyetemes, a földgolyón minden egyes személy élete szent. Ezért olyan igazságos gazdasági rendet kell teremtenünk, amelyben kivétel nélkül mindenkit emberi méltóságának megfelelően kezelnek.

A szociális struktúrák átalakításának mindig a szív megtérésével kell kezdődnie. Le kell mondani önző vágyainkról, vállalni napi keresztünket, úgy kell együttéreznünk, ahogyan Krisztus példája mutatta. Ez személyes harcot jelent a kapzsiság és önzés ellen és elkötelezettséget arra, hogy védjük az emberi méltóságot.

Mint Krisztus tanítványainak mindig meg kell kérdezni magunktól, hogy az igazság és szeretet etikai és bibliai víziója mennyire járja át szívünket? Nem bújhatunk a gazdasági rendszer kérdéseinek bonyolultsága mögé és nem kicsinyelhetjük le személyes szerepünket. Mindannyiunknak vállalni kell a szerepet, hiszen mindannyian hozunk gazdasági döntéseket napról napra. Nemet kell mondanunk kultúránk önző, pazarló és az Írással szemben álló vonásainak. Szükségtelen vágyainkat fékeznünk kell, hogy mások valódi szükségleteiket kielégíthessék.

A mai idők kihívása az egyháznak is szól. Az egyház — transzcendenciája mellett — látható szociális intézmény, amely ebben a világban munkálkodik. Mindazok az erkölcsi elvek, amelyek minden gazdasági törekvésre érvényesek, vonatkoznak az egyházra és gazdasági intézményeire is. A szociális intézmények, a rendek, az iskolák, a kórházak gazdasági élete ugyancsak megújulásra szorul.

Az előttünk álló út azt követeli, hogy a katolikusok kialakítsák elképzeléseiket a gazdasági döntések erkölcsi tartalmáról és azt valamennyi politikai és szociális vitában képviseljék. Ehhez a szociális tanításokat iskoláinkban, kollégiumainkban és egyetemünkben meg kell erősíteni. Fontos lenne a gyakori közös meditáció az evangéliumról és az erkölcsi kérdésekről. A folyamatos vitához és cselekvéshez a televíziót, rádiót és egyéb tömegkommunikációs eszközöket is fel kell használni. Mivel a papok szerepe kitüntetett, a szemináriumokban gondoskodni kell, hogy erre felkészüljenek. A kutatásnak ki kell terjednie az e dokumentumokban felsorolt témák mindegyikére, hogy azokat sokkal mélyebben megvizsgálják, és olyan új témákat is be kell vonni, amelyek a kérdéskörbe tartoznak...

Összeállította: Rabár Ferenc

Gazdasági élet és emberi méltóság

A körlevél több annál, mint aminek mondja magát: nemcsak kihívás, hanem forradalmi tett. Ez akkor válik világossá, ha a közgazdasági elmélet mai áramlataiba helyezzük és azokkal szembesítjük.

Az újkor nominalista gondolkodása a közgazdasági elmélet minden ágára rányomta bélyegét: a szocialista elméletekre éppen úgy, mint a polgáriakra. A szocialista elméletek a marxizmusban gyökereznek, s annak alaptétele, hogy a gazdasági élet törvényei a természeti törvények könyörtelenségével érvényesülnek, és mindenkori értékrendszerünk legfeljebb csak tükrözi, de soha nem befolyásolhatja őket. A polgári közgazdaságtannak pedig minden irányzatában érvényesül az az utilitárius elképzelés, melyre már Adam Smith szemlélete is épült: hogy az individuum haszon- és élvezetkeresése az egyetlen megfogható mozgató erő, amely gazdasági tevékenységünket irányítja.

Adam Smith még hitt abban, hogy az egyéni érdek keresése, a „láthatatlan kéz” jótékony működése nyomán, közjóvá válik. A piac, amellyel e láthatatlan kezét később azonosították, valóban a mai napig a legjobb erőforrás-elosztási mechanizmusnak bizonyult, amelyet sem rugalmasságban, sem pedig hatékonyságban nem tudott felülmúlni a központosítottnak tervezett gazdaság nehézkes és erősen bürokratizált működési módja. A piac által létrehozott hatékony gazdaság azonban a társadalmi igazságosság semmilyen definícióját nem tudta kielégíteni, és megvalósult változatai közül csak azokban jön létre a közjó, amelyekben erőteljes szociálpolitikát folytatnak.

Az ebből keletkező ellentmondást a polgári közgazdaságtan és gazdasági gyakorlat sokféleképpen kísérte meg feloldani. A ma is divatos, szélsőségesen liberális és „minimális államot” követelő nézetekben a bántó egyenlőtlenséget a hatékony piaccal sokszor úgy akarják kibékíteni, hogy az úgynevezett „leszivárgásra” (trickle down effect) hivatkoznak; tehát arra, hogy a jólét rohamos növekedéséből mindig jut valami a szegényeknek is, és így — bár a relatív jövedelemkülönbségek megmaradnak — abszolút mértékben a legalacsonyabb jövedelműeknek is emelkedik az életszínvonala. Ezáltal az egyenlőtlenség létezését mintegy igazolják és a fejlődés előfeltételének tekintik, mely végül is a szegényeknek is hasznot hoz.

Mások a gazdaság működésének „tökéletlenségében” keresik a hibát, és mivel az sehogyan sem akar a neoklasszikusok vegytiszta körülményeinek megfelelően viselkedni, szociológiai okokból: egyes társadalmi csoportok járadékkeresési tevékenységében (rent seeking¹), vagy éppen a túlzott állami beavatkozásban látják a közjó torzulásainak okát. Ezek az elméletek nem a piac működésében, hanem a piaci beavatkozásokban látják a bajok gyökerét.

Ugyanakkor Keynes óta a polgári közgazdaságban is szalonképessé vált az állami beavatkozás gondolata. Abból a tényből, hogy munkanélküliség mellett is létrejöhet egyensúly (jóval a gazdaság teljesítőképességének határa alatt), természetesen következik, hogy a gazdaság spontán folyamataiba időnként megfelelő gazdaságpolitikai lépésekkel be kell avatkozni. A keynesi szemlélet tehát már nem hisz a közjó automatikus megvalósulásában, de a közjót — implicite — a teljes foglalkoztatottságban látja, amely nála annyiban közjó, amennyiben a gazdaság maximális hatékonyságát jelenti.

Mindezeknek az elméleteknek a mélyén azonban az a közös és megrendíthetetlen hit rejlik, hogy a közjó nem származtatható le semmiféle abszolút értékrendből, amely a gazdaságon kívül, sőt talán a gazdaság felett létezik, hanem egész egyszerűen az „egyéni

jók"-nak valamiféle összegzése. Bármilyen elméleti nehézségekbe került ez az összegzés és egy társadalmi jóléti függvény ilyen alapon történő megszerkesztése,² a jelenleg élő közgazdasági elméletek jó része (így elsősorban az az angolszász közgazdasági környezet, amelyben a körlevél született) állhatatosan kitart mellette.

Ennek az állhatatosságnak persze megvan a magyarázata, hiszen bármilyen, a társadalomra kívülről ráerőszakolt közjó-definíció magában hordja a diktatúra veszélyét, amelyben a diktátor a népet akarata ellenére akarja boldoggá (vagy éppen boldogtalanná) tenni. Az ideológiák által oly sokszor megfertőzött és szerencsétlenné tett népek érthetően inkább vállalják az értékek teljes relativizálását, ha ezáltal személyes szabadságukat megvédhetőnek vélik. De az értékek relativizálásáért, sőt a tudományokból és az életből való kizárásáért fizetni kell — ez az újkori ember napjainkban tudatosuló tapasztalata. Az értékvesztés, az értékszavár, az értékválság naponta hangoztatott problémái mutatják, hogy ez az ár túl nagygyá lett. Széthulló társadalmunk a bizonyítéka, hogy elfogadott értékrendszer nélkül maga a társadalom sem létezhet.

Ezen a ponton lép a nyilvánosság elé a körlevél a katolikus szociális tanítással, és száll szembe a dogmává szilárdult közgazdasági szemlélettel. A következőket állítja:

- nemcsak gazdasági alanyok, de *erkölcsi lények* is *vagyunk*, és mint ilyenek lépünk az eladók, vevők, menedzserek, gazdaságpolitikusok változó szerepkörébe;

- az ember megalkotója és irányítója, nem pedig tehetetlen kiszolgáltatottja a gazdaságnak, amelyet így *alá tud rendelni értékrendjének*;

- létezhet olyan gazdaság is, amely *nem az egyéni érdekek könyörtelen érvényesítésére épül*;

- minden gazdasági döntésnek *erkölcsi tartalma van* és nincs érték-semleges gazdaságpolitika, intézmény, kormányzat és társadalom;

- a gazdasági döntések kritériumává a *hatékonyság helyett az emberi élet és méltóság szolgálatát* kell tenni.

Ezek az állítások egyaránt szembekerülnek:

- a marxista gazdasági elmélettel, amely a természeti törvények erejével érvényesülő gazdasági törvényekből egy olyan értékrendet származtat le, amely az *osztályharc* alapját szolgálja, és

- a polgári gazdasági elméletekkel, amelyek az *egyéni érdekek* és a *korlátlan verseny* érvényesülésében látják a személyes szabadság biztosítékát.

A körlevél gyűjtőpontjában az emberi személy méltósága áll. A társadalom és gazdaság intézmény- és szabályrendszerének ezt kell biztosítania. A széleskörűen felfogott (gazdasági viszonylatokra is kiterjesztett) emberi jogok ennek „minimális feltételei”. „E jogokat az embernek Isten adta és az emberi személyiség természetében és méltóságában gyökereznek.” Igazságosság és az emberi jogok biztosítása nélkül nincs közjó.

Ezen a ponton túllépünk a közjó materiális és relativisztikus definícióján. A közjó itt már nem az anyagiakkal mért maximális jólét, nem is a javak valamiféle optimális elosztása. Ugyanakkor a közjó fogalmát többé nem szubjektív elemekből építjük fel, hanem egy abszolút értékrendből származtatjuk le. A közjó ilyen értelemben az emberi jogokat — tehát közvetve a személyes szabadságot — garantáló állapot, amelyben az igazságosság is új értelmezésre szorul.

Ez az igazságosság nemcsak az arisztotelészi kommutatív elemet tartalmazza: a piacon elvárt becsületességet, a cserék és szerződések méltányos voltát.

Túllép a disztributív igazságosságon is, akár utilitárius, akár más jóléti, akár pedig rawlsi értelemben használjuk. (A „*sum cuique*” arisztotelészi elvet még leginkább a rawlsi gondolatvilág közelíti meg.)³

Hangsúlyozza ugyanis ezek mellett a szociális igazságosság fontosságát, azt, hogy az egyén a társadalomban betöltött szerepe szerint aktívan és produktívan részt vehessen (a társadalom

részeről) és részt is vegyen (az egyén részéről) a *közösség* életében. Az igazságosság fogalmának így tehát csak a közösségben van értelme, individuálisan kezelhetetlen.

Felmerülhet a kérdés: azáltal, hogy a közjót ez a felfogás egy objektív értékrendből származtatja le, nem ejtheti-e rabságba a társadalmat egy újabb ideológia és nem veheti-e el azt a személyes szabadságot, melyet annyira véd az individuális értékekből építkező polgári gazdaságelmélet? A keresztény filozófia ezt a veszélyt az egyetlen lehetséges módon kerüli el: úgy, hogy az objektív értékrend csúcsára éppen az ember személyes szabadságát állítja. Ez a szabadság nem a volt kizsákmányolók elleni, eszközökben nem válogató, könyörtelen harcban születik meg, mint a marxizmusban. Létének nem feltétele az egyéni érdekek minimálisan szabályozott, vad versenye, mint a polgári elméletekben. Ez a szabadság az emberi létben, az ember akaratától függetlenül adva van; elismerése és gyakorlásának mindenki számára való biztosítása pedig erkölcsi törvény.

A közjó tehát a társadalomnak az emberi méltóságot és a személyes szabadságot mindenki számára biztosító állapota, amelyben igazságosság uralkodik. Felmerül azonban a kérdés: hol húzzuk meg ennek a társadalomnak a határait? Az emberiséget úgy tekintjük-e, mint amely több társadalomból tevődik össze és ezek mindegyikének függetlenül kell megvalósítania a maga „közjavát”? A körlevél — felismerve a világban rohamosan növekvő kölcsönös függőséget — egyértelmű választ ad erre. A kör, amelyben az újonnan értelmezett igazságot érvényesíteni kell: a *teljes emberiség*. Még ennél is tovább megy, mert a kört nemcsak térben, hanem időben is kiterjeszti. A természeti erőforrások és ökológiai szempontok gyűjtőpontba való helyezésével a *jövendő generációkat* is bevonja abba a körbe, amelyben az igazságosságot érvényesíteni kell.

Az a tény, hogy a körlevél a marxista és polgári szemléletektől egyaránt elhatárolja magát, onnan is látszik, hogy az előbbivel szemben elfogadja a magántulajdont (amely azonban Szent Tamás-i eredetű definíciójában különbözik a kapitalista magántulajdontól), utóbbival szemben pedig elfogadja a piac korlátozását és az erőteljes újraelosztás és tervezés szükségességét. Valamelyik ponton tehát okvetlenül szembekerül valamennyi elméleti közgazdással. Ez persze nem a körlevél hibája, hanem a közgazdasági elméletek (és főleg a rájuk épülő politikai ideológiák) jelenlegi doktriner és erősen polarizált állapotát mutatja. Egyébként a magántulajdonnak az utóbbi időben való korlátozott „visszaengedése” a szocialista gazdaságba és a következetesen elítélt, de még következetesebben alkalmazott gazdaságpolitikai beavatkozások a polgári gazdaságban, egyaránt azt mutatják, hogy a gyakorlatban csak a jelenleg élő ideológiák megsértésével lehet gazdálkodni.

Jó tanulság ez a mai reformintézkedéseink szempontjából, melyeket figyelve gyakran úgy tűnik, hogy minket is rabul ejt a végletekben való gondolkodás. A piacot csak úgy véljük visszahozhatónak, ha könyörtelenségét és igazságtalan jövedelemképzési módját is elfogadjuk, és megelégszünk a gazdaságból kiszakított szociálpolitika puszta emlegetésével. Mivel a szigorúan központosított gazdaság időszakából fennmaradt intézményi rendszer, bürokrácia és közérkölc a piac hatékony működését közben nem engedi kibontakozni, itt állunk a két világ legrosszabb kombinációjával: a gazdaságtalan piacgazdaságban létrehozott antiszociális szocializmussal. A körlevél azt mutatja, hogy a piac és a szociális igazságosság kibékíthetők, ha mögöttük megfelelő értékrend áll, amelyet a társadalom tagjai elfogadnak.

Jegyzetek: 1. Összefoglalót ad D. C. Colander (ed.): *Neoclassical Political Economy, The Analysis of Rent Seeking and DUP Activities*, Ballinger Publ. Comp. Cambridge, Massachusetts, 1984. — 2. Jó összefoglalást ad Arrow K. J.: *Social Choice and Justice, Collected Papers Vol I*. Basic Blackwell, Oxford, 1984, különösen az „Optimal and Voluntary Income Distribution” című fejezet. — 3. Lásd: Amartya Sen: *Choice, Welfare and Measurement*. Basic Blackwell Oxford, 1982, különösképpen az „Equality of What” című fejezet.

A gazdaság keresztény szemmel

Az elmúlt években elmélyülő gazdasági válság Magyarországon a nem szakemberek figyelmét is a gazdaságra irányította. A világegyházban a harmadik világ kétségbeejtő szegénysége hozta előtérbe a gazdasági-szociális kérdéseket. Még olyan gazdag ország, mint az USA püspöki karának is súlyos mondanivalója van a gazdaságról. Ha egy keresztény felelősséget érez azért a társadalomért, amelyben él, nem kerülheti el az állásfoglalást és az ebből következő cselekvést. A pápa és az egyes országok püspökeinek tanítása ad számunkra fogódzót saját véleményünk kifejezéséhez, de akár az első, akár a harmadik világban született elemzéseket nem alkalmazhatjuk közvetlenül hazai viszonyainkra. Ebben a tanulmányban éppen ezért azt kíséreljük meg, hogy a mai magyar helyzetet, a keresztények tennivalóit gondoljuk végig.

Aki csak kicsit is ismerős a hazai katolikus egyházban, tudja, hogy itt távolról sem magától értetődő a társadalmi felelősség gondolata. Négy évtized alatt leszoktatták az egyházat arról, hogy társadalmi kérdésekben állást foglaljon. Ma már a papok és a civilek egyaránt hajlamosak a szükségből erényt csinálni, a kereszténységet csupán a lelkiélet s a magánélet területére visszaszorítani. Most mégsem ezt a felfogást bíráljuk. Remélhetőleg a gazdasági kérdések és teendőink végiggondolása után a kételkedő olvasó is meggyőződik arról, hogy a társadalmi dimenziók figyelembevétele nélkül a kereszténység nem lehet hiteles.

A tervgazdaságtól a piacgazdaságig. A bürokratikus és piaci szabályozás

Minden emberi társadalomnak valamiképpen gondoskodnia kell arról, hogy a rendelkezésre álló *erőforrások* felhasználásával kielégítse tagjai *szükségeit*. Ha a társadalom elérte a fejlettségnek azt a fokát, hogy jelentős számú *gazdasági szereplő* cselekvései fonódnak egybe a *munkamegosztás* révén, szükséges egy olyan *mechanizmus* is, amely a szereplők gazdasági cselekedeteit *összebangolja*.

Ezeket az összehangoló mechanizmusokat többféleképp szokás csoportosítani, de a három alaptípusban a szakemberek egyetértenek, léteznek: a hagyományokon, a piacon, a központi (állami) irányításon nyugvó mechanizmusok. Természetesen ezek egyazon társadalomban egymás mellett működnek, de a modern, bonyolult, nagy létszámú társadalmakban csak az utóbbi kettő valamelyike lehet meghatározó. *Piacgazdaságról* akkor beszélünk — roppantul leegyszerűsítve a dolgot —, ha a gazdasági szereplők *mellérendeltek*, az árukat — beleértve a tőkejavakat és a munkaerőt — *pénzért* cserélik ki a keresleti és kínálati viszonyok egymásra hatása közepette kialakuló árakon. Az *árak* változása jelenti a gazdasági szereplők számára gazdálkodásukhoz a legfőbb *információt*. A *központi (bürokratikus) irányításon* nyugvó gazdasági mechanizmusban az *igazgatási szervek utasításának* megfélelően kell eljárni a többi *alárendelt* gazdasági szereplőnek. A központi szerv a megtermelt javakat *elvonja* és *újraelosztja* a gazdasági szereplők között (redisztribúció). A termelés és a szükségletek összehangolása tehát nem pénzben, az ármechanizmus útján, hanem *naturálisan* történik.

Melyik a megfelelőbb megoldás a gazdasági hatékonyság szempontjából?

A létező szocializmus országaiiban a piaci mechanizmust a lehető legnagyobb mértékben igyekeztek kiiktatni és az állami irányításra alapozott tervgazdaságot akarták uralomra juttatni. Ennek az az oka, hogy a szocialista eszmerendszer a kapitalizmus gyakorlatának kritikájaként született meg. A hatalomra kerülő kommunista pártok — terminológiájukkal élve — fel akarták számolni a tőkés elnyomást, a szélsőséges társadalmi különbségeket, a kapitalizmus fonákságait, valamint ezekkel együtt a piaci anarchiát és a pénz meghatározó szerepét. A szocialista gazdaság eszményképe a kapitalizmus létező hátrányainak mintegy logikai tagadásából bontakozott ki. A kommunista gazdaságvezetések kezdettől törekedtek arra, hogy felváltsák:

Az erőforrások decentralizált felhasználását, s a gazdaság sok döntési centrumát

A spontán szabályozást

Az utólagos piaci korrekciókat

Az ármechanizmust

A piac okozta differenciálódást

Az ingadozásokon, válságokon át végbe-
menő gazdasági mozgást

az erőforrások társadalmi szinten szerve-
zett felhasználásával, s az egy központból
történő irányítással

a tudatos szabályozással

az előre történő szabályozással (a ter-
vezéssel)

a termelés és a szükségletek naturális
összehangolásával

a gazdasági szereplők helyzetének a ki-
egyenlítésével

az egyenletes növekedéssel

(Forrás: Hátori Balázs: A szocialista gazdaság elmélete, Politikai gazdaságtan 3. kötet, KJK, Budapest 1985. 78. o.)

Ez az ideológiai kiindulópont Kelet-Közép-Európában összetelálkozott az elmaradottsággal, a háború okozta károk helyreállításának feladatával, ami elősegítette az ideológiai szempontok elfogadtatását. A szocializmus ideálképének megvalósítása során azonban kiderült — így összegezhetjük a reformgondolkodás mondanivalóját —, hogy a fenti táblázat jobb oldalában leírt célkitűzések *nem foglalatok működőképes rendszerbe*. Persze ezekben az országokban is működik egy gazdasági rendszer, de működését éppen az biztosítja, hogy folyamatosan megsérti saját működési elveit.

A centralizált gazdaságirányítás axiómái sorra visszajukra fordultak. Az egyetlen döntési centrum óriási, tagolt, áttekinthetetlen bürokráciává nőtt, ahol a személyes felelősség elsikkad. A döntések nem járnak személyi következményekkel, ezért az apparátus nem tanul a hibákból. Szó sincs *tudatos gazdaságirányításról*, hiszen az ehhez szükséges információmennyiség technikailag kezelhetetlen, a rendelkezésre álló információt a gazdasági szereplők érdekeiknek megfelelően torzítják. Az *előre szabályozás*, tervezés többnyire formális, a már lezajlott folyamatokhoz igazodik. A *termelés és a szükségletek összehangolásában* a pénz helyére nem került fennköltebb szempont. A szűkös erőforrásokat nem a fizetőképesség, hanem az érdekképviseltek hatásossága szerint, személyes kapcsolatok alapján osztják szét. A rendszer hajlamos a rövid távú gondolkodásra, a „nem termelő” szférák elhanyagolására (lásd: infrastruktúra, oktatás, egészségügy stb.). A *gazdasági egyenlősítés* humánusnak tűnő szempontja azt eredményezte, hogy a jól működő gazdasági egységek tartják el a rosszul működőket, ma már stagnálásra kárhóztatva a gazdaság egészét. Az *egyenletes fejlődésbe* vetett hittel nemcsak az a baj, hogy nem valósult meg, hanem azt is megakadályozta, hogy idejében megtanulják a

gazdasági válság kezelését, megelőzzék a feszültségek már-már elviselhetetlen halmozódását.

A tervutasításokra alapozott gazdaság képes volt ugyan látványos gazdasági növekedést felmutatni, de elképesztő pazarlás és a minőség iránti teljes érzéketlenség árán. Amikor a hatvanas évek közepére már nem voltak pótlólagosan bevonható erőforrások (munkaerő, könnyen hozzáférhető természeti kincsek), a gazdasági rendszer gyengéi minden európai szocialista országban élesen napvilágra kerültek.

A nyolcvanas évekre az 1968-ban elkezdett, korlátozott magyar *gazdasági reformok* sorozatából nemcsak az lett világos, hogy a gazdaság decentralizálása, „piacosítása” irányába kell haladni, hanem az is, hogy a piaci elemeket nem lehet tetszés vagy egy szocialista ideológia szerint kiválogatni, mert azok csak összefüggő rendszerként képesek a kívánt eredményt meghozni. Éppen ezért ma Magyarországon a közgazdászok meg-egyeznek abban, hogy az alapvető gazdasági integrációs mechanizmusnak a piacnak kell lennie, amelyre az állami beavatkozás csak ráépül, kiegészíti azt. Abban is általános az egyetértés, hogy több tulajdonforma létjogosult (beleértve a magántulajdont is), amelyek számára biztosítani kell az egyenlő bánásmódot, a versenysemlegességet. A reformelkép-zelések leghomályosabb pontja, hogyan lehet a termelési eszközöknek gondos gazdákat találni anélkül, hogy a tőkés magántulajdon lenne a meghatározó, vagy másképpen szólva, mivel pótolható a magántőkés profitmotívum.

A piacgazdaság eszméjének „diadalra jutása” Magyarországon egyáltalán nem jelenti azt, hogy a közgazdászok elfelejtették volna, a piacra épülő gazdasági rendszerek sem tudják tökéletesen megoldani a gazdasági feladatokat. A megtermelt gazdasági javakról mindig csak utólag, a piacon derül ki, hogy szükség volt-e rájuk. Az időről időre fellépő *túltermelési válságok* mutatják, hogy az erőforrások egy részét újból és újból elpazarolták. Az erőforrások elégtelen, egyenetlen kihasználásának legfájdalmasabb formája a *munka-nélküliség*, amely teljesen sohasem küszöbölhető ki a rendszerből. Épp a munkanélkü-liség indítja arra az államot, hogy mindenképpen ösztönözze a gazdasági növekedést, hiszen ez munkaalkalmak teremtését hozza magával. A *gazdasági növekedés* hajszolása viszont együtt jár a szükségletek mesterséges gerjesztésével, a környezet kizsigerelésével. Mindeme nehézségek ellenére — amelyek alapos kifejtése hosszas tárgyalást igényelne —, a gyakorlati élet tapasztalatai alapján arra az eredményre jutunk, hogy a piacgazdaság az erőforrások felhasználását sokkal hatékonyabban oldja meg, mint a centralizált, tervutasít-ásokon nyugvó mechanizmus. A piac fogyatékoságait nagyban lehet enyhíteni mérsékelt állami szabályozással és átfogó szociálpolitikával.

Erkölcsei szempontból melyik a megfelelőbb megoldás?

A piacot nem tekinthetjük pusztán gazdasági jelenségnek. A piac a kapitalizmus kialakulása óta éppen *erkölcsi mellékhatásai* miatt részesült rengeteg keresztény kritikában. Az anyagias szemlélet, az önzés elhatárolódásától kezdve az elidegenedés, kizsákmányolás, reklámanipuláció jelenségeiig sok negatívumot írtak a piacgazdaság számlájára. Ennek ostromozásában a XIX. századi liberálkapitalizmustól napjainkig a vallásos és a szocialista kritikák sokszor összetalálkoztak.

Ha ez így van, nem kellene-e mégis lemondani a gazdaságilag hatékonyabb piacgazda-ságról a tervgazdaság kedvéért, hogy a piacgazdaság súlyos erkölcsi hátulütőit elkerüljük? Egyrészt erre nincs reális választási lehetőségünk, mert a világgazdaságtól való elzárkózás olyan gazdasági visszaeséshez vezetne, ami a legszerűnyebb igényszint mellett is elviselhetetlen. Másrészt a tervutasításos rendszer fölénye a piacgazdasággal szemben erkölcsi oldalról sem mutatható ki. A *környezet rombolásában* semmivel sem maradt el a

piacgazdaságoktól, de gyatra hatékonysága miatt azt az anyagi gazdagságot sem hozta létre, amivel a károkat orvosolni lehetne. A munkaerő teljes foglalkoztatását nem tudta megoldani, hanem a munkanélkülieket a kapun kívülről bevitte a gyárkapun belülre. A piaci verseny megszűnése nem a *munka humanizálását* valósította meg, hanem a gondatlan, felelőtlen, pazarló munkavégzés általánossá válását. Számtalanszor bebizonyosodott, hogy a verseny fegyelmező erejét semmiféle bürokratikus intelem vagy öntudatra hivatkozó felhívás nem tudja pótolni. A piaci viszonyok leépítése állandósította a *hiányt*. Így azután a vállalatokat semmi sem kényszeríti, hogy a vásárlók igényei szerint termeljenek, hiszen nem a vásárlóktól, hanem a felettes igazgatási szervektől függnek. A hiány magával hozta a *korruptiót*, a *csúszópénzek*, a csalás stb. „normális” jelenséggé válását. Mivel a rendszer csak saját működési elveinek állandó megsértése mellett tud működni, az igazmondás, az adott szó betartása lassan ismeretlen lett. A *megbízhatatlanság* és a *valóság távolsága* felőrli a gazdasági szereplők erkölcsi tartását. A nyugati árucikkek nimbusza érzékletesen mutatja, hogy a *fogyasztói szemlélet, az anyagiasság* mennyire nemcsak a piacgazdaság „kiváltsága”.

A piaci viszonyok szerkezetüknél fogva a gazdasági szereplők mellérendeltségére épülnek, amiből a valóságban sokszor az egyik fél *monopolhelyzete* alakul ki. Ez nemcsak a gazdasági verseny hatékonyságát rontja, hanem a demokratikus szerkezetű kapcsolatot *uralmi viszonyná* változtatja. A kritikák arra is sokszor rámutattak, hogy a piacon megjelenő fizetőképes keresletben nagyon fontos, morálisan okvetlen kielégítésre érdemes szükségletek nem tudnak megjelenni. A központi irányítású gazdaság ezen a területen sem tudta a piacgazdaságot meghaladni. Az az uralmi, alávetettségi viszony, amely a piacgazdaságban torzulásnak számít, a rendszer logikájából fakadó normál állapottá vált. A szükségletek kielégítésének lehetősége, ennek mértéke pedig a bürokratikus hierarchiában elfoglalt hely függvénye lett.

Mindezek után érthető, hogy a közgazdászok célkitűzése a piacgazdaság megteremtése. Az elmúlt húsz évben vontatottan, visszakoázások, megtorpanások közepette folyó gazdasági reformok inkább egy felemás, „semmilyen” állapotot hoztak létre, mint piacgazdaságot. A gazdasági változásokat nem kísérték politikai reformok, s az ideológia sem volt képes a kihívásokat feldolgozni. Ennek a következménye lett az értékek körüli teljes zűrzavar, egy üres, egoista individualizmus elterjedése.

Az eddigiekben igyekeztünk tömören leírni azokat a tapasztalatokat és megfontolásokat, amelyek a mai magyar „közgazdasági társadalom” meggyőződését meghatározzák, s amelyeket a szakirodalomban természetesen alaposan bizonyítanak is. De ha az elmúlt negyven (hetven) év tapasztalatainak elemzéséből rádöbbenünk arra, hogy a gazdasági struktúrák kialakításában szabadságunk véges, akkor ez egyúttal azt is jelenti, hogy az egészre rá kell bízunk a szakemberekre, és a gazdaságot mint öntörvényekkel bíró társadalmi szférát éppúgy ki kell vonnunk a morális megítélés alól, mint mondjuk a gravitációt? Erre — nemcsak keresztény elkötelezettségünk, hanem a valóság szaktudományos vizsgálata alapján is — a leghatározottabban nemet kell mondanunk.

A keresztények tennivalói a mai Magyarországon

Az egyház tanítása kijelöli egy kívánatos gazdasági-társadalmi berendezkedés meghatározó elemeit. (Lásd: többek között a II. Vatikáni zsinat idevágó dokumentumait, a *Populorum Progressio*, *Laborem Exercens*, *Sollicitudo Rei Socialis* kezdetű pápai enciklikákat.) De hogyan konkretizálható ez a mi számunkra? Ebből a szempontból rendkívül tanulságos az USA püspöki karának pásztorlevele a gazdasági igazságosságról. Példamutatón kapcsolja össze a keresztény elkötelezettséget a társadalmi valóság

szakszerű elemzésével, és így jut el a mindennapi életben megvalósítható javaslatokig.

Ha ehhez hasonló logikával akarjuk megközelíteni a mi helyzetünket, mondanivalónknak két csomópontja adódik:

— Milyen gyakorlati tennivalókat jelent nekünk a szegények melletti keresztény elkötelezettség?

— Hogyan tud az egyház közreműködni a gazdasági haladásban?

A szegénység társadalmi életünk egyre nyomasztóbb jelensége

Arról semmiféle biztosítékunk nincs és nem is lehet, hogy a magyar társadalmi-gazdasági reform a toldozgatás-foldozgatás korából átlép a radikális változások korába és fordulatot hoz az ország hanyatlásában. Az viszont teljesen bizonyosra vehető, hogy még kedvező változás esetén is jó ideig nőni fog a szegénység.

1987 második fele óta különösen rohamosan romlott a társadalom szegény rétegeinek helyzete. Ha a hivatalos adatokat nézzük, a KSH közleménye szerint az egy főre jutó létminimumot az ország lakosságának 5,6%-a nem éri el, a társadalmi minimumot, azaz a társadalmilag elfogadható nívót a lakosság 18%-a. Ezek a minimumszámítások azonban nem foglalják magukban a lakáshoz jutás költségeit! A *szegények* — a szociológusok becslése szerint legalább hárommillió — rétege strukturált, a szegénységnek is vannak fokozatai. Egyes csoportjai, például a *nagycsaládosok* értelmiségi szószólóik útján képesek érdekeik kifejezésére. Más csoportokat viszont, például a *cigányságot* a teljes leszakadás veszélye fenyegeti, s a társadalom jó része is ellenszenvet mutat irántuk.

Ha az egyház tanításának megfelelően a szegénységet nemcsak anyagi szűkösségnek tekintjük, hanem mindazokat ideszámítjuk, akik valamilyen okból a *társadalom peremére* szorulnak (szenvedélybetegségek, hiányzó vagy sérült családi háttér, tanulatlanság stb.), akkor már igazán drámai kép bontakozik ki.

A magyarországi szegénység történetében új fejezetet nyit a kapun belüli *munkanélküliek* egy részének utcára kerülése. Az egyház állásponjta, amely a munkanélküliséget az egyik legaggasztóbb társadalmi és gazdasági problémának tartja (vö. *Laborem Exercens* 81—87., *Economic Justice for All* 136—170.), számunkra is jelentőségre tett szert.

Az egyház társadalmi tevékenységének elsődleges feladata a szegények ügyének felkarolása kell hogy legyen. A szociális enciklikák sorában már XIII. Leó azt mondja: „A szűkölködők osztálya iránt nagyobb hajlandóságot mutat az Úr.” Az egyházon kívül álló, a szegényekkel foglalkozó szociológusok véleményét úgy foglalhatjuk össze, hogy a magyarországi egyházak sok rokonszenves akciót kezdeményeznek a szegények érdekében, de *még sokkal többet tehetnének*. Ezt az értékelést el kell fogadnunk. Példaként szolgálhat, hogy az utóbbi néhány év alatt a francia katolikus egyház milyen hatalmas eredményeket ért el a szegények támogatásában. Sok anyagi gond kézzelfogható megoldása mellett hathatós propagandával a népesség több mint egyharmadának megváltoztatta a nézeteit a szegényekről.

Milyen konkrét teendőink vannak?

Mind az egyháznak mint *intézménynek*, mind tagjainak mint *állampolgároknak* a közélet fórumain *képviselnie* kell a szegények érdekeit. Ahhoz, hogy az egyes esetekben hatékonyan tudjanak fellépni, különösen ha intézményi képviseltről van szó (például a püspöki karról), *szakszerűen* megalapozott *véleményt* kell mondaniuk. Ezt csak úgy

lehet elérni, ha az egyháznak van *saját kutatógárdája* vagyis szakembereknek eseti megbízásokat ad. Egy bonyolult, modern társadalomban az egyének javát valóságosan szolgáló megoldások megtalálása nem egyszerű feladat.

Az egyháznak fel kell emelnie a szavát minden esetben, ha valamely társadalmi csoportot vagy egyént *hátrányos megkülönböztetés* ér. Hogy a társadalom szívesen talál bűnbakokat a periferián élő csoportokban, azt szomorúan példázza Moldova György *Bűn az élet* című könyvének sikere. A színes bőrű egyetemistákkal kapcsolatos konfliktusok ugyancsak az alantas indulatok felgyülemelését jelzik. Egy ilyen feszültségekkel terhes időszakban különösen fontos feladat, hogy az egyház a katolikus társadalomtan központi értékének, a *szolidaritásnak* (vö. Sollicitudo Rei Socialis 40.) az erősítésén munkálkodjunk.

A gazdasági struktúrák nagy átrendeződéseinek időszakában a világon mindenütt megemelkedik a *munkanélküliek* száma, s ez azokban a gazdag országokban is súlyos gondokat okoz, amelyekben kiépült intézményrendszer van a munkanélküliség kezelésére. Az ország vezetésének konfliktushalogató politikája folytán nálunk egészen gyökeres változásokra lenne szükség úgy, hogy a vele járó munkanélküliség terheinek enyhítését szolgáló intézményrendszer még csak csíráiban létezik. A keresztények feladata az lenne, hogy a különféle társadalmi szervezeteken, közéleti fórumokon keresztül *stetessék a szociális védőháló kiépítését*.

Az egyház — főként egyes közösségein és egyházközösségein keresztül — eddig is folytatott akciókat a szegények és más hátrányos helyzetűek megsegítésére. Ezeket rendszeresebben kellene *ismertetni az egyházi sajtóban*, indítást adva másoknak, hogy kövessék példájukat. Az anyagi segélyezésnek a nyugati országokhoz képest van egy kemény korlátja. Miután az állam polgárainak tőkejait kisajátította, a polgárok a nemzet jövedelmének csak roppant kis hányada felett rendelkeznek, így nyugati méretű programokat nem tudnak finanszírozni. A hívek szociológiai összetételének változása, azaz elöregedése még megerősíti ezt a korlátot. A szűkös anyagi források mellett különösen fontos, hogy az egyház a hívek hozzájárulásait *rationálisan és nyilvánosan* kezelje. Valószínűleg idővel a gazdasági *vállalkozásba* is bele kell tanulnia. Ha a hívek, netalán a humánus nem hívők látják, hogy az egyház jó sáfára az adományoknak, gazdálkodásába betekinthetnek, szívesebben adakoznak.

Anyagi korlátaink természetesen *nem* jelentenek *felmentést* az alól, hogy az adakozásban nagylelkűbbek legyünk. Az anyagiakon túl a karitatív tevékenységek minden formáját szem előtt kell tartanunk. Az egyházban nagy múltra visszatekintő formák mellett minél több egyházközösségben kellene *ingyenes jogsegélyszolgálatot* szervezni a rászorulóknak. Kiváltképp azokban a körzetekben, ahol nagy számban bocsátanak el tanulatlan embereket a munkahelyükről.

Az egyház segítségének nemcsak az anyagi életkörülményekre kell kiterjednie. Amikor az egész társadalom hajlik a kétségbeesésre, amikor családok tízezreinek helyzete valóban kilátástalanná válik, az egyháznak — merítve Krisztus örömhíréből — annál inkább a *remény jelének kell lennie*. Az embert szerető, az emberi életnek végtelen távlatot adó Isten megtalálása adhatja vissza azt az életigenlést, azt az életakarást, azt az életerőt, ami megmentheti ezt a népet a lesüllyedéstől, a lassú eltűnéstől.

Elkötelezettség a társadalmi-gazdasági reformok mellett

Ha meg akarjuk találni tennivalóinkat a társadalmi-gazdasági haladás előmozdításában — amire a II. Vatikáni zsinat kifejezett küldetést adott a gazdasági szakembereknek (Gaudium et Spes 72.) —, előbb elvileg kell tisztáznunk, hogyan viszonyul a magyar reformgondolkodás a katolikus egyház társadalmi tanításához.

A magyar reformgondolkodásban egy piaci koordinációra épülő, vegyes gazdaság megteremtését tűzték ki célul, amelyet állami szabályozás egészítene ki. Ebben a vegyes gazdaságban a magán- és az állami tulajdon arányát a gazdasági versenyképesség határozná meg. A piac működésével járó társadalmi feszültségeket átfogó szociálpolitika enyhítené. Ezzel a gazdasági berendezkedéssel pluralista demokrácia, az emberi szabadságot tiszteletben tartó jogállam lenne összhangban, ami egyben a gazdasági reformok végigvitelének és visszafordíthatatlanságának feltétele és biztosítéka. Ez a társadalmi berendezkedés teljesen *összhangban lenne* a katolikus egyház tanításával. A következőkben csupán két lehetséges félreértésre szeretnénk rámutatni.

A gazdasági reformokat ellenző erők 1968-tól kezdve a szocialista erkölcs nevében léptek fel. Azt állították, hogy a piacgazdaság működése ellentmond a társadalmi igazságosságnak, a társadalmi egyenlőségnek, a verseny tönkreteszi az emberek közötti szolidaritást, munka nélkül szerzett jövedelmekhez juttat. Az előzőekben láttuk, hogy mennyire hamis ez az érvelés, hiszen valóságos problémákból indul ki, de a kisebb rossz helyett csak nagyobbbat tud ajánlani. Az is teljesen egyértelmű, hogy ezeknek a keresztények számára is fontos értékeknek semmi más szerepük nem volt a támadásokban, mint hogy a befolyásuk gyöngülésétől tartó hatalmi csoportok törekvéseit leplezze.

Részben ennek a morál „virágnyelvén” folyó hatalmi harcnak, részben annak köszönhetően, hogy a hatalom mind az elméletben, mind a gyakorlatban először a gazdaság területén kényszerült és volt hajlandó engedményekre, a közgazdasági reformgondolkodás jó ideig igencsak technokrata volt. Elsődleges célja a politikától és az ideológiától viszonylag független gazdaság megteremtése volt, amely végre saját törvényei szerint működhet. Az 1968-as reform tapasztalataiból rövidesen leszűrtek ugyan, hogy a gazdaság megreformálása önmagában, politikai, társadalmi reformok nélkül nem lehet sikeres, de általában a „moralizálást” elutasították. Ma már sok széles látókörű reformközgazdászban megérett a felismerés, hogy a társadalom emberi kapcsolatokat összetartó, szabályozó szövete nélkül a gazdasági reformok sem valósíthatók meg. Ha az egyház küldetésének megfelelően a különböző erkölcsi értékek tiszteletben tartására felhívja a figyelmet, tekintettel kell lennie ezekre az előzményekre, összefüggésekre, és gondosan meg kell vizsgálnia, hogy szándékától függetlenül állásfoglalása milyen hatást válthat ki.

Ezeket a megfontolásokat még ki kell egészítenünk egy másik szemponttal. Rengeteg olyan visszásság van nálunk az emberi kapcsolatokban, ami felületesen szemlélve a piaci viszonyok következménye. A mélyebb elemzés azonban megmutatja, hogy sok *erkölcsi torzulás* nem maguknak a piaci viszonyoknak, hanem felemás bevezetésüknek a következménye. Például a meggazdagodás lehetősége valóban erkölcsi tévutakra csábíthatja az embert. Ha a magyar gazdaságban sok mohón meggazdagodni vágyó vállalkozóval találkozunk, akkor ennek elsődleges oka mégsem a piaci viszonyokban rejlik, hanem inkább egyfajta reakció ez a vállalkozói szabadság bizonytalanságára, az állammal szembeni kiszolgáltatottságra.

A másik kényes pont, ha az egyház tanítását a mai magyar gazdasági helyzetre alkalmazzuk, a liberalizmusoz való viszony. A *liberalizmus* — párhuzamosan azzal, ahogy a nyugati gondolkodásban is újra előtérbe került — kimondatlanul, félig kimondottan erőteljes hatást gyakorol a magyar gazdasági reformgondolkodásra. A világegyház tanításában viszont kezdettől kemény kritika érte. Gazdasági szempontból azért, mert a magántulajdon sérthetetlensége címén elutasítja a gazdasági szereplők társadalmi felelősségét, ennek minden következményével együtt (jóléti programok elvetése stb.) és egoista beállítottság kialakulásához vezet. Noha a pápai enciklikák kritikájának jogosságát mind a jelenlegi neoliberális gondolkodók többségének írásai, mind a fejlett ipari államok gazdasági életének számtalan jelensége igazolja, hiba lenne a magyar reformgondolkodásban jelen levő liberális szellemre alkalmazni ezt a kritikát.

Ha *történetileg* nézzük a liberalizmus hatását, el kell ismernünk, hogy azokat az értékeket, amelyek az egyén szabadságával, emberi méltóságával kapcsolatosak, a liberális mozgalmak tették minden egyes ember számára garanciákkal körülbástyázott jogokká. Ezzel mintegy politikai síkon folytatták azt az utat, amelyet a kereszténység teológiai és morális tanításával előkészített. Az egyes ember mint istenképisége folytán egyszeri, egyedülálló, helyettesíthetetlen, megismételhetetlen személy, azaz *individuum* a kereszténységben jelent meg először. Sajnos nagyon hosszú, göröngyös út vezetett el addig, amíg az egyház a Názáreti Jézus tanításáról leválasztotta a középkori társadalomképet és a liberalizmus értékeit befogadta. Az egyháznak az emberi jogok melletti elköteleződését maradandóan foglalta össze XXIII. János Mater et Magistra kezdetű enciklikája.

Számunkra különösen tanulságos, hogy az USA püspöki kara a gazdasági igazságosságról szóló pástorlevegélben tudatosan törekedett a *liberalizmus értékeinek beépítésére*. Miközben bírálja a liberalizmus egoista túlhajtásait, az amerikai szabadságeszmény büszke és hálás örökösének vallja magát. (Economic Justice for All 9.) Kiáll a *vállalkozási szabadsága* mellett és örömmel nyugtázza, hogy a gazdasági fejlődésben a közép- és kisüzemek élen járnak, amivel a hatalom túlzott összpontosulásának is elejét veszik. Amikor konkrét javaslatokat tesz a szegények, a társadalom peremére szorulóknak érdekében, tekintettel van a *gazdasági hatékonyság* követelményeire is. A vállalkozási szabadságot II. János Pál legutóbbi, Sollicitudo Rei Socialis kezdetű szociális enciklikájában szintén nagyra értékeli (15).

A nyugati liberalizmust ért kritika azért sem ültethető át a mi viszonyaink közé, mivel nem léteznek azok a *szuverén gazdasági erők*, amelyek a piac szempontjai alá tudnák rendelni az egész társadalmat, rákényszerítve saját logikájukat, értékrendjüket. Nálunk a gazdaság egy paternalista állam politikai, ideológiai függvénye. A hazai közgazdászok többsége oda szeretne elérni, ahonnan a nyolcvanas évek neoliberális, neokonzervatív hulláma Nyugaton elindult. Vagyis a hazai liberalizmus azon az értéktartományon belül mozog, amit az egyház tanítása is elfogad.

Milyen konkrét teendőink vannak?

Az egyháznak — természetesen a papoknak és a civileknek egyaránt — mindenekelőtt fel kell ismernie azt a *történelmi felelősséget*, amit Magyarország jelenlegi helyzetében visel. Ma az ország jövőjét latolgatva gyakran felmerül egy reformdiktatúra vagy egy pluralista demokrácia alternatívája. Bizonyosra vehető, hogy az előbbi lehetőség csak a társadalom önszerveződésével és egy „társadalmi szerződés” megkötésével kerülhető el. Ilyen körülmények között egy olyan intézménynek, amely kiépített szervezetrendszerrel rendelkezik az egész társadalomban, fontos szerepe lehet abban, hogy ne ragadjunk bent egy történelmi zsákutcában.

Ennek érdekében az egyháznak mint intézménynek, tagjainak mint állampolgároknak minden lehetséges *közéleti fórumot* fel kell használniuk a *társadalmi-gazdasági reformok előreviteléhez*. Már XI. Piusz kijelentette Quadragesimo anno kezdetű enciklikájában: „Azt is kívánjuk, hogy a társadalomtant a plébániai igehirdetés és a világi apostolság munkatervébe iktassák... A valóban tökéletes keresztény nevelés mindenfajta kötelességre kiterjed; éppen azért az így képzett keresztények a gazdasági és társadalmi téren is követik az egyház tanítását. A világi apostolság szerveinek nagy szerepet kell adni abban, hogy az ilyen nevelés minél szélesebb körben terjedjen. Főleg azok tudják ezt végezni, akiknek az a törekvésük, hogy a gazdasági és társadalmi tevékenységet keresztény szellem járja át.”

Ahhoz, hogy a *plébániai igebírdetés* témái közé a társadalmi vonatkozásúak is bekerüljenek, szükség van az ilyen irányú színvonalas képzésre a papnevelésben, az ismeretek fejlesztésére a továbbképzéseken. Ehhez viszont szükség van társadalomtudományi szakemberek bevonására, *keresztény társadalomtudományi műhelyekre*, ahonnan a papi képzés és a közösségi élet szellemileg táplálkozni tud. Az egyházi állásfoglalásoknak a magyar társadalmi közegből kell kinőniük. A nyugati, teljesen más közegből származó anyagok *kritikátlan* átvétele adott esetben lehet, hogy több kárt okoz, mint hasznot.

Az egyház a *neveléssel* is hozzájárulhat ahhoz, hogy az ország beteg társadalmi-gazdasági élete meggyógyuljon. A társadalomnak nagy szüksége lenne arra, hogy tagjai *önálló, szabadlelkű, bátor, kezdeményező, őnzellen* személyiségek legyenek, akik munkájukat *kötelességtudattal, pontosan* végzik. A kisközösségek, plébániai hittan csoportok, egyházi iskolák egyaránt nagyszerű lehetőséget nyújtanak arra, hogy ezeket a vonásokat tudatosan fejlesszék a gyerekekben, a fiatalokban.

Ha az egyház *élő közösségekben* létezik, akkor mintegy védőhálót képezhet tagjai számára, hogy az üzleti életben szükségképpen előforduló kudarckokat el tudják viselni, legyen az egy vállalkozás csődje vagy munkanélküliség. Így az egyes ember mögött egy olyan közösség áll, amelyben nem a teljesítménye alapján ítélik meg.

A nyugati gazdaságokban a közgazdászok, gazdaságpolitikusok állandóan tapasztalják, hogy egy sor probléma megoldására sem a piaci, sem a bürokratikus szabályozás nem képes. Az utóbbi évtizedben a gazdaság teljes öntörvényű működését hirdető liberális közgazdaságtan mellett teret nyert egy olyan felfogás is, amely a piaci és az állami szabályozást a gazdasági szereplők (elsősorban a vállalatvezetők) belső felelősségtudatából táplálkozó erkölcsi szabályozással kívánja kiegészíteni. Kutatják az etikus viselkedés normáit és lehetőségeit olyan területeken, mint például a tisztességes üzletpolitika, tisztességes foglalkoztatáspolitikai, környezetvédelem, a termékek biztonsága stb. Az USA-ban ennek az *üzleti vagy gazdasági etikának* az elterjesztésében, a társadalmi felelősség gondolatának felelevenítésében jelentős szerepe volt a katolikus egyháznak. (Ugyanígy kimutatható a keresztény társadalomtan hatása a nyugatnémet ipari demokrácia intézményrendszerére, a munkáltatók-munkavállalók viszonyának alakulására. A pápai enciklikák mellett a katolikus német társadalomtudósok — például Heinrich Pesch S. J., Goetz A. Briefs stb. — befolyása is erős volt.)

Magyarországon azért is szükség lenne, hogy az egyház szerény anyagi és személyi lehetőségeihez képest támogassa a gazdaságetika művelését és terjesztését, mert éppen a tervutasításos gazdaság működése, majd a felemás reformok jóvoltából a legalapvetőbb erkölcsi normák is eltűnöztek a gazdasági viszonyokból, amelyek nélkül a piacgazdaság sem működőképes.

Az egyháznak, s egyénenként a keresztényeknek nálunk is támogatniuk kellene a *környezetvédelem* ügyét. A rosszabbodó gazdasági helyzetben a beruházásoknál a takarékosági intézkedések első áldozatai általában a környezetvédelmi kiadások.

Befejezésképp egy gondolatot kell nyomatékosan aláhúzni. Nagyon fontos, hogy az egyháznak a püspöki kartól kezdve a tudományos műhelyekig legyenek színvonalas, szakszerű értékelései a mindenkori társadalmi-gazdasági helyzetről, amelyeket a krisztusi tanítás fényében fogalmaz meg. De ez még csak holt betű. Életet alakító erővé akkor válik, ha az egyház közösségeinek, tagjainak tevékenységén keresztül szétsugárzik a társadalomban.

Az Emlékiratok Könyvéig

Nádas Péter műveiről

A hitelesség esélyei

Kivételesen egységes Nádas Péter eddigi életműve. Azzá teszi mindenekeelőtt az a könyörtelen (elsősorban önmagához könyörtelen) következetesség, amellyel az író céljai felé tör. Semmi sem történik véletlenül ebben az írói műhelyben; minden tudatos és végiggondolt — a spontán, az ösztönös mozzanatok az értelem utólagos kontrollja hagyja jóvá, s illeszti bele ebbe az előremutató, célra irányuló rendszerbe.

Ha ezeket a célokat próbáljuk fogalmilag meghatározni, az írói munka, illetve az irodalmi kifejezés alapvető kérdéseivel, létproblémáival kerülünk szembe. Általános elméleti fejtegetések helyett: Nádasnál a kifejezés autentikussága, ha úgy tetszik hitelessége, mindig többrétű igényként, illetve követelményrendszerként jelentkezik, melyben a nyelvi kifejezés, közelebbről a *mondat* esztétikuma, azaz művészi igazsága elválaszthatatlan a gondolat egyéni hiteletől és általánosabb értelemben vett — tehát társadalmi és gondolati — igazságától. A *Hazatérés* című esszé részletesen feltárja az író alkotói gondjait — melyek egy ponton élet-halál kérdésévé válnak. Nádas felismerése — hogy a belsőleg a lehető leghitelesebbnek érzett szubjektív hitelesség kifejezése olykor nem meríti ki az igazság fogalmát — odavezet, hogy a személyesség, a konkrét, egyedi tapasztalatok nyelvi kifejezését a személyen túli, kollektív, úgy tűnik: mitikus tapasztalatok tárházával kell helyettesíteni. Ez a felismerés alakította ki az Emlékiratok Könyve struktúráját; a párhuzamos emlékiratok, emlékezések a személyesből a személytelenbe, az egyediből az általános, a „kollektív emlékezet” síkjára emelik a szöveget.

Az írói kifejezés eme általános nehézségei, a leírandó szó és gondolat közegellenállása egyformán érvényesül mindenfajta irodalomban; a különbség legfeljebb az, hogy az irodalom munkái mennyire vannak tudatában ezeknek a nehézségeknek. A magyar, s általában a kelet-európai irodalmakban azonban — s ez korántsem elhanyagolható különbség — még egy tényezővel kell számolnunk, mely tovább csökkenti a nyelvi kifejezés hitelességének esélyeit: a külső korlátozásokról van szó, melyek bizonyos témákat, dolgokat és eseményeket vagy személyeket tabunak nyilvánítanak — (ezt talán lassacskán már múlt vagy félmúlt időben is mondhatjuk) —, mely tilalmakkal az író, a nyelvvel, fogalmakkal dolgozó művészt a kifejezés kerülő útjaira terelték, kimondás és megnevezés, az alany, tárgy, jelző és állítmány helyett körülírásokra, metaforikus közelítésekre, meta-közlésekre, vagy „pars pro toto” megoldásokra szorították. Mindez természetesen nem csökkentette az ilyen körülmények között született művek művészi értékét; s nem akadályozta meg remekművek születését sem — (hiszen mindeme eljárások más körülmények között is természetesek és használatosak) — ám az kétségtelen, hogy valamit talán végérvényesen elferdítettek, megváltoztattak az irodalmi tudatban, és az írott szóhoz való viszonyulásban. S nemcsak a szépirodalmi szövegről van itt szó: a nyelvről is, általában, mely e tiltások következtében elvesztette autenticitását; illetve megszűnt, felbomlott az a közmegegyezés, melynek a nyelvi jelek kódolásánál egészségesen kellett volna működni. (Erről is szól többek között a *Mese a tűzről és a tudásról* című esszénovella, mely a *Játéktér* című esszékötetben jelent meg.)

Nádas azon kevesek közé tartozik, akik műveikben a lehető legelszántabb következetességgel törekednek a kifejezés pontosságára és igazságára a szó mindenféle értelmében. Törekvése tematikai téren éppen azoknak az éveknek az életmozzanataihoz kötődik, melyek e korlátozó hatalom fénykora, s egyúttal az író eszmélésének időszaka voltak.

A „mindennapi” vagy „hétköznapi” élet, melynek egyes mozzanatai tematikusan megjelennek ezekben az írásokban, ennek az önkényuralomnak az árnyékában, attól el nem választhatóan zajlik. Az igazság kimondása tehát elsősorban ennek a korszaknak a hiteles kifejezésével, pontos és érvényes megfogalmazásával, személyes és történelmi igazságainak felismerésével jelent egyet Nádas életművében. Ehhez az írói célhoz talált Nádas autentikus formát az egyes szám első személyű elbeszélésben és a gyermeki nézőpontban, mely lehetővé tette számára, hogy szuverén módon teremtsen meg a belső hitelesség körülményeit.

Mindebből talán azt a téves következtetést lehetne levonni, hogy Nádas elsősorban politikáról és társadalmi jelenségekről ír — holott ennek épp az ellenkezője igaz. Hogy miért, arra ismét csak a *Hazatérés* című esszé ad választ. Saját magáról kellett írnia — ám mint írja, „nem állt módomban és nem állt szándékomban se a történelemtől, se a politikától elválasztani magam, sőt mélyebben öhajtottam kötődni hozzá. Valamiként obszcén módon, és nem legközségesebb, leghalandóbb rétegeibe lemerülve. (...) Mindazt, amit minden élő a legősibb káoszként, a pusztulás vonzásaként ismer fel önmagában.”

A családmódel változásai

Az első, szintézisteremtő mű, az *Egy családrege vége* továbblépést és lezárást jelent a korai novellákhoz képest: elbeszéléstechnikailag megoldja az egyszemélyes elbeszélő tudat perspektívájának (itt ez egy gyermeki tudatot jelent) kitágítását azzal, hogy szinte önálló (ám a gyermeki tudat által belátható) szöveget biztosít a nagyapának. Ez a szöveg lesz képes a mű epikai mozgásterét a köznapis tapasztalás síkjáról, a kisfiú-elbeszélő által megélt, mindennapi valóságtól egy mitikus múlt magasságába emelni. Ez a múlt: nemcsak a zsidó nép, hanem a család törzsi múltja is, azé a családé, amelynek történetét a nagyapa őrzí, s hagyományozza át, patriarcha-szerepében, a kisfiúra, aki azonban már nem lesz folytatás: a történet megszakad az otromba és képmutató társadalmi lét, a mindent átpolitizálni akaró hatalom szorításában. Ez a hatalom, mely „fortélyos félelem”-mel igazgatja alattvalóit, tagadja a múltat és a folytonosságot; mítosszá emelt jelszava, bűvös varázsigéje az „új ember”, az „új élet” és a „közösség”. Az epikai alapforma itt is az emlékezés, a múltidézés: az a fajta epikai világteremtés, mely majd az Emlékiratok Könyvében bomlik ki teljes monumentalitásában; egyfajta végállapotból, vissza nem fordítható befejezettségéből való visszatekintés, a „nincsen tovább” állapota (az emlékiratok utolsó előtti fejezetének címe) — amely a véglegességet, a megmásíthatatlanságot sugallja. Megjelenik itt is — akárcsak korábban a Bibliában, mely a Nádas-művek sorában egyfajta archetípus, az a jellegzetes családmódel, mely köré az Emlékiratok Könyvének alaptörténete is szerveződik. A családmódel a személyes mitológia kerete is, melynek középponti figurája az apa — mint bálvány, melyet a kisfiú érinteni, azaz ledönteni szeretne. (Érdekes volna végigkísérni egy-egy rövid jelenet, mozzanat transzformációit a novelláktól a családregeig az Emlékiratokig — az éppen csak hogy felvillanó ötlettől, jelenetszírtől a lét teljességének illúzióját kínáló, árnyalatosan gazdag jelenetig.)

A családtörténet végét, a folytonosság megszakadását az apa okozza, aki szembefordulva az ő apjával, az „új élet” és az „új ember” könyörtelen és elvakult hívévé szegődik. Ez a könyörtelen „új hit” nemcsak a családdal és a családi múlttal fordítja szembe az apát,

hanem minden természetes — nem ideologikus — emberi kapcsolatot is lehetetlenné tesz; elsorvasztja a barátságot és megöli a szerelmet. A (félelemből?, meggyőződésből?, mindkettőből?) elárult, letartóztatott barát alakja is a Családregegyéből került az Emlékiratokba; az elárult és cserbenhagyott szeretőde pedig a *Találkozás* című drámából. Ezzel a bálványozott apaalakkal a mindenkori Fiúnak törvényszerűen szembe kell fordulnia, le kell számolnia — hogy teljesen önmaga lehessen. A családregegye kisfiú hőse is megtagadja apját — ez a szembefordulás azonban még nem teljes értékű, hiszen épp a kor frazeológiáját elsajátítva, a korhangulatnak megfelelően mondja ki az „áruló” szót; s nem tudható, mennyire van tudatában kijelentésének. A teljes és gyökeres leszámolást, szembefordulást az Emlékiratok Könyve hozza meg. A történet itt megmutatja ennek a politikának a csődjét és összeomlását is, a képmutatások és álságok lefoszlását az ember és a társadalom arcáról, azokat a — történelmi mércével mérve — pillanatokot, amikor a szavak megint azonosakká válhattak önmagukkal, jelentésükkel.

A Fiú megszűnik egyedül lenni ezekben a pillanatokban, az együtt mozgó, együtt lélegző tömeggel szinte biológiai, fizikai értelemben is azonosul. Kétségtelen, hogy ez az Emlékiratok csúcspontja: az a magaslat, ahonnan belátni időt és teret minden irányban. Az önmagára találás, a teljes önállósodás, az apáról való leszakadás voltaképpen egyetlen szóval: a „forradalom” szóval teljesül be, melyre a Fiú hirtelen rátalál, mint olyanra, mely „a legszemélyesebben rám vonatkozott, úgy, mintha az egyik szó az ő teste lenne, a másik az enyém, mintha egyetlen testileg közös érzélem ellentétes oldalain állnánk a saját szavainkkal, ez forradalom, ismételtettem magamban”... Ez a mozzanat a könyv egyik fordulópontja, melyet a megtalált szó, a kimondás és megnevezés gyönyörűségének paroxizmusa hat át.

Nádas drámai műveit, a Takarítást, a Találkozást és a Temetést is hasonló belső igény alakította ki — s tematikailag is a fentebb vázolt folyamatba illeszkednek —, jóllehet a regények és novellák családmmodellje és a motívumszerűen ismétlődő kapcsolatok, illetve cselekvésmozzanatok itt sokkal áttételesebben, a színpadi stilizáció magas fokán jelennek meg. Mindhárom drámában a múlt elbeszélhetősége, a hősök történetének elmondhatósága alakítja a drámai formát; a drámai szöveg nagy része emlékezés, a jelenidejű akciósört is a felidézni-megidézni vágyott múlt determinálja. A drámák esetében azonban a múlt újraélhetőségének, felidézhetőségének problémája műfaji kérdés lesz — a szereplők színpadi léte válik kérdésessé. Legkiélezettebb formában a *Temetés* című tragédiában, melynek Színésze és Színésznője hiába próbálnak különböző akciósorokat, jeleneteket rögtönözni a színpadon a színpadi jelenidő betöltésére, személyiségük színpadi realizálására.

A Színész és a Színésznő is a kimondás, a megnevezés gyötrelmeit élik a színpadon. A szó, mely az egész előadásban nem hangzik el — s amely felé az egész előadás kérlelhetetlenül taszítja a két szereplőt: a halál. S halállal — valóságos vagy jelképes halállal — végződik a másik két színpadi mű szereplőinek színpadi léte is, hiába próbálnának elmenekülni sorsuk elől.

A *megnevezés* és a *felidezés*: voltaképpen ez a két mágikus-kultikus cél alakította ki az Emlékiratok kifejezésrendszerét is, azt az asszociációk segítségével életre hívott képekből építkező elbeszélői módszert, melynek elsődleges forrása: a tapasztalás. A fizikai léttel összefüggő tapasztalás mint szemléleti forma és mint *mondatszervező* erő jelenik meg Nádasnál: „A lét szemléletének egyetlen középpontja van, a testem puszta forma, mely e szemléletet egyáltalán lehetővé teszi” — mondja az Emlékiratok Könyvében.

Az Emlékiratok Könyve

Nem is egy, hanem három regényt ad közre Nádas Péter a méreteiben is lenyűgöző Emlékiratok Könyvében; olyan három regényt, azaz emlékiratot, melyek egymásmelletti-ségükben, egymáshoz való viszonyukban nyerik el végső — teljes — jelentésüket. Nemcsak Nádas életművében jelenti egy írói korszak hatalmas szintézisét, s egyben korábbi eredmények — egy régebbi írói eszmény — fölényes meghaladását; az egész XX. századi magyar próza korszakos műve. Jelentőségét csak növeli, hogy egy olyan korszakban tűnt fel, amikor a próza, s általában az irodalom mind szűkebb és szűkebb területre szorul vissza, elbizonytalanodva, saját magában is kételkedve funkcióját és lehetőségeit, létjogosultságát és hitelét illetően. Olyan korszakban mutatja föl a befejezett, zárt formák érvényes és lenyűgöző szépségét, a nyelv kifejezőerejének és hitelességének példáit, amikor — másféle eszmények bűvöletében — mindez meghaladottnak minősül. Hosszan sorolhatnánk a mű úttörő érdemeit. Visszavesz sok mindent, melyről a modern próza, úgy tűnik, végképp lemondott: visszaveszi a Történetet, a jellemek és alakok egységes, önmagukkal való azonosságát, s bizonyos mértékben újraalkotja; perújrafelvételt kér a XIX. századi mindentudó, omnipotens elbeszélői státus teljes elvesztésének ügyében is, természetesen anélkül, hogy a XIX. századi, realista regény elbeszélőjének pozícióját akarná újraalkotni.

A mű szerkesztésére a hármas tagolás a jellemző; a három emlékirat összesen tizenkilenc fejezete ritmikusan követi egymást: a szabályos váltakozást csak az utolsó előtti fejezet töri meg. A könyv szinte szemmel láthatóvá, érzékelhetővé is teszi ezt a tagolást, a borító színes, az emlékiratok fejezetcímeinek más-más színárnyalattal nyomott tartalomjegyzékével. Ez a szerkezeti felépítés is annak a tágabb értelemben vett strukturális elvnek a megnyilvánulása, mely a *tengelyes szimmetria* törvényei szerint gondolja el a látható, érzékelhető világot, éppúgy, mint a szellemi formációkat. A három emlékirat mindegyike hat-hat (2x3) fejezetből áll; a fejezetek tengelyes szimmetrikus elrendeződését, a páratlan számúságot egy „emlékiraton kívüli” fejezet — a közreadó elbeszélő fejezete biztosítja, s vele együtt egészül ki az elbeszélők száma is *háromra*.

A szimmetrikus elrendeződés elvének felel meg, hogy a három emlékirat között egy központi, fölérendelt szerepet játszik; a másik kettő ennek függvényében értelmezhető. Ennek a középponti helyzetű emlékiratnak az elbeszélője harmincéves fiatalember, aki heiligendammi emlékeit és Berlinben töltött hónapjainak eseményeit idézi fel. Ennek az emlékiratnak a „regény a regényben” módszereinek és technikájának megfelelően rendelődik alá tematikailag és szerkezetileg a második emlékirat — melynek motívumai, alakjai, a cselekmény mozzanatai az első számú emlékiratra rímelnek, néhány évtizeddel korábbi, de hasonló díszletek között. A harmadik emlékirat az elbeszélő gyermekéveit idézi; az 1953 és 1957 közötti esztendőket fogja át. Ennek az emlékiratnak az elbeszélő-szituációja csak az utolsó előtti fejezetben világosodik meg; itt lép színre az az elbeszélő — az első emlékirat elbeszélőjének barátja —, aki mintegy „közreadja” az időközben meghalt elbeszélő főhős hátrahagyott szövegeit. Ez a fejezet (*Nincsen tovább*) új nézőpontot jelöl ki, melynek alárendelődik mindhárom emlékirat elbeszélője; ez a fordulat visszafelé, a mű lineáris előrehaladásával ellenkező irányban rendezi át a mű elbeszélőviszonyait, megváltoztatva az olvasó viszonyát is a műhöz, arra kényszerítve, hogy feladja az addig kialakított olvasói pozíciót. Itt derül ki, hogy az emlékiratok szerzője, az a fiktív személy, akihez az olvasó az egész epikai struktúra létrejöttét kötötte — már nem él. Az új elbeszélői nézőpont, a megtaláló és közreadó, a XVIII. századi regény egyik kedvelt epikai fogását idézi meg, azzal a különbséggel, hogy míg ott a „talált kézirat” epikai hitelét volt hivatva növelni a könyv elejére helyezett „megtalálói és közreadói” gesztus — addig itt épp az ellenkezőjét teszi: az epikai hitelt ássa alá.

Ez az új nézőpont ugyanis csak formálisan rendelődik az addig megjelent nézőpontok fölé — tartalmilag azokon kívül, és nem fölöttük helyezkedik el, az általa befogott látószög csak részben fedi az emlékiratok látószögét. A más nézőpont és látószög következtében az első és a harmadik emlékiratban rögzített mozzanatok, események más megvilágításban, értelmezésben jelennek meg — sokszor érvényességük is megkérdőjeleződik. Korrigálja, minősíti, átrajzolja tehát a második emlékiratban megjelenő gyermekkor valóságát: relativizálja, lebegővé oldja a konkrét tényként, megélt valósággként előadott eseményeket. Időben is kitágítja az első és harmadik emlékirat anyagát — lévén, hogy látószöge befogja az első emlékirat írójának utóéletét —, egészen annak haláláig folytatva a németországi eseményeket.

Ebből a pozícióból már nemcsak a „regény a regényben” lesz hangsúlyozottan irodalmi, azaz fikció, hanem a másik két emlékirat is — melyek addig a valóságra vonatkoztathatóság, a konkrét személyesség sférájában helyezkedtek el, közeli rokonaként az olyan, non-fiction műfajoknak, mint a napló és a memoár. A közreadó-elbeszélő korrekciójából ugyanis azt is megtudhatja az olvasó, hogy a gyermekkori visszaemlékezések szerzője hogyan és miben változtatott a gyerekként közösen megélt eseményeken, életmozzanatokon — épp a megalkotottság, az irodalmi formálás céljainak megfelelően. Ez, a hirtelen-váratlan felbukkant, a regény egész világától kissé idegen elbeszélő, aki — közgazdász foglalkozásához is hűen — egyfajta hűvös és józan racionalitást, korrekt és pontos elbeszélőmódot, tárgyilagosan objektív nézőpontot testesít meg, ráirányítja az olvasó figyelmét a könyv valódi elbeszélőjére is; azon, személyek és szereplők mögötti és fölötti, fiktív elbeszélőre, akinek nézőpontjában benne foglaltatik mindhárom elbeszélő nézőpontja; akinek a kezében összefutnak a történetek kanyargós szálai...

Az Emlékiratok Könyve *keletkezéstörténetéhez* kivételes segítséget nyújt Nádas *Hazatérés* című esszéje, mely pontosan rögzíti mindazon társadalmi, lélektani, földrajzi és szellemi körülményeket és indítékokat, amelyek együttállásából létrejött az Emlékiratok Könyvének hatalmas építménye. Az önmagát kereső, az önkifejezés és a hiteles prózaírás látszólag szakmai, valójában létkérdéseivel küszködő író egy őszi, lázas állapot döbbsenti rá a megoldásra; arra, hogy túl kell lépnie a személyesen ahhoz, hogy teljesen önmaga lehessen; hogy önmagát megsokszorozva, idegen sorsok és életek köntösébe bújva fogalmazza meg önnön léthelyzetét. Így születik meg a földrajzi és irodalmi tájak által ihletett, Thomas Mann-i reminiscenciáktól is táplált „regény a regényben” elbeszélő hőse, az író alteregója, a 30 éves, a főhőseihez hasonló gyermekkori, családi élmények által formált Thomas Thoenissen.

Az alapvető írói magatartás tehát, mely a fentebb vázolt szerkezetet, epikai struktúrát létrehozta, a mimézis (görögöktől örökölt) elve, a leggyakrabban alkalmazott eljárás, epikai formáció pedig az ismétlés. Az utánzás, a mimézis ez esetben sokkal tágabb érvényű, mint ahogyan azt az idézett esszé okfejtése sejteni enged; nemcsak idegen életek megéléséről van itt szó, hanem más — volt vagy lehetséges — ábrázolásmódok és regénytípusok, epikai struktúrák megidézéséről is. Nádasnak ezekhez a formákhoz való viszonya alapvetően más, mint az úgynevezett posztmodern próza idézőtechnikája. Ő nem idézőjelesen, mintegy önmagától s a műtől elidegenítve idézi meg ezeket a formákat — hanem szuverén módon sajátítja el az epikai hagyományok arzenálját, ezzel a gesztussal is a mű teljességigénye, a mindent magába fogni akarás irányába mutatva.

A „fő-emlékirat” harmincesztendő, mindvégig névtelenül maradó elbeszélője „az emberélet útjának felén” ér el a dantei nagy, sötét és sűrű erdőbe (az erdő mint tematikus motívum és mint metafora is többször megjelenik — sőt, maga a teljes mű is erdőként, rengetegként mutatja magát, hiszen: „... egy megkezdett életregény mindig ezt mondja: Tévedjetek el bennem nyugodtan, talán majd ki tudlak vezetni benneteket rengetegemből.”). Ideérkezése: szökés, menekülés — szökés egy beteljesült, győtrően boldog

szerelem emléktől, melyben meglelte hajdani, elvesztett, platóni felét — akivel teljessé egészülhetett, nemcsak a két test tökéletes szimmetriájában, hanem a szavak és gondolatok egymást kiegészítő harmóniájában is. Hogy ez a kapcsolat itt egymeműek között jön létre, abban semmiféle megbotránkoztató nincs: nemcsak a már említett platóni gondolkör teszi magától értetődően természetessé, hanem az egész műben kifejeződő, előrajzolódó kozmogónia is. Az ember és a természet, az élő és élettelen világ ugyanis olyan, minden ízében széttephetetlenül összefüggő, szerves, élő és ható organizmusként, egységként jelenik meg, melyben a szép és a jó uralkodik, amelyben az anyag és a szellem az arányosság és a mérték antik törvényeinek engedelmeskedve működik — mindaddig, míg a társadalmi ember, a homo politicus meg nem bolygatja ezt a kényes egyensúlyt — rossz és torz dolgokat, jelenségeket és egyéneket hozva létre. Ebben az organizmusban a szerelem — az élő és élettelen anyagban benne élő egymást keresés (platóni) törvénye nem kötődik a történelem egy bizonyos szakaszán erkölccsé emelt heteroszexuális szerelemhez.

A főhős által írt regény — mely maga is emlékirat-formájú, s felöleli az elbeszélő, Thomas Thoenissen gyermekéveit is — a századfordulós, szecessziós, dekadens életérzésre „játszik rá”: a történetet, melynek számos megfeleltethetőségi pontja van az első emlékirattal — fülledt erotika járja át: az obszcenitás határáig feszített testiség és öntudatlan ártatlanság ellenpontjai feszítik. Az alterego, Thomas Thoenissen a tökéletes egymásra találás („tükörképei voltunk egymásnak”) szimmetriájának, az Isten által is megpecsételt szerelem („Isten tenyerén ülünk”) harmóniájának élményeitől és érzésétől menekül, szokik Heiligen-dammba — hogy teljesség utáni vágyát a rút és a torz mazochista élvezetében vezesse le. Thoenissen története nemcsak a századforduló zsúfolt romantikáját, hanem a divatos bűnügyi regényformákat is felidézi: a tengerparti luxushotelben egy reggel halva találják az elbeszélő barátját, Gyllenborg grófot, cinkosát s társát perverz játékaikban.

Az elbeszélő gyermekéveit felidéző emlékirat az „ötvenes éveknél” nevezett sztálinizmus regénye; s egyúttal: nevelésregény-parafrázis. Tanulási, szocializációs folyamat rajza, melynek során a hős birtokba veszi a világot; itt inkább a hőst veszi birtokba a világ. Fiatal fiúk és lányok — három fiú és három lány — érzéseinek, vonzalmainak, ébredező érzékiségüknek gyengéd rajza a történet, akik *A tűz nyomát fű nőtte be* című fejezetben antik szatírájékkal búcsúznak az öntudatlan, természetes és még meggronthatatlan gyermekkori Édentől, s nimfákként és faunokként kergetik egymást abban a zöld berekben, mely antik istenek szülőházája — s az „ifjúság zöld vadona” egyszersmind. Az ártatlanság, a tisztaság elvesztése, a botrány, amely elől „Isten eltakarja a szemét” — akkor következik be, amikor a gyermeki erotika megfertőződik a politika által. A két gyermek: az elbeszélő és osztálytársa, Maja a magas rangú apák titkai után kutatnak az íróasztal rejtekeiben; ám a remélt kémhistóriák helyett csak olcsó szerelmi történeteket találnak. Fiúk és lányok kapcsolatának bonyolult hierarchiájába is belejátszik már a politika, a kor levegője; azé a koré, melynek alapvető állapota és magatartásformája a gyanakvás és a képmutatás; s amelynek politikai gyakorlata mindenben a természet és a természetesség ellen dolgozik: megrontja és szétdúlja a természet eredendő harmóniáját és arányait, melynek az emberi kapcsolatokban is meg kellene mutatkoznia.

Nemcsak nevelésregény ez az emlékirat — családregény is. Hiszen három generáció sorsát vetítik elénk a főhős emlékképei; a tabló középpontjában a — korábbiakban már elemzett — apa—fiú kapcsolat áll, úgy is, mint archetipikus viszony; mellette lírai mellékszál a beteg anyát és fiát összekötő érzelem. A kezdeti idillt egyre sötétebb tónusok borítják ezen a családi tablón — halál, pusztulás és téboly felé menetel a család, akár egy végzetdrámában. Az apa, akárcsak a berlini emlékirat (tükörképszerűen megjelenő) III. Richárdja — egyszerre testesíti meg a szépet és a torzat; harmonikus testén alig látható a púp. Politikai perek bírójaként elvakult gyilkossá válik, egy elvont ügy szolgálatában.

Az Emlékiratok... bonyolult és sokféle ágazó képi, metaforikus utalásrendszeréből itt ki szeretnénk emelni (talán önkényesen) egy olyan metaforikus párhuzamot, mely nemcsak Nádas világképének, világszemléletének jellegét világítja meg, hanem az előbb említett folyamatot is: a mitologikus teljesség esélyének, az egységnek és harmóniának az elpusztulását. A mű egyszerre és egyenlő érvennyel feleltethető meg az öntudatlan és öntörvényű, szerves, élő természetet reprezentáló *erdőnek* — és a mesterséges, ember által teremtett, mértéket és arányt, s ezáltal szépséget felmutató holt és szervesetlen *katedrálisnak*.

Az átjárhatatlan fallal kétfelé osztott *városnak* a szögesdrót kerítéssel két részre osztott *erdő* feleltethető meg; mely a gyermekkori jelenetek helyszíne; ahol a kerítés és az ölésre idomított véregek Rákosi Mátyás villáját őrzik. A „szabad” és bekerített erdő ugyanazon természetnek a részei — ám a kerítés más minőséget kölcsönöz az egyik résznek; nemcsak természetellenes, hanem emberellenes is a beavatkozás, hiszen félelmet, rettegést és szorongást idéz elő. (Az *erdő* a mű számos pontján játszik fontos szerepet; itt most csak ebből a nézőpontból — mint a metafora-párhuzam részét — említjük.) A két metaforát egyesítő, a párhuzamot tehát közvetlenül is kifejező kép a főhős gyermeki tudatának fantáziaképeként tűnik fel: Sztálin halálának órájában, az elrendelt néma gyász mozdulatlanságában a kisfiú sokoszlópos antik csarnokként látja maga előtt a mauzóleumot, melynek oszlopai *fávvá* változnak.

Ez a politikai hatalom (melyet az Emlékiratban közvetlenül Sztálin és Rákosi hatalmi apparátusa testesít meg) rombolja le a *test templomát* is — mely az előbbihez hasonló szerkezetű, ám antropomorf metafora-párhuzam. Hangsúlyosan, mottóként tűnik fel a mű elején: „Ő pedig az ő testének templomáról szól vala.” A szerkezetében, belső törvényeiben még a mitikus teljességre, egységre törekvő világot és az isteni lényeket is őrző emberi lényt a politika botrányosan illetéktelen beavatkozása fosztja meg a teljesség lehetőségétől, s öli ki belőle az isteni lényeket. Nem egyszerűen a politika illetéktelensége a botrányos, hanem erotika és politika jövátehetetlen összefonódása; az, hogy egyazon testben — a test templomában, hiszen az isteni lények lakott benne valamikor — egyszerre lehet jelen a szakrális jelleget is öltő, a mitikus teljességet célzó erotika és az emberi és természeti lényeket egyaránt tagadó politika.

Vállalva az olcsó közhelyességet is: az Emlékiratok Könyve olyan kimeríthetetlen, akárcsak maga az élet — melyet a pillanat mikroszkopikus közelítésének nyüzsgő változatosságában éppúgy megmutat, mint a történelmi idő évszázadainak, évezredeinek léptékében. Borges csodálatos Alefe jut róla az eszünkbe; az a misztikus tárgy, melyben látható minden, ami volt, van és lesz. A műről való korlátozott terjedelmű és idejű közelítésben a mű szükségszerűen jelenik meg csonkán; számos vetülete, kiterjedése, rétege homályban marad.

Jelen elemzés elsősorban a mű motivikus előzményeit kísérelte meg feltárni, valamint az Emlékiratok strukturális és narrációs sajátosságait. Mindemellett alig esett szó — hogy csak a legégetőbb hiányosságot említsük — a mű filozófiai, gondolati tartományairól — melyek pedig fundamentális jelentőségűek. Az Emlékiratok — a már említett regényformákon kívül — a modern filozófiai regény nagy eredményének is tekinthető: a megismerésre törő emberi gondolkodás szép és nagyszabású — irodalmi — dokumentumának.

Mindennek részletesebb elemzése azonban már újabb tanulmányok feladata.

Diplomaták mosolya

*a fehér foltok feketék
a fekete foltok fehérek*

*a harmadik
sugaras csillagháború
előtt
az embereket megfosztották a képzelettől
és életösztönüktől
a balál befészkelte magát
salátába spenótba
a zöldbe
a remény színébe*

*gyermek született
két fejjel
borjú született
három fejjel*

*A fehér foltok feketék
a fekete foltok fehérek*

*zárt ajtók előtt
csaból mohó farkája
riportereknek
mosolygó diplomaták
kockát vetnek
jósolnak belekből
jövőt a világnak s a fajnak
az emberinek*

*gyermek született
négy lábbal
borjú született
két fejjel*

*zárt ajtók mögött
négy szemközt tárgyalnak
politikusok és tábornokok
arcukra másik arcot festenek
így küzdenek
eredeti arc nélküli arcuk
megőrzéséért*

*a fehér foltok feketék
a fekete foltok fehérek*

Átmásoltam 1988 február 7-ének napján

*az élet
olyan gyönyörű
tökéletes
zárt
kör*

*a fiatalok
boldogtalanok gyengék
megpróbálnak kitörni
elmenekülni*

*megpróbálják
széttörni elpusztítani
fekete négyzetté változtatni
a kört*

*ne izgulj
ne siess
ne ess kétségbe*

nem szabad!

*várg türelemmel
ne sietess semmit
ne emelj kezet magadra*

*az egyetlen
igazi
kijárat
ebből a körből
a balál*

várg!

*eljön az magától
nem kell futkosni
nem kell sietni ágálni
búcsúleveleket írni*

*születésed által
véresen vakon
ordítva
estél bele
a táncoló körbe*

*a te krétaköröd
csupa sötét csupa fény
tökéletes zárt
az utolsó Isten
aki nem halt meg*

*a balál által
lépsz ki belőle*

add a kezed

Gimes Romána fordításai

A szeretet

avagy Michał Kątny élete, halála és feltámadása —
edward stachura által megénekelve, elzokogva és mennybe emelve

1969. ápr.

Felfedezéseim (továbbgondolásra)

1. A végső, és talán legnagyobb felfedezés, hogy az abc-ből hiányoznak bizonyos betűk, s ami ebből következik, a nyelvből, a beszédből hiányoznak bizonyos szavak. Ez a felfedezés számos példa eredménye, mikor is képtelen voltam megnevezni bizonyos állapotaimat és érzéseimet. A gondolatot meg tudtam nevezni.

2. A „teljes tündöklés” felfedezése, mely magába foglal mindent, szó szerint (és képletesen) mindent: egy követ a mezőről, a csillagokat az égen, az emberi lábat, a tyúkszemet, és így tovább, és így tovább, az összes óceánt, a könnyek tengerét. Vagyis a „teljes tündöklés” felfedezése, mely két szóban magába foglal mindent, és még ezt a három szót: élet, halál, örökkévalóság. A „teljes tündöklés” felfedezése, melyen mindenki és külön-külön minden ember milliószor taposott és nem látta meg.

3. Felfedezése annak, hogy az örökkévalóság az élet és a halál között, nem a halálon túl lebeg. Így hát nincs is halál.

4. Egy pasas felfedezése, aki lábujjaival tudott csettinteni, löni, ugyanúgy, ahogy általában a kéz ujjaival lönek.

5. Egy pasas felfedezése, aki visszhangot tudott fütyülni. Aki, anélkül, hogy a kút fölé hajolt volna, úgy fütyült, mintha a kútba fütyült volna, s lentről, a mélyből visszhang felelt. Ez a kút a torkában volt, s visszhanggal felelt. Gyönyörű volt.

6. A világ egyik legszebb mondatának felfedezése: „este lefeküdtem, majd reggel felébredtem.”

7. Felfedezése annak, hogy az ember legszentebb állapota a fáradtság.

8. Felfedezése egy dal legnagyobb dicséretének: olyan dal, amelynek nyomán világgá lehet menni.

9. Felfedezése annak, hogy a Föld nem az emberek hazája, csak férfiak és nők hazája.

10. Felfedezése annak: ahhoz, hogy az örökkévalóság ilyen legyen, ne pedig másmilyen, valahol, valakinél el kell kezdődnie — például: most, itt, nálam.

11. Felfedezése annak, mi bizonyítja leginkább az idő múlását: az, hogy két ember közt kialszik a szerelem.

1971. III. 20.

Sok embert ismerek, aki a testi szerelem szentségét származásos fiziológiai tevékenységgé tette, s számukra az ebből nyert élvezet olyasmi, mint, mondjuk, egy hosszabb szünet utáni vizelés.

Edward Stachura 1937-ben született Franciaországban, tizenegy éves korában került haza Lengyelországba, családja szülőföldjére. Verseket, elbeszéléseket, regényeket írt — két könyve (Szekercelárma, regény; Előre, égiek, elbeszélések) magyarul is megjelent. A varsói Czytelnik kiadó 1982-ben adta ki öt kötetben Stachura életművét, ebből való a jelen írás is. Edward Stachura 1979-ben önként választotta a halált.

A padon egy idősebb nő ült, arcát a nap felé fordította és énekelt. Ó, szerelem csillaga, ne hagyj el. Ó, szerelem csillaga, ne tűnj el a ködben. Megvolt a maga nevetséges oldala, mint mindennek, de egyébként tetszett nekem ez az imádság.

1971. IV. 22. csütörtök

Aleksandrów Kujawski pályaudvarán. Várom a 15.26-os, Toruńba induló vonatot. Megittam egy kis sört, cigarettázom. Talán mégsem írok több verset. 14.55. Bejön a Toruń—Włocławek vonat. Így, a peron padján ülve, szemtől szembe a nappal, meglehetősen világosan látom, amit már régóta érzek, azt, hogy minden írott költészet elvont, absztrakt költészet. A konkrét költészet — a nem írott költészet, vagyis a megírt versen kívül minden más, az egész élet, az egész világ és a világmindenség a kezdettől a végig, vagy kezdet és vég nélkül. Valami mormog, valami motyog álmában: mellettem a padon egy félig ülő, félig fekvő, beburkolózott pasas. Írni fogok: dalokat szerzek. Hogy legyen miből élni: legyen kenyérre és borra.

Egy novella eleje: Czechocinekből, a díszparkban, valami formát keresve szertefutó gondolataimnak, az elválaszthatatlan reális jelenséggel ültem, s egyazon üvegből ittuk az ásványvizet. Tökéletes nap volt. Egyike az ilyen abszolút napoknak.

— Tudja, én, felső ajka bal sarkának eltorzult mosolyából ítélve, nem hiszek magának. Észrevettem már ezt néhány ismerősnél. Például egy orosz nevű lánynál. A hazugság az, ami így eltorzítja az arcot. A hazugság, s a szív becsapása.

1971. V. 19.

Ismertem olyanokat, akik azt mondták, csak egy életük van, és végére kell járniuk, hogy kik is ők? S végére jártak, holttesteken átgázolva s szörnyeteggé válva. Mert hisz ez világos. Világos, hogy mindenki képes gyilkolni és holttesten átgázolni, hogy mindenki képes különösebb, nagyobb erőfeszítés nélkül szörnyeteggé válni, de hát muszáj-e ezt tennünk, végére kell-e járnunk, ha már a történelemben annyi dolognak a végére jártak, és minden nagyon világos, vagyis nagyon sötét.

1971. november

Akkor megértettem, hogy az örülettől a határtalan fáradtság mentett meg, a határtalanul tökéletes kimerültség. Egyszerűen nem volt erőm az örületre, kitörni valahonnan, valahová, rohanni, szaladni, kiabálni, üvölni, nevetni, sírni, és így tovább, és így tovább. Nem volt erre erőm. Erőtlen voltam, s gondolom, csak ennek köszönhettem, hogy nem örültem meg. De már régóta mondogattam, hogy a fáradtság az ember legszentebb állapota, a legszentebb, mert védtelen az ember, s amikor határtalanul fáradt, akkor határtalanul védtelen, oly védtelen, hogy lehetetlenség megtámadni, vagyis hát minden megtámadhatja, de ez sehová sem vezet. Oly védtelen az ember. Szent.

1971. XII. 24., Damaszek, Vigilia

Fabula rasa:

Sosem sikerült az életet utolérni az írással. Az utolsó két, három, sőt négy, igen, négy évben — még négyszázad résznyire sem sikerült az írással utolérni az életet, mert az élet olyan örülten vágatott. Mint a tüdővész egy fiatal, zseniális költő sovány mellkasában, kivel már nem találkozom, mert előntötte a vér. Egészen nedves volt, nedves volt egészen a vértől. Nem volt rajta egyetlen száraz foszlány sem. S idegei teljesen *elgyötörve*.

1972. I. 1.

Mindenki legalább egyenlő akar lenni a másikkal. Így például a középszerűség kiválasztja magának a középszerűséget, hacsak nem valami még rosszabbat. S találkoznak, esznek, vodkát isznak, elmondják egymásnak, milyen különleges emberek is ők. Az Isten, aki látja ezt és hallja, keservesen sír szégyenében, hogy mit alkotott.

A bölcsesség többnyire nagyon kegyetlen. Legkegyetlenebb az álom bölcsessége. Alszol, amott meg emberek sírnak, pusztulnak.

Esztelen bölcsesség!

Lehet, van valami összefüggés az emberek mély, nyomasztó állati álma s mély, nyomasztó, állati kegyetlensége között.

A te nevedben

Lódz, 1972. június 1. Tegnapelőtt éjjel, 30-ról 31-re virradó éjjel elveszett minden: a hátizsák, a kenyeresizsák és a gitár. A hátizsákban és a kenyeresizsákban sok, úgynevezett személyes holmin kívül volt 5 vastag füzet, jegyzetek a Fabula rasához. 1966 óta vezetem. Hat év. Öt vastag füzet. Le kell számítani, hogy úgysem láttak volna soha nyomdafestéket, mert túl rémségesek, túl szörnyűségesek voltak. Talán jó, hogy elveszett az egész. Bizonyára jó. Megsemmisült, elégett volna magától, ha nem vész el.

Nyugalom, fiú. Pánik nélkül. Most, hogy mindent elvesztettél, most bizonyítsd be magadnak, mert hát ki másnak? Most bizonyítsd be, ki vagy, milyen hatalmas vagy! Támadj fel, fiú. Szedd össze, szedd össze magad, s támadj fel holtadból, újra, újból, az újjal, az újban, az újért, az újhoz, az újig, újra. Most, amikor semmid sincs. Mert miéd van?

Hát nézd meg a zsebeidet: néhány zloty, fél csomag szétmorzsoltsz cigaretta, egy doboz gyufa, zsebkendő, kettő — egyik a nadrágban, másik a zakóban, toll, kulcs, személyigazolvány. Rakd szét az asztalon és gondolkodj, mit dobhatnál még ki ebből. A pénzt nem, mert arra szükséged lesz, hogy kifizessz a szállodát, holnap, mielőtt elindulsz, elintézed, a cigarettát ma éjjel elszívod, zsebkendőből kettő van, hát dobd el az egyiket, dobd a szemébe, jól van, a személyigazolvány kell, szükséged lesz rá a névváltoztatáshoz, le kell adnod a rendőrségen, hogy újat szerezzél; a kulcs, nos, remek alkalom, remek kellék az ablakon való kihajtásra, tárd szélesre az ablakot, szélesre, hogy jól megrendíthesd, vágtsd bele az éjszakába; süvítsen a levegőben, egy pillanat múlva hallod valahonnan messziről, ahogy az utcakőre esik, ezzel a fémtárggyal is könnyebb vagy, ezzel az egész úgynevezett „otthonnal”, amit az utóbbi két évben építettél, nem úgy, mint „rózsával teli korszót”, hanem mint kést a hátban, pudnyi súlyút; toll, a tollat még ma éjjel kiírod, írsz néhány, talán tízegynéhány oldalt, amiért pénzt kapsz, ez lesz az első munkával keresett pénzed a teljes, szörnyűséges katasztrófa után az úgynevezett életedben, nézd, a sors segített, mert hisz gondoltál arra, hogy elégezz mindent, ami megmaradt.

Innál, meginnál egy forró teát, már késő, már nem hozzák fel, csak 22.00-ig, az étterembe meg nincs miért lemenni, tánc, lentről hallani a zenekart, bizonyára kötelező a fogyasztás, nincs túl sok pénzed, s ez a látvány, a szünet nélkül táncoló részeg férfiak és nők látványa, hát nehéz, holnap teleiszod magad teával, most kelj fel és mosd ki a zsebkendődet meg a zoknidat, hogy tiszta legyen, új a holnapi napra, valójában már a maira, mert hát a rádió szerint már éjfél van, fagyos lehetű az éjféle óra, jól kimostad a zsebkendődet és a zoknidat, a hátizsákban remek zoknijaid voltak, Bécsben vetted magadnak, fehér, piros, sárga, remek, frottír, de ne sajnáld, semmit se sajnálj, örülj, igen, örülj, hogy a nulláról kezded, a semmiről, örülj, hogy még ennyi erőd van, 34 erőd, hogy elkezd a semmiről, egy zsebkendőről és egy pár zokniról, egy nadrágról, egy ingról, egy pulóverről és egy zakóról, egy pár cipőről, fél csomag szétmorzsoltsz cigarettáról, egy csomag gyufáról és egy

tollról, amit ki akarsz írni, nemcsak azért, hogy pénzt keress, de azért is, hogy új tollat vegyél; hogy vegyél magadnak, szépen mondta valaki: „éjjel és nappal menni fogok, és el kell jutnom ahhoz a kis házhoz, amit a sajátomnak hívtam”, szépen hangzik, egyenesen, habár az út nem egyenes, igen kacsaringós, zezugos, a kanyarulatokban minden kígyózik, de hát semmiség, menni fogsz, éjjel és nappal menni fogsz, és el kell jutnod ahhoz a kis házhoz, amit a sajátodnak hívtál, szépen írnak némelyek, gyönyörűségeen, fantasztikusan, te is képes vagy erre, itt most, ebben a pillanatban nem nagyon látszik, nem igyekszel, fáradt vagy, egyébként itt inkább a tartalomról van szó, nem a formáról (eljutottál odáig, hogy a tartalom sokkal fontosabb, mint a forma), sok tartalmat akarsz elmondani és nem törödsz a formával, vannak a formától független tartalmak, vannak tartalmak, melyek egészen hanyag, rendetlen, kaotikus formában is átadhatók, még csúf formában is, de elég ebből, vége, ezek az úgynevezett anyagi maradványok, amiket a hátizsákba pakoltál meg két táskába, hiszen egészen megdöbbenő komolysággal gondoltál arra, hogy kupacba rakd és felgyűjtsd, elégeds, ahogy elégetted azt, amit elégettél, de nem égettél el mindent, nem engedheted, hogy mindentől megfoszd magad, de a sors segített, nézd, ki vagy fosztva, felocsúdtál a fáradtságból, a részegségből, talán a valamitől való mérgezésből, felocsúdtál ezen a mocskos bérházak közti szűk, sötét udvaron, fentről, a tetők felett, új nap fényessége közeledett, pirkadat, új nap, mely már nem lehetett rosszabb az elmúlt néhány napnál, vagyis a legrosszabb nap volt, szörnyűsége, de tedd ezt a szörnyűsége napot a világ leggyönyörűségesebb napjává, a semmiből, a romokból, a porból való feltámadásod napjává, rajtad áll, mutasd meg magadnak, milyen hatalmas vagy, milyen Nostromo, „tízezer sem múlja felül”, van két kezed, lábad, van eszed, hiszen nem vagy esztelen, s van szíved, amely még egyfolytában ver szaporán a mellkasodban, véres cafat, hiszen lélegzel, még ha nehezen is, elakad a lélegzeted, de van szíved, s van benne hely valakinek, ez a valaki a világon van, keressétek meg egymást, vess papírra egy kiáltást, s holnap, amikor utazol a vonaton, hajítsd ki az ablakon, de mit is írjál? azt, amit a szíved diktál, semmi többet:

Kiáltás valakibez a világon

Ha adsz nekem egy keveset — én neked sokat adok!

Ha sokat adsz nekem — én sokkal többet adok!

Ha mindent nekem adsz — én is mindent neked adok!

Nem rossz, elmegy, írd le egy külön papírra, s holnap dobd ki a vonatablakon, másképp dobd ki, mint a kulcsot egy másodperce, gondolj arra, hogy ennek nem kell végleg eltűnnie, mint a kulcsnak, hanem el kell jutnia valakihez, ahhoz a valakihez, s ha el kell pusztulnia, mert bizonyára elpusztul, az eső, a föld nedvessége, és így tovább, és így tovább, hát a papírról hadd írja előbb a szél az égre ezt a kiáltást, s hadd ússzon a szélben oda, ahová úsznia kell, elúsznia.

1972. VIII. 11., péntek

— Lehet úgy élni, hogy csak magunkban hiszünk? Talán.

— Lehet úgy élni, hogy csak magunkért élünk, s nem a másik emberért? Valószínűleg nem lehet.

1973. január 1.

Ha bizonyos dolgokról van szó, mindig jobban fogok hinni a hallgatásomnak, mint bárki ékesszólásának.

1973. IV. 5—6.

Főváros

A nap kel — 5.00

A nap nyugszik — 18.18

Vannak emberek, akikkel ha beszélsz, nincs semmilyen beszélgetés, mert szétmázolják a beszélgetést. Szétmázolódik a velük való beszélgetés. Úgy, mintha a tenyereden akarnád tartani a hópelyhet, melyről tudjuk, hogy gyönyörű mintája van. Elkapod, s a hópelyhely rögtön elmázolódik, vízceppé válik.

Vannak emberek is, akikkel ha élsz, az semmiféle élet, mert szétmázolják a létezést. Minden elképesztően jelentéktelenné válik. Többek között azért, mert hiányzik belőlük a komolyság, büszkeség, méltóság, ez a csodás és rettenetes feszültség. A jókedv is.

Ez talán valami ahhoz hasonló, mint ha felbukkan egy gyönyörű dal, és a tévé, a rádió naponta tízegynéhányszor eljátssza: álló nap, szünet nélkül; ezáltal a dal elmázolódik, egészen a teljes szétmázolódásig. Ritka az olyan dal, amelyik ennek ellenáll.

1973. IV. 28.

Az igazság tiszta költészet.

Az igazság egyike azoknak a tartalmaknak, melyekről azt mondtam, függetlenek a formától. (Ez érezhető Norwidnál.) A hazugság nem független a formától. Függsz tőle. Ruhába kell bújni. A hazugság mocskos költészet.

Emlékszem, Ezra Pound mondta, azt tudná tanácsolni a fiatal költőknek, hogy szüntelenül tökéletesítsék a világ iránti érdeklődésüket, s NE HAZUDJANAK.

1973. V. 28., Oslo

Az embereket két csoportra lehet osztani: vannak, akik annak a világnak az alkotásai, amelyben élnek, s vannak, akik önmaguk alkotásai, akik bár nem változtatták meg a világot, nem hagyták, hogy a világ megváltoztassa őket. Ők járnak a világban, nem a világ bennük. Nem taposásról beszélek: könnyű, földön való járásról, elnyűtt, vékony talpú cipőben.

*... az én cipőm, lordságom, szép ősrégi cipő
nem múzeumi papucs, de kényelmes fészek;
fürdőkád az lordságom, ősrégi fürdőkád...*

Miféle furfang van a pénzben, hogy úgy megrontja azokat, akiknek sok a pénzük? Hány embert ismerek én magam is (már meg sem számolom), aki egykor kiváló, nemes, gyengédséggel teli volt, s később úgy eltékozolta magát, elhülyült, úgy meggörnyedt a pénzeszsákok alatt, mint a csaknem üres bugyelláris alatt.

Minden költészet, a pénz nem költészet. De a pénz is semmi, önmagában immanensen nem létezik, kitalált dolog, semmi, bár ezen a világon odáig jutott, hogy a pénz minden, meg lehet vásárolni mindent, a legzseniálisabb műalkotásokat, még az embereket is meg lehet venni, természetesen azokat, akik eladók, de a költészetet nem lehet megvenni.

A legkecsesebb emberi testek is megvehetők pénzért vagy egy szóért, amit valahol ott kell elsuttogni, és ez segít az úgynevezett karrier elérésében, ami pénzt hoz, talán sok pénzt, nagyon sokat, de hogyan tudnak tükörbe nézni azok, akik eladták magukat, akik eladták a testüket vagy a lelküket, vagy egyiket is, másikat is.

Szigeteket lehet venni a lon tengernél vagy az Égeinél, kastélyokat a Loire mentén, vagy földeket Brazíliában, de a költészet nem vehető meg: ezt a létezősmódot, mely többek között, teljesen akarattalanul, ugyanakkor hihetetlenül kineveti a pénzt, s vásárlóerejét a nullára szállítja, vagy — szóljunk egyszer brutálisan — a két nullára.

(1973)

Két felbontatlan levél hevert egy jó rejtekhelyen.

Amikor megérkeztek, Michał Kątny nem bontotta fel őket, mert tudta, hogy ami bennük lehet, az széngáz. Ha majd öngyilkosságot akarok elkövetni, akkor bontom fel — gondolta. Nem. Akkor sem. Ha úgy adódik, az élet iránti szerelemből követek el öngyilkosságot, nem a halál irántiból. Ez a hűség aktusa lesz, nem az árulásé.

1974. IX. 7., szombat. Mérsékelt nyugati szél. Helyenként felhő, a látási viszonyok nagyon jók; a légnyomás 992 mb., a hőmérséklet 12 C, 54 F

A „Stefan Batory” „G” (legfelső) fedélzetén

Csak legfelül lehet elrejtőzni az ordító, soknyelvű gyereksereg elől és a tört, kitekert, amerikanizmusokkal elnyomott lengyelség elől, mely ezzel a szóval van tele — mindig és mindig: a *dollár*. Ettől a szótól kell hánynom, nem a hajó ringásától. Eltelt egy hét utazás és valahogy kibírtam. Arról van szó, hogy ne adja meg magát az ember. Enni, ha nem is túl sokat, s a lehető legtöbbet a levegőn tartózkodni. Ezt teszem.

Nem szabad megítélnem ezeket az embereket. Csak annyit mondhatok, végtelenül hálás vagyok a sorsnak azért, hogy az emberi formán kívül semmiben sem vagyok hozzájuk hasonló. Közülük természetesen mindenkinek joga van ugyanezt mondani: végtelenül hálás a sorsnak azért, hogy az úgynevezett emberi alakon kívül semmiben sem hasonló hozzám.

Az, hogy ilyen határozottan észrevettem ezt az ördögi különbséget ezek közt az emberek és magam között, arra kényszerített, gondolkozzam el nem is ezen a különbségen, mert itt nincs min töprengeni, nem látok semmi lehetőséget a különbség megszüntetésére, hanem az én és más emberek közti hasonlóságon, például, Veled, Tudatos Olvasója ennek az elbeszélésnek. S számomra ez a gondolat mérhetetlen vigasz az emberek közti végtelen atlanti magányban, kikkel nem köt össze semmi, még azokkal sem, akikkel látszólag összeköt a nyelv, de természetesen ez nem ugyanaz a nyelv.

(1974)

— Már rég nem szeretik egymást, sőt lehet, sohasem szerették egymást. Együtt élnek, mert félnek. A magánytól, vagyis talán attól az egyetlen dologtól, amitől lehet nem félni — gondolta Michał Kątny.

Michał Kątny keveset beszélt. Egyre kevesebbet. Nem akart akárhogy beszélni. Mert akármiről lehet beszélni, ha van valami olyasmi, mint „akármí” (valószínűleg nincs: a legbanálisabb viccekben hallatlan tartalmak vannak), de akárhogy nem lehet. Így hát Michał Kątny nem akart akárhogy beszélni, s ha valamit mondott, és úgy mondta, ahogy mondani akarta — az emberek nem hittek neki, vagy csak úgy tettek, mintha hinnének. Ezt könnyű volt észrevenni. — Azt, amit átélek, nem tudom elmondani ennek az embernek, még a barátomnak sem — mert ez nem-való-színű. Az én igazságom számukra nem-való-színű — mondta magának Michał Kątny. — Akkor minek is beszéljek. Így hát jobb, ha hallgatok.

1975. I. 4., Mexico

Tudja, uram, amit tehetünk, az az, hogy egyezsége jutunk önmagunkkal. Kezet nyújtunk magunknak — mondta Michał Kątny.

Ez sok. Nagyon sok. Talán a legtöbb. Megszorítani saját jobbunkat.

1975. I. 5.

Végigmegyek ezen a zsvány világon, és nagyon kevés bűnt követek el — szólt Michał Kątny.

— Te miért létezel?

— Én — felelte Michał Kątny — többek között azért létezem, hogy ha megnézed magad bennem, meglásd, milyen nem vagy, s talán már sosem leszel.

1975. II. 22., Xalopa

Mi volt az Michał Kątnyban, hogy olyan sok embert, aki néhány rövidebb vagy hosszabb mondat erejéig beszélt vele, arra indított, siessen segítségére, sokan kimutatták e készségüket, megpróbálták szóban kifejezni, valahogy bátortalanul és nem túl pontosan, lehet, hogy azért, talán biztosan azért, mert maguk sem tudták, a segítség milyen fajtájával áldozzanak Kątnynak, milyen fajta segítségnek és milyen módon kéne kifejezésre jutnia. Csak tudták, nagy szükségét érezték, hogy segítségére siessenek. De nem tudták, miért, és milyen segítséggel és minek és így tovább. Mi volt hát Michał Kątnyban, hogy így történt? Szemmel láthatóan valami szemmel látható volt. Szemmel láthatóan valamit látni lehetett, valamit észre lehetett venni, valami kibújt a természetes életvitele alól: a csöndes, csaknem olyan nesztelen élete alól, mint a lélek, mint a lélek — valami látható volt, hogy néhányan, beszélgetve vele egy pillanatot, észrevették ezt a valamit, s azt gondolták: Istenem, Istenem, kivel viaskodik? Segíteni kell neki.

1975. II. 27., Huanchinango, Puebla

— Természetes, hogy nem felelek meg ennek a világnak — mondta Michał Kątny — vagy pontosabban szólva: ez a világ nem felel meg nekem.

1975. XII. 26.

Michał Kątny számára nem múlt az idő. Mert még nem bukkant rá Michał Kątny, egyelőre nem botlott bele Michał Kątny a bizonyítékba, amely erről igazán meggyőzte volna. Mert számára nem bizonyította az idő múlását, hogy ritkul fejen a hamvasszőke haj, hogy mélyülnek a homloküregek, ezek a fjordok, melyeknél a gondolat csiszolódik, hogy itt-ott ráncok kezdik szántani egykor sima arcát, hogy fogai elporladnak, látása elhomályosul, hogy mellén ősz szőrszála bukkant, és így tovább és így tovább. Michał Kątny számára az idő múlásának bizonyítéka a szerelem kialakása lett volna, a szerelmes tűz kialakása szíve vulkánjában. De hiszen itt semmi sem aludt ki, semmi sem, ellenkezőleg, épp ellenkezőleg: mind nagyobb hévvel és lángolással tört ki, habár nem volt konkrét, egyetlen, megtestesült tárgya ennek a szerelemnek.

— Én nem változtatom meg a világot — mondta Michał Kątny —, de az sem változtat meg engem. Nem ront meg, nem gyötör el, mint oly sokakat, sokakat, akiket ismertem és megszűntem ismerni. Sokakat ismertem, nagyszerűeket, kiválóakat, nemeseket, bölceket — s hagyták magukat elgyötörni, nem valaki mástól, csak ettől a világtól. S amikor azt mondtam, „vigyázni kell, minden lépésnél vigyázni kell” — elsősorban mindig magamnak mondtam, de hangosan; s voltak mások, akiknek ugyanakkor szintén mondtam, hogy vigyázni kell, és azt mondták, túlzok, vagy untatom őket, hogy unalmas vagyok.

— Egyetlen könyvet lehet írni az életben — mondta Michał Kątny.

— Egyetlen könyvet írni, egyetlen dalt szerezni, egyszer szeretni és egyetlen étellel élni, egy-útúval. Ezen kívül, ezen kívül, ezen kívül — minden erkölcsstelenség.

1976. I. 2.

Egy másik világban, melyben én már rég nem létezem, valaki újra bemocskolt, nem tudva, hogy már régóta érinthetetlen vagyok, érinthetetlen. Nem lehet megérinteni sem mocskolódással, sem a legnagyobb dicsőítéssel.

1976. V. 3.

Az én csillagképemhez tartozó nagyszerű, igaz emberekre gondoltam, akikre még rátalálok a világban vándorolva, nem pedig arra, hogyan török meg a szívem oly sok szörnyű áruláson és megrázó tévedésen.

1976. VI. 27., Wrocław, pirkadat előtt.

Michał Kątny a Nap fia volt, a Nap árvája.

Nyugtalanság. Nap-emberek keresése. Egyiktől a másikig. Amikor a Nap kihunyt, vagyis amikor az az ember, vagy azok az emberek, akikkel M. K. együtt volt, kihunytak, vagy kiderült, hogy nem voltak Nap, csupán a Nap maszkját viselték arcukon (ő, világűrnyi iszonyat!), és így tovább és így tovább, akkor Michał Kątny riadtan, pánikban, szörnyű rémületben távozott tőlük, új Napokat keresett, új embereket, akik akkor születtek, amikor azok a Napok kihunytak.

1976. VIII. 21.

Fabula rasa:

— Hát mondja azt nekem, hogy „így van”, Grey doktor. Mert én tudom. Ülök és azt mondom: Az élettől nem ezt vagy azt akarok, mindent akarok, de teljesen és végleg. Elszántam magam arra, hogy megtagadjam részvételem abban, amit ti, felnőttek, elfogadtok, sőt áhítotok. Engem más fából faragtak. Nem akarom újrakezdeni sem ezt, sem azt. Soha. Egyik dolog, másik dolog, sorjában, mert a sorrendre nincs megoldás. Hanem mindent csak egyszer és örökre. A betakart vállak gyávasága nélkül, e nélkül a mocskos, titkolt bizonyosság nélkül, hogy lehetségesek új próbálkozások, hogy az ítéletek változhatnak. Michał Kątnynak hívnak. Megszületésem napja előtt semmi sem történt, s ha halandó lennék, semmi sem történhetne énutánam.

Éles Márta fordítása

RÁBA GYÖRGY

Meghitt ének

Ömlik zubog
nem az égből
az idő
a párkányokon csattogó
zivatar s a szélben nyögő
öreg fatörzsek
zsörtölődnek
a múlandó föltámadó erő

most ezen a nyelven beszél
de évtizedek gyalogútján
bukkanj elő
kikerekült szemű
klottnadrágos kérdező
ballasz-e választ
abogy paskol ver áztat
ugyanaz vagy merőben más eső

Litvánia megkeresztelkedése

A litvánok hivatalosan 1987-ben ünnepelték a kereszténység felvételének 600. évfordulóját.

Mint majd minden, a litván történelemre vonatkozó kijelentés, ez is hosszú kiegészítő-megszorító magyarázatokat igényel.

„Hivatalosan” természetesen nem ünnepeltek. Noha a litván a Szovjetunió egyetlen, döntő többségében katolikus népe, a vallás és az egyház a legutóbbi időkig — s ez 1988-at jelent — a Litván Szovjet Szocialista Köztársaságban is a másként gondolkodás ugyanolyan helyzetében volt, mint a többi szocialista országban — vagy még ugyanolyabban. Ezt a helyzetet a másfél évtizede Angliában élő politológus-történész Alekszandras Štromas így jellemzi: „Az összes Litvániában működő szervezet közül egyedül az egyház köti össze a nemzetet saját történelmi múltjával. (...) S mivel az emberek a nemzethez, a nemzeti értékekhez és eszményekhez való hűség alapján ítélik meg egymást, a hívőket mint jó litvánokat még az ateisták is tisztelik.”¹

Ennek a helyzetnek megfelelően az ünneplést a korszakkal foglalkozó hivatalos történész, J. Jurginis akadémikus könyve jelentette², melynek előszavában a szerző mindjárt leszögezi: „Litvánia 1387-es megkeresztelkedése: történelmi tény, ám nem olyan jelentős, hogy szélesebb körben kellene emlegetni. Nem konfesszionális, hanem történelmi értelemben jelentette a katolikus egyház megalapítását és az ország kereszténnyé nyilvánítását. A jubileumot a Vatikán és a klerikális emigráció hirdette meg. Célja nem tudományos, még csak nem is vallási, hanem politikai.”⁽⁵⁾

J. Jurginist, amint ő maga eldicsekszi-felpanaszolja, az előző egyházi ünnep, Litvánia védőszentjének, Szent Kazimierasnak 1984-es 500 éves jubileuma alkalmából írt dolgozatai miatt több templomban is kiprédikálták. Érthető, hogy az ő tollát sem a tiszta tudomány vezérli, hanem nagyon is mai, sőt napi politikai sugallat. Felfogásának lényegét így foglalja össze: „A katolicizmus terjesztői kezdték Litvániában felkelteni a bizalmatlanság érzését a pravoszlávok iránt, s igyekeztek gyengíteni, rombolni a pravoszlávok jogi helyzetét. Mindez ellentétes volt a litvánok és oroszok között történelmileg kialakult baráti és jószomszédi kapcsolatokkal; olyan körülményeket teremtettek, melyek között felszínthatták a litván és az orosz tartományok közötti ellentmondásokat. (58.) (...)”

Érdekes módon az emigráció, még „a klerikális emigráció” egyes képviselői is ehhez a hivatalos, szovjet állásponthoz közeli véleményt fogalmaztak meg.

A több százezres litván emigráció központjában, Chicagóban megjelenő liberális folyóirat, az Akiračiai körkérdést intézett neves otthoni és külföldi litvánokhoz. (Mik az okai és következményei, hogy Európában Litvánia keresztelkedett meg utoljára? Mi jót és mi rosszat hozott a kereszténység a litvánságnak? Mi jelent ma nagyobb veszélyt: az ateizmus vagy a szekularizáció? stb.) A több mint egy éven át közölt válaszok között szinte nincs egyértelműen lelkesedő. F. Jucevičius, egy Kanadában élő pap árulja el a fanyalgás okát: „1918-ig a litvánokat az egyházon keresztül lengyelesítették el. Ezért az idei megemlékezés a kereszténység felvételéről egyúttal a litván nép ellengyelesítésének a hatszáz éves jubileumáról való megemlékezés is.”⁴

A Vatikánban két jelentősebb, az évfordulóval kapcsolatos esemény zajlott. Az egyik egy nemzetközi tudományos kollokvium volt Rómában, 1987. június 24–26-án. Az emigráns

sajtó azt rója fel a szervezőknek, hogy a tizenkettő előadó közül mindössze négy volt litván, ugyanannyi, mint ahány lengyel.⁵

A másik esemény: az akkor Lengyelországhoz tartozó Vilnius litván püspökének, Jurgis Matulaitisnak (1871–1927) a boldoggá avatása, melynek során a római Szent Péter bazilikában tartott szentmisét maga II. János Pál koncelebrálta. Az ezt követő számos római mise egyike sem litvánul zajlott, hanem angolul és lengyelül, s ez megint csak szíven ütött sok litvánt.

Az évfordulót valóban a Vatikán jelölte ki és rendezte ünnepségeit. Másként ez nem is lehetett, hiszen vilniusi litván püspökség nem létezik. A vilniusi egyházmegye (amely a két világháború között kb. 29 ezer km²-t és 1 millió lakost ölelt fel) hivatalosan változatlanul a lengyel egyházkerülethez tartozik, s ez beárnyékolja a lengyel–litván viszonyt.⁶

Vannak, akik nemhogy lebecsülik az 1387-es megkeresztelkedés jelentőségét, de magát a tényét is tagadják. Véleményüket leghatározottabban az Amerikában élő jogász-történész, Jonas Dainauskas fogalmazta meg: „Miután a frissen alapított vilniusi püspökséget a gnieźnoi püspökség fennhatósága alá helyezték, s a papok képzését Krakkóra hagyták, az egyház területén megkezdődött a litvánok szervezett polonizációja, mikor is a lengyel papok a lengyelül nem tudó hívőkkel úgy érintkeztek, mint a süketnémákkal. (...) Az 1387-es év a litvánokat nem Litvánia valamiféle megkeresztelkedésére emlékezteti, amely valójában nem 1387-ben volt, hanem a litván nép tragédiájára, mikor is a korabeli litván vezetés önként lengyellé változott, beállt Lengyelország szolgálatába.”⁷

Ha nem 1387-ben, akkor mikor történt a keresztelkedés?

A litvánok egyszer már valóban felvették a kereszténységet, mégpedig 1251-ben. Mi történt valójában? E kérdésre nemcsak azért hasznos megkísérelni a választ, mert a litvánok viselt dolgai még a közép- és kelet-európai átlagnál is jobban kihullottak a közös európai tudatból, hanem azért is, mert közben esetleg tetten érhetjük e „valójában”, a (történelmi) való kialakulását.

Kezdjük avval, amivel majd befejezni is kell: a nyelvvél, amely a litvánoknak ugyanolyan édes börtön, mint nekünk, s amely a legarchaikusabb élő — sőt, egyesek szerint egyáltalán a legarchaikusabb — indoeurópai nyelv. Az indoeurópain belül elkülönülő balti családba tartozik.

A számos balti törzsből (jatvingok, kursok, sélek stb.) az első évezred második fele és a 15. század között eltelt időben mindössze három nép formálódott: a poroszok, akiknek nyelvéről a 16. századból ránk maradt néhány összefüggő írásos emlék; azután a lettek, s a litvánok, mint az egyetlen olyan balti nép, amelynek a középkorban sikerült önálló államot létrehoznia.

A litván állam létrehozását a 13. század elején elsősorban a kedvező külpolitikai helyzet tette lehetővé. Minden középkori államalapításhoz kellett egy pozitív és egy negatív tényező. A pozitív: hogy ne legyen egyetlen olyan erős idegen hatalom se a közelben, amely le tudná igázni az államalapításra készülő népet. (A poroszok, lettek kudarcát egy ilyen hatalom: a német kereszteslovagok állama okozta.) A negatív: hogy legyenek viszont olyan szomszédok, akiknek fenyegetését csak az addigi lazább összetartozást felváltó állam szilárdsága tudja visszaverni. (Ilyen szomszédokban ritkán van hiány a történelemben.)

A litvánok számára e feltételek a 13. századra értek meg. Döntő körülmény volt, hogy a 10. században még virágzó keleti szláv állam, a Kijevi Rusz egyre inkább eredeti alkotóelemeire, egymással marakodó városállamokra, „földrökre” esett szét: Polock, Halics, Szmolenszk, Vlagyimir, Novgorod, Moszkva stb. önálló, de csekélyebb súlyú fejedelemségeire. Ezt a bomlási folyamatot csak fokozta az 1237–1240-es mongol-tatár betörés, melyet — miután Batu kán 1242-ben az Aranyhordát a Volgánál telepítette le — két évszázados állandó harcban eltelt mongol-tatár hódoltság követte.

A lengyel állam a 12. században megszűnt létezni: huszonhárom úgynevezett dziel-nicére, kis fejedelemségre esett szét, s csak nehezen állt talpra. Még a 14. század végén is a litván birodalom kb. hétszer akkora volt, mint Lengyelország.

Maradt a harmadik nagy ellenség, a német hódítók. Az 1196-ban Palesztinában alapított Német (később: Porosz) Lovagrendet, miután garázdálkodásai miatt II. Endre kikergette Magyarországról, Konrad mazoviaai (lengyel) fejedelem hívta be a pogány poroszok megtérítésére, 1226-ban. A lovagok, egyesülvén az 1202-ben alapított és Riga körül letelepedett Kardtestvérek Rendjével, porosz területen önálló, a rend nagymesterének a vezetése alatt álló államot hoztak létre. Miután 1236-ban a litván csapatok megsemmisítő vereséget mértek rájuk, a kardtestvérek kénytelenek voltak szervezetenként, jogilag beolvadni a Német Lovagrendbe, s ettől kezdve Livóniai Lovagrend néven annak egyik ágát alkották. A két rend államának, Livóniának és Poroszországnak tényleges területi egyesítését Litvánia északnyugati része, Žemaitija (Alföld) akadályozta, ezért Žemaitija meghódítása hosszú évszázadokig a német politika elsőrendű célja maradt.

Egy-két évenként jöttek létre és bomlottak fel szövetségek németek és szlávok, németek és litvánok, litvánok és szlávok, s nem utolsósorban litvánok és litvánok között, mindenki mindenki ellen. Ebben a kül- és belpolitikai fenyegetettségben, a Drang nach Osten és a Drang nach Westen szorításában alakult ki a litván állam. Pontos adatunk kevés van a körülményekről. Annyi biztos, hogy a litvánok 1219-ben már önálló országgént kötnek békét a halics–volhíniai fejedelemséggel. Az aktusnál jelen voltak Litvánia mindkét részének, a tulajdonképpeni Litvániának, Aukštaitija-nak (Felföld) és Žemaitijának a képviselői. A húsz fejedelem közül az úgynevezett Ipatyevszkij-krónika névtelen szerzője ötöt kiemel, mint akik a legelőkelőbbek.

Ott van közöttük Mindaugas (szlávul: Mendog), akit a litván Szent Istvánnak, az államalapítónak tartanak. Származása ismeretlen, apjának később adták a krónikások-történészek a Ringaudas nevet. Az azonban tény, hogy 1240 körül — miután gyilokkal, haddal, rokoni kapcsolatokkal, ígéretekkel, adományokkal — legyőzte a kisebb fejedelmek jó részét, Aukštaitija és részben Žemaitija uraként felvette a nagyfejedelem címét. Ettől kezdve csak az uralkodó gyermekeit illette meg a fejedelmi cím, az addigi fejedelmek lassan bajorosszá (szlávul: bojár), nemessé fokozódtak le. Az úgynevezett Fekete Oroszország leigázásával Mindaugas kezdte meg a keleti szláv fejedelemségek Litvániához csatolását. Polaszje, Polock, Minszk, Vityebszk, Volhínia, Kijev, Csernyigov és Podólia egy részének meghódításával az ország területe a 14. század közepére elérte a 650 ezer km²-t. Az etnográfiai Litvánia (kb. 70–80 ezer km²) mindig a nagyfejedelem birtokában maradt, aki rokonait, jó embereit küldte a meghódított területekre, ahol azok a helyi keleti szláv fejedelmekkel együtt kormányoztak.

Mindaugas központosító törekvéseit sokan nem nézték jó szemmel. Hogy leghatalmasabb ellenfelét, a lovagrendet leszerelje, döntő lépésre szánta el magát: 1250-ben vagy 1251-ben egész házanépével, valamint számos előkelővel egyetemben megkeresztelkedett, s 1253-ban a római IV. Ince pápától kapott koronával királlyá koronázták. Őt adománylevélben — melyek hitelességét azóta is vitatják, mondván, hogy a németek hamisítványai — hatalmas birtokokat, sőt, abban az esetben, ha gyermektelenül halna meg, egész Litvániát a Livóniai Rendre írtatta. (Egyébként három fia és egy lánya született.)

Látnivaló, hogy a kereszténység felvételét nem elsősorban eszméi, hanem inkább hatalmi meggondolások irányították. A további fejlemények is ezt igazolják. 1260-ban a két lovagrend egyesített csapatai súlyos vereséget szenvedtek a durbői csatában Žemaitijától. A németek helyzete megingott, s felkelés tört ki ellenük Livónia népei (kursok, zemgalok, észtek) között, s valószínűleg e csatával hozható összefüggésbe az úgynevezett nagy porosz felkelés kirobbanása is, amit a németeknek csak tizennégy évi véres harc árán sikerült elfojtaniuk. Amikor ebben az új helyzetben Žemaitija fejedelme 1261-ben

felajánlja Mindaugasnak a tatárok által közben alaposan földült Litvániával való egyesülést, cserébe a keresztesekkel kötött szövetség felbontását és az ősi pogány hithez való visszatérést kéri, a király habozás nélkül kötélnek áll. A kereszténység tényleges felvétele így végzetes módon újra elodázódott.

Mindaugast hatalma csúcsán, 1263-ban meggyilkolták. Utódai közül fia, Vaišvilkas vagy az igen tehetséges Traidenis négy fivére is pravoszláv hitre tért. Ennek ellenére a keresztény Európa a litvánokat továbbra is — újra — pogányként tartotta nyilván. Mindaugas így csak kijelölte Litvánia csatlakozási irányát Európához. Az általa teremtetett állam, a Litván Nagyfejedelemség azonban tovább erősödött, és egészen 1569-ig fennmaradt.

Ebben két uralkodónak voltak döntő érdemei.

Ami fiai leggyilkolása miatt Mindaugasnak nem sikerült, hogy tudniillik örökletessé tegye a trónt, az sikerült Gediminasnak (1316–1341), akinek uralkodóháza unokája, Jogaila, vagy ahogy lengyeles formában ismerik: Jagiello (magyarul: Jagelló) néven vált legalábbis Közép- és Kelet-Európa egyik legnagyobb dinasztiájává, amelyik nemcsak a lengyeleknek, hanem a cseheknek és nekünk is több királyt adott.

Gediminas külpolitikája kettős irányú volt. Nyugatról igyekezett megállítani a keresztesek előnyomulását, ugyanakkor sikerrel terjeszkedett kelet felé, az orosz fejedelemségek rovására, noha Ivan Kalita személyében megjelent már az a moszkvai uralkodó is, aki tudatosan törekedett a szláv földek egyesítésére, ami miatt Moszkva egyre inkább Litvánia legveszedelmesebb versenytársává lépett elő. Egyelőre azonban a novgorodi, tveri, pszkovi stb. városállamok a litvánok védelmét keresték Moszkvával, de főként a tatárokkal szemben. Gediminas odáig ment, hogy pravoszláv püspökséget létesített, így akarván Litvániát az orosz földek központjává tenni. Ám a katolikus vallást sem üldözte, sőt, több ízben is kérte a pápát, hogy keresztelje meg népét. A pápa azonban nem volt hajlandó cserébe ezért lemondani a keresztesek támogatásáról. A kétféle orientáció, amely ugyanúgy megtúrta a pravoszláv metropolitát, mint a litván városokban működő szentesrendeket, a vallási türelem, a vallásszabadság páratlan légkörét eredményezte. Erről maga Gediminas így írt egy levelében a pápának: „Tiszteljék a keresztények az Istent saját hitük szerint, szolgáljanak az oroszok (rutheni) neki saját szokásaik szerint, a lengyelek ugyancsak a maguk módján, mint ahogy mi is saját szokásainkkal tiszteljük az Istent — és mindnyájunknak egy Istene van.”

Gediminas halála után rövid trónviszály következett, majd két fia, Algirdas és Kęstutis lépett örökébe, akik 1345 és 1377 között párban uralkodtak oly módon, hogy a Vilniusban székelő Algirdasé volt a nagyfejedelmi cím és — egyre inkább Lengyelországgal versenyezve — a déli—keleti hódítás ügye (amit erőteljesen meg is valósított: 1363-ban Kijevet is a birodalomhoz csatolta, ahol 1375-től a korábbi hagyományt felújítva pravoszláv püspökséget állított fel; több ízben Moszkva falait ostromolta), míg a Trakaiiban berendezkedő Kęstutis, az egyenes lelkű katonaeMBER típusa a keresztesek elleni harcot, Žemaitija védelmét vállalta magára. E harc méreteire jellemző, hogy negyven év alatt a lovagok kereken száz alkalommal törtek be litván földre, amire negyven ellenhadjárat volt a válasz.

Amikor Algirdas 1377-ben meghalt, pogány szokás szerint elégették, s 18 lovat is mellé temettek. Elsőszülött fia, Jogaila követte a trónon, míg Kęstutis megmaradt Trakai fejedelmének. Hamarosan azoban hatalmi harc tört ki nemcsak közöttük, hanem Kęstutis fia (tehát Jogaila unokatestvére), Vytautas és Jogaila között is. Mindkét tábor többször szövetekezett hol a keresztesekkel, hol a különböző lengyel és orosz fejedelmekkel. A viszálykodás során végül Jogaila 1382-ben meggyilkoltatta a konok pogány Kęstutist, s Vytautasnak is csak női áruhába bújva sikerült a börtönből a keresztesekhez szöknie, ahol Wiegand néven meg is keresztelték. (Jogaila már korábban a rendnek ígérte Žemaitiját, és azt, hogy a kezűkből veszi fel a kereszténységet.)

Közben azonban fontos dolgok történtek Litvánia szomszédságában. Dmitrij moszkvai fejedelem 1380-ban a Don melletti Kulikovo mezején szétverte Mamaj kán seregeit, s ezzel nemcsak a Donszkaj melléknevet nyerte el, hanem a litván fennhatóság alatt élő szlávok bizodalját is. A pravoszláv metropolita alig egy évvel később a litvániai Kijevből Moszkvába tette át székhelyét, s most már végleg. Sőt, Jogaila előtt is felmerült az a megoldás, hogy Moszkvával szövetségre lépve pravoszláv hitre tér. Vityebszki fejedelmi házból származó anyja közvetítésével tárgyalásokat is kezdett arról, hogy esetleg feleségül venné Dmitrij Donszkaj lányát, s így védené meg Litvániát a keresztesek meg-megújuló támadásaitól. Ki tudja, hogy fordul Európa sorsa, ha ez bekövetkezik? Ám egyik fél sem kapkodta el a dolgot. Moszkva azért nem, mert nem kívánta legnagyobb vetélytársát erősíteni, Litvánia pedig azért nem, mert az ortodox hit felvétele nem szüntette volna meg a keresztes támadások ürügyét, hisz Róma a pravoszlávokat félig-meddig pogánynak tartotta. Arról már nem is beszélve, hogy ugyanazon birodalmon belül kerülve a szláv fejedelemségek óhatatlanul Moszkva körül tömörülnek, s ez gazdasági katasztrófa lett volna a litván hűbérurak számára, akik jövedelmük nagy részét e fejedelemségekből nyerték.

Jogaila végül is máshonnan nősült. 1382-ben ugyanis Nagy Lajos királyunk halálával árván maradt a lengyel trón. Máig rejtély, kinek támadt az a merész ötlete, hogy Lajos kisebbik lányát, Jadwigát (magyarul: Hedviget) 1384-ben nagy sietve „királlyá” koronázva, majd az unokatestvérével időközben kibékült Jogailához férjhez adva több, gordiusinak tűnő csomót lehet egy csapásra megoldani: megszűnik a terhessé vált magyar–lengyel perszonálunió, Litvániából, az eddigi pogány ellenségből szövetséges lesz a németekkel és Moszkvával szemben, s végül a lengyelek megszabadulnak a Habsburg háztól is. Jadwigát ugyanis évekkel ezelőtt odaígérték Wilhelm Habsburg hercegnek. Sőt, *az után*, hogy a lengyel urak Krévén (Kriavo-ban), a mai Belorusszia területén lévő városkában megállapodtak Jogailával a házasságban, bár még nem volt érkezésük híret vinni Lengyelországba, a Habsburg vőlegény betoppant Krakkóba, s ott annak rendje és módja szerint feleségül vette Jadwigát. Egyes rosszmájú osztrák krónikások azt állítják, hogy a házasság konzumálva is lett, ám ennek kevés a valószínűsége, lévén, hogy az ifiasszony még a tizenkettedik évét sem töltötte be. (Jogaila ekkor 35 éves volt.) A lengyelek hamarosan elkergették Wilhelmet, s életbe lépett a krévi egyezmény. 1386-ban Jogaila bevonult a Wawelbe, megkeresztelkedvén feleségül vette Jadwigát, s II. Wladyslaw Jagelló néven lengyel királlyá koronázták, miközben megmaradt litván nagyfejedelemnek is.

A krévi egyezménynek két fontos pontja volt. Az egyik előírta Litvánia megkeresztelését. Ezt Jogaila 1387-ben visszatérve Litvániába el is végezte: megalapította a vilniusi püspökséget, s — a lengyel krónikás, Jan Długosz majd hetven évvel későbbi beszámolója szerint — mivel az egyenkénti keresztelésre nem volt idő, tömegesen hajtották a Nemunasba keresztvíz alá Európa utolsó pogány népét, egy-egy nagyobb csoportnak ugyanazt a nevet adván.

Az egyezmény másik fontos mozzanata Lengyelország és Litvánia kapcsolatát volt hivatva szabályozni. A latin nyelvű okmány szerencsétlen módon erre az azóta is oly sokat vitatott „applicare” szót alkalmazta, ami jelent hozzácsatolást, egyesítést és beolvasztást is.

Van, aki szerint az okmány teljes egészében hamisítvány, hiszen megtalálásának idején, 1835-ben divatja volt a romantikus történelmi hamisítgatásnak. Mindenesetre az a Długosz, akinek krónikájára minden későbbi beszámoló támaszkodik, egyetlen szóval sem említi. Másfelől az is igaz, hogy a litvánokkal cseppet sem rokonszenvező, a lengyelek szerepét felnagyító Długosz egészen biztosan sok mindent a kisujjából szopott (például a jeges Nemunasban való alámerítést). Ami kétségtelen tény, s amiből Długosz is nagyrészt szerezte az értesüléseit, az Jogaila három, 1387 februárjában kiadott kiváltságlevele. Ezekben hatalmas földbirtokokat adományozott az egyháznak, valamint a katolikus hitre tért nemeseknek, ugyanakkor kizárván a kiváltságokból a pravoszláv nemeseket, s

megtiltván a pravoszlávokkal a házasságot. Az okmányok az oroszok és különböző szekták tagjainak katolizálását sürgetik, de pogányokról szót sem ejtenek.

Összefoglalóan tehát elmondható, hogy 1387 a katolikus vallás államvallássá emelésének az éve, mely külpolitikailag a német lovagrend és Moszkva, belpolitikailag pedig a pravoszláv keleti szlávok ellen irányult.

Mi történt a kereszténység felvétele után? Lengyelország és Litvánia perszónálunióval összefűzött két különálló ország. Hamarosan azonban még ez a kapocs is megszakadt. Az unokatestvér Vytautas (lengyelül: Witold) ugyanis polgárháborút robbantott ki, amelyben megint csak részt vett az összes számba jöhető külföldi szövetséges, s olyan furcsa helyzet is előállt, hogy a Mickiewicz megénekelte nagymester, Konrad Wallenrod német és Vytautas litván csapatai együtt ostromolták a Jogaila litván, orosz és lengyel seregei által védett Vilniust. A bonyodalmak úgy értek véget, hogy 1392-ben Jogailából végleg Jagelló lett, aki csak a lengyel királyság ügyeivel foglalkozott. Mindebből érthető az az első hallásra furcsa tény, hogy a litvánok egyáltalán nem büszkék az európai hírű Jogailára. A „litván királynak” az unokatestvér számít, akire Jogaila Litvániát hagyta, aki Nagy Vytautas néven vonult be a történelembe, s akinek 1430-ban bekövetkezett halálakor a Litván Nagyfejedelemség hatalma csúcán állt. 1 millió km²-nyi területével Európa legnagyobb állama volt, amelynek déli határa a Fekete-tenger fölötti országnyi lakatlan sztyeppékig nyúlt, keleti határa Moszkvától 200 km-re húzódott, s Palangánál keskeny kijáratot nyert a Balti-tengerhez is. Nyugati szomszédja egyrészt a szövetséges Lengyelország volt, másrészt az a lovagrend, amelyre az egyesült lengyel–litván hadak 1410-ben Tannenberg-Grünwaldnál (litvánul: Žalgiris) a középkor egyik legnagyobb csatájában döntő vereséget mértek. (Az esemény mindkét félben mély nyomokat hagyott. A németek 1914-ben vettek revánst, eléggé különös módon: II. Vilmos császár egy oroszok ellen megnyert ütközetet Tannenbergi csatának neveztetett el és ünnepeltetett, noha az máshol zajlott le; másfelől Litvánia jelenlegi legjobb labdarúgó- és kosárlabdacsapatát Žalgirisnek hívják.) A rend nem nyugodott bele a vereségbe, távolról sem. Azzal vádolták Jogailát és Vytautast, hogy a litvánok, de még a lengyelek se igazi keresztények, s hogy Žemaitija jog szerint az övé. Az egyik érv az volt, hogy Grünwaldnál a Jan Žižka vezette cseh zsoldosokon kívül több ezer pogány tatár is harcba szállt a lengyel–litván oldalon. A konstanzi zsinat végül is Jogailáék javára döntött.

Vytautas megpróbálta Litvániát teljesen függetleníteni Lengyelországtól. 1398-ban a litván nemesek ki is kiáltották királlyá, ám egy évvel rá a Vorszka folyónál a tatároktól elszenvedett súlyos vereség szertefoszlatta reményeit. Másodszor 1429-ben kért koronát a nagy intrikus német-római császártól, Luxemburgi Zsigmondtól, de Jogaila és a lengyel urak elfogták a koronát hozó küldöttséget, s az körüli huzavona közben Vytautas meghalt.

A kelet felőli biztonságot szolgáltatta volna Vytautasnak az a kísérlete, hogy — Gediminas és Algirdas után újra — litvániai metropolitát választatott, de jelöltjével szemben a pravoszláv egyház vezető testülete, a carigrádi (konstantinápolyi) szinódus a moszkvai metropolita mellett tette le a voksot. Ez végleg eldöntötte, hogy a litvánok a katolikus lengyel kultúra övezetébe kerültek, s noha Lengyelország és Litvánia viszonya egészen az újabb történelmi sorsfordulóig, az 1569-es lublini unióig politikailag nagyon is laza maradt, megkezdődhetett a nemzetet alkotó nemesség fokozatos lengyellé válása.

Mi tette lehetővé az erősebb politikai helyzetben lévő litvánok polonizációját (vagy ruszifikációját, vagy elnémetesítését)? Egyáltalán: mi okozta, hogy a hatalmas birodalommal rendelkező litvánokat ugyanúgy ki lehetett felejtetni az európai történelemből, mint az országalapításig el sem jutó poroszokat, lettek vagy nyelvrokonainkat, az észteket? Miért olyan bizonytalanok, olyan többféleképp megítélhetők a litván történelem eseményei?

Azért, mert hiányzik mögülük a saját írásos kultúra támasza. A Litván Nagyfejedelemségben ugyanis — a ritkább latin és német mellett — hivatalosan a források által oroszoknak

mondott nyelvet használták, azt a keleti szláv dialektust, ami a későbbi belorusz ősenek tekinthető. Ezen a nyelven írták a kancelláriai archívum okmányait a 15. század végétől, a 16. századtól a szépirodalomnak számító krónikákat, Litvánia három, ugyancsak 16. századi alkotmányát (statútumát), sőt a katolikus egyház némely iratait is. Miután a keleti szláv területek Moszkva köré tömörültek, a belorusz-orosz használata értelmetlenül vált. Szerepét át is vette a lengyel. Ily módon a saját nyelvű litván kultúra hivatalos kezdetére 1918-ig kellett várni.

A pogány kultúrának volt egy döntő fogyatékosága: szóbeli volt, s ebből fakadt — mai kifejezéssel — kommunikálhatatlan, közlésre alkalmatlan jellege. A kereszténység rendes körülmények között az írásbeliséget is jelentette. Kései, elhúzódó felvételének eredményeképpen Litvániában azonban már volt írásos kultúra: a belorusz, majd a lengyel, ami a litván szellemű (vagy nyelvű) írásbeliséget szükségtelenné, fölöslegessé tette. Amikor ennek megteremtésére sor került, a 16. század második felében, akkorra már nem volt kinek: a társadalom vezető rétegeit magához szippantotta az idegen kultúra. A litván történelem ezért néma, illetve mintha mindig mások szájával beszélne.

Kik ezek a mások? Mindaugas korára vonatkozóan a 12 ezer sort felölelő német Livóniai rímek krónika (*Die livländische Reimchronik*), amely az 1143 és 1290 közötti időről számol be. Ismeretlen szerzője a Livóniai Lovagrendhez tartozott.

Az orosz Ipatyijev krónikát (*Ipatyjevskij szpiszok*), mely kb. ugyaneddig megy el, a Halics—Volhíniai fejedelemség krónikása írta.

Peter von Dusburg a Német Lovagrend krónikása volt. Műve, a latin nyelvű Poroszföld krónikája (*Chronicon terrae Prussiae*) 1330-ig számol be a balti népek elleni keresztes hadjáratokról.

Jogaila koráról Jan Długosz 1455-ben elkezdett Lengyel történelme (*Historia Polonica*) az alapvető forrás.

Mindezekből a művekből számos példát lehet felhozni annak bizonyítására, hogy a saját írásos kultúra hiánya milyen kiszolgáltatottá tesz egy népet.

Az idegen írott források mellett ott a saját szóbeli: a folklór. Evvel épp az a baj, hogy csak a 19. században kezdték gyűjteni, lejegyezni, s távolról sem mindig pontosan.

Az írásos keresztény kultúra egészen a legújabb korig, máig mindig az idegenséggel volt azonos a litvánok szemében.

Kezdetben volt a szó, a kultúra. Ahol nem volt, ott a mégoly hatalmas birodalom is semmivé foszlott. Melft csak az van, amire szavunk van. Nem rólunk, Közép- és Kelet-Európa népeiről is szól a mese, a litván történelem? Nem szavunk gyengesége okozza létünk gyengeségét a világban?

Jegyzetek: — 1. „Akiračiai”, 1987/9. 10—11. — 2. J. Jurginis: Lietuvos krikštas. (Litvánia megkeresztelkedése) Vilnius, 1987. Mokslas. 332 oldal. — 3. „Akiračiai”, 1987/3. 10. — 4. „Akiračiai”, 1987/10. 13. — 5. „Akiračiai”, 1988/1. 2. — 6. Amint Paulius Baltakis, a Litvánia határain kívül élő katolikusok 1984-ben kinevezett püspöke elmondta, a Vatikán azért nem létesít litván püspökséget, mert azáltal elismerné a vilniusi egyházkerület 1939-es és egész Litvánia 1940-es szovjet bekebelezését, illetve azt, hogy a szovjetek 1945 után az egyházmegyét önkényesen szétarabolták Lengyelország, a Litván és a Belorusz SZSZK között. „Akiračiai”, 1986/3. — 7. Jonas Dainauskas: Lietuvos bei lietuvių krikštas ir 1387 metai. (Litvánia és a litvánok megkeresztelkedése és az 1387-es év.) „Mūsų Vytis” (Palos Heights, USA), 1986/2. 28., 36.

Lengyelország szerepe Litvánia megtérésében

A litván társadalom kereszténnyé válásának hosszú folyamataiban, amely már a XII—XIII. század táján megkezdődött és több évszázadon át tartott, az 1385—87-es évek meghatározó jelentőségűnek bizonyultak. A katolikus egyház Vitautas (Witold) uralma (1392—1430) alatt a nagyfejedelemségben véglegesen megszilárdította helyzetét. A történésznek, aki a litván nagyfejedelemség és a lengyel királyság kapcsolatait erre az időszakra vonatkozóan elemzi, gondosan ügyelnie kell, nehogy későbbi, például a lublini unió (1569) után létrejött vagy a XIX—XX. században kialakult helyzetet vetítsen vissza a XIV—XV. századra. Az előző nemzedékek vallási vagy nacionalista szempontok túlhangsúlyozásával ezen a téren már éppen elégét vétkeztek. A gyér források és a társadalmi—vallási—történeti kutatások hiányosságai ellenére is biztos ismeretekkel rendelkezünk a Litvániában 1380—1430 között végbement változásokról, melyek középpontjában a kereszténység elfogadása áll. Az általános helyzet ismerete nélkülözhetetlen a vizsgált jelenségek megértéséhez.

1. A nagyfejedelemség vallási helyzete 1385—87 előtt egész Európában kivételesnek számított. A Baltikum és a Fekete-tenger között elterülő állam vezető rétege még mindig pogány, míg az orosz tömegek a keleti egyház hívei. A kereszténység keleti és nyugati formája, legalábbis a XII. századtól egyaránt fölkelte a litvánok érdeklődését, azonban a keleti befolyás jelentősebb. Litvánia orosz földön történt terjeszkedésével párhuzamosan haladt a vezető személyiségek egyéni megtérése, és ez a XIV. században egyre erősödött. A litván nyelv a XII. század végétől kezdve vett át orosz szavakat, míg a lengyel és katolikus kifejezések csak a XIV. század utolsó éveitől kezdve találhatók meg. A vallási alapfogalmak orosz eredetűek, míg a lengyel nyelv a magasabb szintű fogalmak kifejezését segítette. Érdekes tény, hogy a nyelvészek a középkori litvánok keresztény szókincsében nem találtak német nyomokat annak ellenére sem, hogy a Baltikum-partvidékének német lakosságával a litvánok élénk kapcsolatban álltak. Vajon ebben a jelenségben sajátos védekezést lehet látni a német lovagrenddel szemben, amelynek terjeszkedése katonai és politikai téren oly látványos, éppen a XIV. század folyamán?

A keleti kereszténység döntő túlsúlya ellenére sem lehet figyelmen kívül hagyni a katolikus befolyást, különösen a német és lengyel katolikusok jelenlétét a XIII—XIV. századi, teljes expanzióban lévő Litvániában. A vallási türelem a nagyfejedelemségben érvényben volt, főként a már keresztény területek bekebelezésekor. A lengyelországi támadások és rablóhadjáratok során (a litvánok a XII. és XIV. században legalább százszor támadtak lengyel területekre) több ezer keresztény rabszolga került hozzájuk. A XIII. századtól kezdve szinte minden lengyel nemzedék próbálkozott a litvánok megtérítésével. A nagyfejedelemség és a lengyel királyság közötti hosszú határzóna — különösen a XIV. század derekától — figyelmet érdemel a háborúskodásokon túl a katolikusokkal történő találkozások miatt is. Az 1320 felé meghódított Podlahiában a litvánok Mazovia határterületéről újonnan érkezett lengyel telepésekkel találkoztak. Podóliában a Koriát fejedelemtől származó, litván dinasztia már jóval 1380 előtt együttműködött a lengyelekkel és a magyarokkal, miközben igénybe vette a katolikus egyház támogatását. 1380—84 között katolikus püspökség megszervezésén munkálkodtak Kamieniechen.

2. Lengyelországban a monarchia újjászületése és az állam struktúráinak megszilárdulása, ami új — a XI—XII. századiaktól igen különböző — határok között ment végbe, a Piasztok, a „természetes” lengyel dinasztia utolsó tagjának, Nagy Kázmérnak (1338—1370) a nevéhez fűződik. Ez a kor egyben a királlyal szorosan együttműködő egyház megerősödésének az ideje, amit egész Kelet-Közép-Európában általános fellendülés jellemez. Ruténia délnyugati részén, ahol Lwiv (Lvov) is van, 1340-től kezdve a lengyel uralommal párhuzamosan a katolikus egyház is gyökeret vert a keleti kereszténység döntő befolyása ellenére. Kázmér utóda és unokaöccse, a magyar Nagy Lajos (Lengyelország királya 1370—1382) 1375-ben megszervezte a katolikus halicsi érsekséget (ami hamarosan Lvovba került). Ezt a lengyelek által elfoglalt orosz területeken több katolikus püspökség felállítása kísérte. Hamarosan ugyanez történt Litvániában is. A koldulórendek, különösen a dominikánusok és a franciskánusok Lengyelországban már a XIII. századtól kezdve rendkívüli jelentőségre tettek szert, mert mindenütt jelen voltak a rájuk jellemző tetterekészséggel. A városokban ott álltak konventjeik, koldulóbarátokból lett püspökök vetették meg az új egyházmegyéek alapjait és szervezték fáradhatatlanul a plébániahálózatot. A lengyel tartomány domonkos szerzetesei és a lengyel—cseh provincia ferencesei ebben a munkában rendjük segítségére mindig számíthattak. A Zarándok Testvérek társulata és a két említett koldulórend a kérdéses területeken különösen az 1370-es évektől több évtizeden keresztül irányította a térítést, szervezést.

Nagy Kázmér és szövetségese, majd utóda, Nagy Lajos a „hitetlenek” elleni harcban és kelet felé terjeszkedő politikájukban a pápák támogatását élvezte. A kor pápai bullái a szakadár keleti keresztényeket, a tatárokat, a pogány litvánokat rendszerint összekeverik. Kázmér, akinek első felesége a litván nagyfejedelem, Gedimin lánya, Anna (1325—39) volt, már gondolt arra, hogy a litvánokat a lengyelek térítsék meg. A pápa Gnezno érsekeinek megparancsolta, hogy egyháziak egy csoportja készüljön föl erre a feladatra (1349), és a király kérésére döntést hozott, miszerint a megtérített Litvániát a gneznói érseki tartományhoz fogják csatolni. Az egymást követő, különböző térítési tervek ugyan nem valósultak meg, ám a király halála után néhány évvel elérkezett a várt pillanat Lengyelország politikai vezetői számára, hogy a terveket kedvezőbb körülmények között föllevenítsék.

Nagy Lajos király (1370—82), majd lánya, Hedvig, Lengyelország koronás uralkodója (1384—től) a politikai harcok során megtörte a lengyel egyház ellenállását és a pápa segítségével a maga püspökeit juttatta hatalomra annak ellenére, hogy az ország északi részén néhány káptalan még ellenállt. Kis-Lengyelország tartománya, Krakkó püspökei és néhány befolyásos főúr szilárd támaszul szolgáltak Lengyelországban az Anjou-ház számára. Ennek a csoportnak sikerült minden nehézség ellenére Krakkóban megkoronáztatni a fiatal Hedviget, majd meghiúsítani a Habsburg Vilmostal tervezett házasságot. Az 1384-es esztendő utolsó hónapjaitól kezdve a litván nagyfejedelemmel kötendő házasság egyre magától értetődőbb lett. Hedvig nehéz szívvel adta beleegyezését, de utána (és ebben a források megegyeznek) ez a kivételes személyiség — Lengyelország történetében az egyetlen szentté avatott uralkodó — kiválóan betöltötte küldetését és valóban megérdemelte népe egészen rendkívüli szeretetét.

A nagyfejedelemnek és népének megkeresztelkedése lengyel részről magától értetődő követelmény volt; ugyanakkor a lengyel politika irányítói világosan látták a lengyel—litván szövetség előnyeit. A több nemzedék óta tartó, szünet nélküli háborúskodás befejeződött, és komoly szövetségesre tettek szert a Német Lovagrend ellen, valamint a lengyel uralomnak orosz területen történő megszilárdításához.

3. A nagyfejedelem és főembereinek keresztése Krakkóban az 1386-os év elején az előtte nem sokkal kötött Krewói Unió (1385. aug. 14.) eredménye volt. A két ország

közeledésében — ami Európa eme részében évszázadokra meghatározóan döntő fontosságú esemény — valószínűleg Litvánia játszotta a döntő szerepet. A nagyfejedelemség belső helyzete mindennek ellenére 1380—1390 között nagyon nehéz lehetett. A Német Lovagrendtől és a keleti szomszédtól pusztán létében egyaránt fenyegetett kis Litvánia terjeszkedése a XIV. század folyamán rendkívüli teljesítmény. A nagyfejedelem korlátlan hatalommal rendelkezett, de mellette komoly tényező az országnagyokat és a bojárokat (a jövő nemességét) magába foglaló társadalmi réteg, a „szlachta”. A bojároknak érdekükben állt, hogy az uralkodó politikáját támogassák, hiszen az új területek bőséges kárpótlást ígértek. Ez az aktív katonai hatalom mindig kész volt új hódításra.

Három egymást követő nemzedék sikerei után súlyos nehézségek jelentkeztek. A nagyfejedelemség lakosságának túlnyomó többsége 1380 táján orosz és keleti keresztény volt, a pogány litvánok a lakosoknak csak 20—30 százalékát teheték ki. Az orosz-rutén tömeg passzív, ám a vallás és a kultúra mindenütt virágzott. Litvánia egyenes úton haladt a ruténné válás és a keleti kereszténységbe történő beolvadás felé. A bojárok a szintiszta litván részről szívesen települtek át az újonnan meghódított területekre, mert Vilnius és Samogitia vidékeit a Német Lovagrend állandóan támadta, rendszeresen fosztogatta. Az ország regionális különbségei nyilvánvalóvá váltak és a központi hatalom ezen a téren egyre kevesebb befolyással rendelkezett. Az 1380 táján hatalomra került új nemzedék előtt drámai választás állt: vagy a Német Lovagrend, vagy Moszkva, vagy Lengyelország felé kellett hogy tájékozódjanak. A Német Lovagrend elleni küzdelem eredményes feltétele a területi terjeszkedés megszüntetése volt, viszont a litván bojárok éppen az új hódítások, újabb földadományok miatt csoportosultak a nagyfejedelem köré.

A Lengyelországgal létrehozott unió előnyei ebben a szocio-politikai helyzetben teljesen nyilvánvalóvá váltak a litván bojárok és uralkodójuk előtt. A pogányságot felváltó katolicizmus erősítette összetartásukat a rutén népességgel szemben, ugyanakkor megfosztotta a Német Lovagrendet hódító politikája legfőbb érvétől. A litvánok számára, miután a teuton lovagok támadásainak veszélye elhárult, a lengyelek semlegességével vagy éppen segítségével lehetővé vált hódításaik folytatása kelet felé.

A most felvázolt helyzet ismeretében érthetőbbek az 1385—87-es esztendő eseményei, valamint az 1392-ben történtek is, melyek során a nagyfejedelemség feletti teljhatalom Vitautas (Witold) kezében összpontosult unokatestvéré, Jagelló Ulászló jóváhagyása és felsőbbsege mellett. A litván társadalom uralkodó rétege, az országnagyok és bojárok csoportja nem akarta felszámolni a nagyfejedelem függetlenségét és hatalmát, miközben sikeresen megőrizte a Lengyelországgal fennálló szövetség előnyeit. Lengyelország és Litvánia, Ulászló és Vitautas együttműködése ez utóbbinak 1430-ban bekövetkezett haláláig minden külső és belső nehézség, akadály, ellenállás, feszültség, sokszor áthidalhatatlan különbség ellenére meglehetősen rendkívüli és valószínűleg egyedi siker volt e kor nemzetközi együttműködéseinek keretében. Mindkét uralkodó erős egyéniség, kiváló politikus, de a két ország uralkodó rétegének mélyesleges érdekezéssége nélkül ez a megegyezés és együttműködés nem jöhetett volna létre. A külső nehézségek, vagyis az unió, a lengyel—litván szövetség iránt megmutatkozó nyílt ellenségeség Közép-Európa nagyhatalmai, a Német Lovagrend, a Habsburgok, a Luxemburgiak részéről; a keletről jövő hagyományos törekvések, különösen Moszkva és a tatárok felől, szintén jelentős tényezői a két unokatestvér uralma alatt álló új birodalom összetartó erőinek.

4. A litvánok kereszténnyé válásának folyamata, ami 1386-ban kezdődött el Krakkóban, ebbe az általános helyzetbe illeszkedik be. A helyszíni térítés Litvániában 1387-ben Ulászló személyes irányítása mellett indult el. A térítésben vállalt személyes elkötelezettségét a kollektív emlékezet máig megőrizte. A XV. század folyamán egyházi és világi

értelmiségiük gyakran hasonlították össze az apostolok valamelyikével. Hedvig (aki Lengyelország uralkodója éppúgy, mint férje) és a püspökök távolléte azt bizonyítja, hogy a nagyfejedelem ezt a kényes ügyet övéi között akarta rendezni. A látható ellenállás hiánya pedig annak bizonyítéka, hogy a kereszténység felvétele mellett az országnagyok és a bojárok beleegyezésének birtokában döntött. A kíséretében Litvániába jött egyháziak munkáját a moldávai Seret püspöke, az eredetileg ferences szerzetes, András irányította. A lengyel nemesi családból származó ferences püspök még ugyanabban az esztendőben (1387) a nagyfejedelemség fővárosában megszervezett püspökség élére került. Vilnius újonnan épített székesegyházának égi pártfogói Sztaniszló és László. Az uralkodó Krakkóban Lengyelország védőszentje, Sztaniszló püspök sírja közelében keresztelkedett meg. Szent László pedig Magyarország királya és égi védnöke. Az a tény, hogy Jagelló keresztnevének és katedrális a egyik pártfogójának a magyar Szent Lászlót választotta, az Anjou-dinasztia örökösével, Hedviggel kötött házasságának következménye. Vilnius anyagiakkal és jogi kiváltságokkal gazdagon felszerelt püspöksége hamarosan fontos szerepet játszott az ország életében, a politikát is ideértve. A püspök tagja lett a nagyfejedelem szűk körű, állandó tanácsosi testületének — lengyel püspöktársaihoz hasonlóan, akik a királyi tanács tagjai.

Vitautas (Witold) folytatta Jagelló egyházpolitikáját, a litván katolikus egyház bizonyos értelemben független úton haladt. Gondosan vigyázott arra, hogy a püspökségekbe hozzá hű emberek kerüljenek. Eleinte a koldulórendek adták a vezető egyháziakat, Vilnius két első püspöke ferences volt, a volhíniai Vlagyimir püspöke pedig dominikánus. Úgy tűnik, hogy a klérus első nemzedéke Lengyelországból jött, de más nemzetek is képviseltették magukat a nagyfejedelemség emberei mellett. A vilnusi katedrális káptalanjának első tagjai között két cseh, egy német és két litván található. A káptalan prépostja, Mathias, Samogitia első püspöke (†1453) Litvániában született német volt, aki ismerte az ország nevét. Podóliában (Vitautas hűbére 1411-től) gyorsan sikerült a pápától kinevezést szerezni jelöltje, a Krakkó környékéről származó vilnusi kanonok, egyben udvari káplán, Pawel Bojanczyc számára Kamieniec püspöki székébe (1427—28 táján). A kinevezést követő jelentős birtokadomány bizonyítja, hogy Vitautas püspökeit tényleg segíteni akarta.

A nagyfejedelemség szerzetesi közösségei Lengyelországból származtak. Vilnius vidékén néhány, a lengyel—cseh ferences provinciához tartozó ház létesült, aztán ott volt Troki apátsága, ami a Krakkó melletti Tyniec alapítása, és a krakkói Szent Márk szabályozott kanonokjai. Podlahiában és Volhíniában a vlagyimiri püspökség területén két koldulórendi kolostor állt, a valószínűleg Krakkóból jött ágostonos remeték Brestben (Brzesc) telepedtek meg, a ferencesek Drohiczynban. Az ország déli részén, az orosz területeken a dominikánus jelenlét volt erős, kolostoraikat a legfontosabb városokba — Kijev, Volhíniában Fuch, Podóliában Kamieniec — telepítették. Kijev és Kamieniec egyben katolikus püspökségek székhelyei. A kijevi püspökök hosszú ideig a dominikánusok közül kerültek ki. Vitautas 1427-ben határozta el, hogy a püspökséget Vlagyimirből áttesszi Luckba, ahol a katolikusok az ortodoxokkal szemben többségben voltak.

Jagelló és Vitautas katolikus egyházpolitikáját a keleti egyházzal kapcsolatos állásfoglalásuk tükrében kell vizsgálni, mert a lakosság túlnyomó többsége az ortodox egyházhoz tartozott. Ennek politikai jelentősége volt és nagy bölcsességet igényelt, különösen a gyakorlati döntésekben. Általános szabályként a nagyfejedelemségbe integrált különböző területeken a helyi törvényeket és szokásokat megőrizték, a katolikus intézmények támogatásában bizonyos mérséklet érvényesült. Ezzel szemben a „litván” Litvániában (különösen Vilnius és Troki vajdaságaiban) a katolikusok tagadhatatlanul előnyben részesültek. Itt, Vilnius, Samogitia (Miedniki) és Vlagyimir-Luck püspökségeinek keretében 1430-ig körülbelül száz plébániát szerveztek a litvánok, Podlahiában pedig a

lengyelek számára. Érdekes, hogy a volhíniai Vlagyimir-Luck püspökség, amire Vitautas nagy gondot fordított, nem az ortodox Volhíniában, hanem a litván Podlahiában rendelkezett szilárd bázissal, 1450-ben már majdnem 60 plébánia létezett. Vilnius és Troki vajdaságait leszámítva Vitautas halálakor (1430) a litván fennhatóság alá tartozó ortodox tengerben csak néhány plébánia és kolostor volt katolikus. Vitautas bölcs politikája az egyébként hozzá és Ulászlóhoz közel álló világgal szemben két irányzat között ingadozott. Az egyik az ortodoxok teljes beolvasztását tűzte ki célul, és ez a Rómával létrehozandó unió lehetőségét is magában hordozta; a másik viszont a türelmi politikából a nagyfejedelemség terjeszkedése érdekében akart hasznot húzni. Az ortodoxokkal kapcsolatos állásfoglalás — amely a Lengyelországba bekebelezett Ruténia számára is fontos volt — Ulászlónál és Vitautasnál azonosnak tekinthető.

Nyitott kérdés a saját egyháztartomány ügye. Az ősi Gnezno és az újabb alapítású Halicz—Lwow (Lwiv) egyaránt igyekezett saját igényeit érvényesíteni. Vitautas nem csupán ellenőrizni akarta a helyi egyházat, hanem szeretne volna saját egyháztartományba tömöríteni. A litván egyháztartomány megszervezése azonban a lengyel egyház ellenszégülése mellett nehéz feladat volt. Vitautas, a kompromisszumokra kész reálpolitikus némi próbálkozás után ezzel felhagyott, ugyanakkor a helyi egyházban ellentmondást nem tűrően érvényesítette akaratát. A lengyel egyház segítsége egyébként nélkülözhetetlen volt. Vilnius és Samogitia püspökségei féltékenyen őrködve néha túlzott függetlenségük felett, hosszú évszázadokra megmaradtak Gnezno egyháztartományában.

Az Ulászló által irányított térítés, majd Vitautas munkássága szilárd alapokat vetett a vallási élet későbbi fejlődése és a litván nép kultúrája számára. A lengyel közreműködés Vitautas nemzedéke előtt természetes volt. Ulászló és Vitautas egyébként a lengyelek között hűséges munkatársakra talált. Egy idegen, egy lengyel gyakran hűségesebbnek bizonyult, mint egy országnagy. Ez gyakori jelenség az újonnan kereszténnyé lett országokban, ideértve a XI—XII. századi Lengyelországot is.

A másik, lényegesen különböző probléma a térítés horderejének történelmi szemlélete mind a litván, mind a lengyel társadalommal kapcsolatos összefüggésekben. Ebben kár lenne csupán politikai kérdést látni, ami száz év óta annyi vitát szított. A vallási kultúra, vagy egyszerűen a kultúra kérdése ez, a vallási és kulturális azonosulás és azonosság ténye. A lengyeleken és litvánokon túl mindazon népek öröksége, amelyek évszázadokon keresztül részt vettek az Európa alapjait e térségben megvető nagyszabású vállalkozásban, s ez utóbbi egyedi jelenség a nyugati és keleti kereszténység határán. Ebben a társadalmi—vallási—kulturális perspektívában, nyitott és történelmi szemléletben kell megérteni a kereszténység múltját és jelenét, az azonosulást és azonosságot, gyökereinket, önmagunkat és szomszédainkat.

Török József fordítása

Számunk szerzői

Rabár Ferenc közgazdász

Erdődy Edit irodalomtörténész, MTA Irodalomtudományi Intézet

Bojtár Endre irodalomtörténész, MTA Irodalomtudományi Intézet

Jerzy Kłoczowski a lublini katolikus egyetem tanára

Cs. Gyimesi Éva irodalomtörténész, esszéíró, Kolozsvár

A kereszténység kultúrateremtő ereje

Tisztelt Rektor úr! Nagyrabecsült Egyetemi Tanács! Tisztelt résztvevők!

A doktorrá avatás, függetlenül attól, hogy hétköznapi módon megy-e végbe, s tekintet nélkül arra, hogy avatóként, bírálóként vagy végre avatottként veszek-e részt benne, mindig eszembe juttatja a „doktor” szó első — latin — jelentését. Mint ismeretes, a „*docere*” (tanítani) igéből származik, és azt jelöli, „aki tanít” — a tanárt. A doktorrá avatás tehát nem más, mint tanárrá avatás, ünnepélyes elismerése annak, hogy a valamely területen jártas embernek joga van megosztani tudását, hozzáértését, joga van *tanítani*. Az ilyen jog elismerése megtiszteltetés, hiszen bizonyos tudás eredményének igazolása, annak bizonyítéka: mások elismerik, hogy valaki az adott tárgyban elegendő tudást és megfelelő jártasságot szerzett ahhoz, hogy igazságait méltón képviselje és őrizze. Ugyanakkor az ilyen jog elismerése felelőssé tesz és kötelez: a juniorból seniorrá válás szertartása; a senior pedig az, aki alapvetően már nem gyűjti a tudást, hanem tud.

A doktori cím adományozásából következő felelősség és kötelezettség ilyen értelmezése bizonyos terhet jelent, s ez különösen súlyos a művész számára, akinek hivatása inkább a folytonos keresés, mintsem a rátalálás, inkább a kételkedés, mint a bizonyosság. Mégis illik elbírní ezt a terhet, s az első lépés efelé; hogy megpróbáljuk megérteni az időt, amelyben élünk, ennek alapján saját utunkat, s végül szerepünket, amit az adott helyzetben játszhatunk.

Mit mondhatok hát a korról, amelyben élnem adatott? Hogyan látom a művészetben az utóbbi évszázadban zajló folyamatokat? Végezetül, miként ismerem fel saját helyemet és szerepemet ebben az összefüggésben: milyen értékeket szeretnék őrizni? Mit szeretnék javasolni? Minek lehetek hasznára mint a művészetek doktora, mint *tanár*?

Az a szellemi élmény, mellyel az utóbbi száz évben az európai ember találkozott, s mely — legalábbis bizonyos mértékben — engem is ért, s amit tovább táplálok, a következőképp jelenik meg előttem.

Az európai civilizáció, kultúrájával és művészetével együtt elválaszthatatlanul kötődik a kereszténységhez, amely évszázadokon keresztül formálta arculatát s minden sajátosságát. Nem túlzás, ha azt mondom: több mint ezer éven át szinte egyedüli joggal határozta meg az emberi élet minden területét. Nemcsak a filozófia, a képzőművészet, az építészet, a család szerveződött keresztény normák szerint; a háborúk, a törvényhozás, a hatalom viselkedése is „keresztény” volt, minden emberi vágy, törekvés, s a legellentmondásosabb érdekek is keresztény szimbólumokban fejeződtek ki.

Felmerül a kérdés, miben rejlik a kereszténység kultúrateremtő ereje. Melyik vonása vagy eleme magyarázza, hogy olyan termékeny talaj lehet az ember számára? Első pillanatban különösek, sőt megbotránkoztatónak tűnhetik, amit mondok, de figyelembe kell venniük azt az erőt, amely e vallás két fő értékében rejlik. Egyrészt — képes megfékezni az emberben a gyűlöletet s visszatartani ettől az érzéstől, másrészt — legmélyebb lényegében az emberi gyengeség és nyomorultság tudatát alakítja ki, s az ember metafizikai alázatának kifejeződése. Vegyük figyelembe: a kereszténységről semmiképp sem mondhatjuk, hogy „prométheuszi” vallás, vagyis olyan, amely legalább a lehetőséget adná meg az embernek önmaga megváltására. Ellenkezőleg, a kereszténység a vétek és a bűn érzésében tartja az emberiséget, s teljes erejével hangsúlyozza, hogy az

ember nem segíthet magán Isten beavatkozása nélkül. A görög tragédiák kategóriáit alkalmazva ebben a kérdésben, azt mondhatjuk, a kereszténység visszatartja az embert attól, ami számára a leginkább veszélyes, emberemlékezet óta leginkább kísértő véték: a „hübrisz” — a gőg bűne és az önimádat. A kereszténység visszafogja, megfékezi az ember vágyát, hogy jogbitorló módon magáénak ismerjen el isteni tulajdonságokat, s úgy vélem, ebben rejlik legfőbb bölcsessége. Mert több száz nemzedék és különböző civilizációk tapasztalatai cáfolhatatlanul bizonyították; az ember élete úgy alakul, hogy akkor fejlődik, ha elszánja magát a metafizikai alázatra, de tönkremegy és elpusztul, ha enged a metafizikai gőg csábításának. Ezáltal az ember számadása lényegében egyszerű: vagy megbékél saját gyengeségének és nyomorultságának tudatával és a vele járó alázattal, s ugyanakkor lassan, de eredményesen fejlődik, királyságának kertje gyümölcsözik, vagy elveti megalázó alsóbbrendűségének terhét, a világmindenségbe nyúl a hatalom szimbólumaért, a teremtetés urának és parancsolójának hirdetve magát, s akkor, a saját képzelt nagyságától való elvakulás rövid korszaka után az örület szakadékába hull, s királyságának addig termő földje pusztasággá változik.

Az ember szellemi élménye, melyet fentebb említettem, számomra valahol a XIX. században kezdődik. Épp az egzakt tudományokban történt ragyogó felfedezések, a technikai találmányok, a fejlődés hirtelen felgyorsult ütemének hatására. Ebből következően, minden dolog változandósága és viszonylagossága tudatának eredményeképp az ember — történelmében immár hányadszor, bár el kell ismerni, hosszú szünet után — újra istenségről álmódott, ismét az alárendeltség helyzetéből való felszabadulás gondolatát táplálta, újra engedett a kísértésnek, hogy megkóstolja a tiltott gyümölcsöt. E lázadás a kereszténység megváltóan feszélyező gátja ellen a XIX. század két nagy eszméjében talált kifejezésre, melyek — a köztük levő minden különbség ellenére — kétségtelenül ugyanazt a prométheuszi reményt fogalmazták meg. Egyrészt Friedrich Nietzsche-nak az erőszakról és a felsőbbrendű emberről alkotott filozófiájára gondolok, másrészt a Karl Marx által megfogalmazott filozófiájára — az emberiség felszabadításának és önmaga által való alakításának filozófiájára. (...) Immár hányadszor igazolódott be az emberiség történetében, hogy az Istentől való elfordulás kísérlete, különösen az a vakmerő vágy, hogy az ember önmagát Istenhez hasonlítsa, szörnyű és fájdalmas bukással végződik.

A jelenségek, amelyekről beszélünk, kifejezésre találtak, helyesebben, párhuzamosan nyilvánultak meg a művészetekben. Különös éleslátással vette ezt észre és fogalmazta meg a XX. század egyik legnagyobb írója — aki különben igen közel áll hozzám —, Thomas Mann a *Varázshegy* című remekművében, de elsősorban a *Doktor Faustus*-ban. A zseniális zeneszerző, Adrian Leverkühn, azt képzelve, hogy a zene, a fejlődés évei után holtpontra jutott, s úgy tűnik, legyőzhetetlen nehézségekbe ütközött — ördögi elixírhez nyúlt, mely látszólag természetfeletti erővel ajándékozza meg. Ez az erő az emberi invenciókat új vágányokra tudja lődni, egy új világ felé, s végeredményben antihumánus műveket hoz létre, ő maga pedig megtévelyedik, ami pontosan tükrözi a gőg és megalázás emberi tragédiáját. Emlékezetes és mélyen kifejező szimbólum — mind a képrombóló szándékában, mind művének hatásában — az eszme: az emberiség megfosztása Beethoven IX. szimfóniájától.

Alkotó életem arra az időszakra esett, amikor abban az országban, ahol születtem, felnőttem és tanultam, a művész választás előtt állt: vagy a megkövetelt, esetleg az uralkodó ideológia által egyenesen kényszerített szocialista realista esztétika, vagy a legyőzött, sőt tiltott újjító esztétika, melyet a burzsoázia ideológiájával kapcsoltak össze. A művészethez komolyan és becsületesen közeledő alkotó számára nem lehetett kétséges, hogy a két egymással szembeállított esztétika közül melyik pártjára álljon és milyen művészi programot valósítson meg. Így hát a választás nyilvánvaló volt. Érdemes itt még hozzátenni, hogy az életnek azok a nehézségei, melyek ebből a választásból következtek, különösen megnemesítették azt, és megerősítették a helyességéről való meggyőződést.

Akkoriban nem voltam tudatában, hogy az alternatíva, melyről beszélek, valójában csalóka, látszólagos alternatíva, hamis értékek közti választásra kényszerít, hogy lényegében hasonló dolgokat állít szembe, mert mindkettő egymáshoz közeli forrásból ered, a *sacrum* elvetéséből, és a határtalan, ezáltal halálra ítélt emberi szabadság követelményéből. A szocialista realista esztétika a marxizmus által követelt konstruktivizmus függvénye volt. Az „újító” esztétika eredménye — melyet Lengyelországban akkoriban mint „burzsoá” esztétikát határoztak meg — a messzire vezető „istenek alkonya”, s az e talajból kinövő nihilizmus lett. Politikai és történelmi síkon a XIX. század két nagy pseudoprométheuszi eszméje a legkülönbélebb kultuszok alakját öltötte: a Történelem, a Vezér, a Haladás, az Erő kultuszáét; a művészetben a legkülönbélebb bálványok — egyrészt az Egyszerűség és Népiesség, másrészt a féktelen Szabadság és Kísérletezés — képében jelent meg. Erre az útra lépve egy idő után rájöttem: több itt a lázongás, mint az építés, hogy a soron következő korlátok átlépése és feldöntése végül pusztasághoz vezet. Majd megértettem, hogy a valódi ellentét valahol máshol van: nem a konstruktivizmus és a formalizmus között, hanem e két irányzat és a valamelyik pillanatban elvesztett vagy elhagyott *sacrum*ra alapozott hagyomány között. Azt mondhatom, ennek tudatosítása meghatározó fordulóponthoz vezetett alkotói életrajzomban. Ettől a perctől kezdve zeneszerzői munkásságomat olyan művek jelölik, mint a „Lukács passió”, a „Rorate”, a „Kosmogonia”, az „Elvesztett paradicsom”, melyek címe magáért beszél.

Ehhez az úthoz hű kívánok maradni, ezeket az értékeket tovább szeretném fejleszteni. Itt szeretném megjegyezni, hogy a keresztény hagyományhoz való kötődés korántsem jelenti a szakrális művészet alkotásainak előjogát. Ehhez a tradícióhoz való kötődés számomra sokkal tágabb és mélyebb program, mintsem az egyház kifejezett szolgálata.

Három lengyel él a földön, akinek személyisége, jelleme, gondolatai és művei döntő hatással voltak rám, s most szeretném hálámat kifejezni. Elsőként a papot szeretném megnevezni: II. János Pál pápát, aki csodálatra méltó erővel és frissességgel hirdeti az evangéliumi szózatot, s emel fel „mindenkit, aki elbukik.” Másodikként a költőt említeném, Czesław Miłoszt, akinek könyve, a *Rabul ejtett értelem* nyitotta fel szemem egykor sok mindenre, s akinek a híres bibliai könyvek legutóbb befejezett fordításai számomra az ihlet forrásává váltak. Végül harmadikként a filozófust szeretném megnevezni: Leszek Kołakowskit, akinek olyan művei, mint a *Vallási tudat és egyházi kötelék*, később *A mítosz jelenléte*, s a nemrég kiadott *Vallás* — számos művészi intuíciónak elméleti megalapozói voltak. Ez a három ember — az őket elválasztó minden különbség ellenére — meggyőződésem szerint egyben megegyezik és hasonlít: mégpedig abban a gondolatban, hogy a mai világ halaszthatatlan feladata a keresztény értékekhez való visszatérés, s az ember — a XX. század kataklizmáiban szétzúzott — metafizikai terének lehető leggyorsabb újbóli felépítése. Műveimmel én is ezt a célt szeretném szolgálni.

A poznańi Adam Mickiewicz Egyetem által nekem ítélt díszdoktori cím az első ilyen jellegű doktorátus, melyet hazámban kapok. Annál is nagyobb az átélt öröm és megismerettség, mert — mint megtudtam — a múltban itt olyan személyiségeknek adományozták ezt a címet, mint Ignacy Paderewski és Józef Piłsudski — szintén olyan lengyelek, kiknek beállítottsága és génusza nagyon közel áll hozzám.

Beszédemet az ilyen alkalmakkor szokásos eskütel szavaival szeretném befejezni. Így hát tovább fáradozom munkámon „non sordidi lucra causa nec ad vanam captandam gloriam, sed quo magis veritas propagetur et lux eius, qua salus humani generis continetur, clarius effluat”.

Éles Márta fordítása

Elhangzott 1987. október 26-án a poznańi Adam Mickiewicz Egyetemen a zeneszerző díszdoktorrá avatása alkalmából.

A Vigilia beszélgetése

Regőczy Istvánnal

— Felszentelésének 45. évfordulóján a bálaadó szentmisét Regőczy István atya a máriaremetei Lékai László szeretetotthonban mutatta be. Pap „fiai” közül hárman koncelebráltak. Lourdes-i bangulat volt, a tolókcocsi szinte összeértek, ez önmagában indokolja az ünnepi hely kiválasztását. Ebben a környezetben beszélgetünk életéről.

— Látrányban születtem 1915-ben. Az első világháborúban mindenünk odaveszett. Édesapám súlyos sebesülés után éveket töltött hadifogságban. Megszületésemről is csak levélben értesült, s már ötödik éves voltam, amikor először meglátott. Őten voltunk testvérek, két húgomat a spanyol nátha vitte el. Családunk anyagi helyzete apám hazatérése után is nehéz volt. Budapestre költöztünk a Garay utcába, egy albérleti szobába. Nyolcéves voltam, amikor rádöbbsentem, édesanyánk milyen nehéz fizikai munkával keresi a mindennapra valónkat egy kórház mosodájában. Ott kapott ebédet, de szájától megvonva hazahozta nekünk. Gyermekésszel nehezen tudtam kigondolni, hogyan kereshetnék én is, amikor segítségemre jött a Gondviselés. Az Erzsébetvárosi templom plébánosa, Novák apát úr és a sekrestyése segített. Akkortájt én voltam a legkisebb, de legszorgalmasabb ministráns a rorate-miséken. Rövid nadrágban, édesanyám nagykendője alá bújva együtt mentünk minden reggel. Ő a mosóteknő mellett imádkozott, mert a korai munkakezdés miatt nem jöhetett velem. Karácsonyi meglepetésként tudtam meg, arra kéri a mi Urunkat, Jézust, hogy fiából pap lehessen. Szép álomnak tűnt ez csupán, hiszen a betevőre való is nehezen teremtetjük elő, nem a három fiú taníttatási költségét. De nem folytatom, mert kissé patetikusként hangzik a nyolcéves családfenntartó igaz története. Két pártfogóm, az apát úr és Karcsi bácsi, a sekrestyés bőségesen szereztek nekem munkát. Kórházban ministráltam hajnalonként, amiért nemcsak pénzt kaptam, de kis ételhordóban én is vittem haza ebédet. Rikkancs voltam, csomagot cipeltem, nemcsak a pár fillér reményében, de segítettem mindenütt, a hasonló szegényeken szeretetből. „Isten fizesse meg!” Erre mondják sokan, hogy: No, ezzel tele van a padlás, de egy kilogramm kenyeret nem lehet érte kapni. — Az én egész életem arra példa, hogy nincs jobb bankár az isteni Gondviselésnél, és sohasem késik, legfeljebb negyedórát, hogy próbára tegye bizalmunkat.

— Mikor érezte ezt először?

— Lakott a házukban egy idős, egyedülálló hölgy, Olga kisasszony. Mindennap segítettem neki a bevásárlásnál. Egyszer leültetett a konyhában, és kikérdezett, hogyan is élünk. Sejtette, nagyon nehezen, de nem gondolta, mennyire! Elhívta édesanyámat és felajánlotta, költözzünk le hozzá, nála kényelmesebben leszünk, mint az albérletben. Olga kisasszony ágya ettől fogva a konyhai szelvény lett, ahol pár hónap múlva örökre elaludt. Halála után, 1926-ban, Imre öcsémrel egy évre Belgiumba mentünk. A roratek leghűségesebb ministránsaként ugyanis ezt kaptam jutalmul — nyáron egy hónapon át egyedül én ministrálhattam Dr. Cardyn belga kanonok úrnak. Ő azért járt Magyarországra, hogy szegény gyermekek kiutaztatását szervezze. Édesanyánk nem akart tőlünk ilyen

hosszú időre megvárni, de amikor következő nyáron még nehezebb anyagi körülményeink közepette a kanonok úr ismét felkeresett, beleegyezett utunkba. Életem sorsfordulata lett aztán az az év, amit Poperingben, egy másik kanonok úr házában töltöttem, s őt nevelőatyámként szeretem.

— *Érlelődő papi hivatását ő fedezte fel?*

— Igen, és ő tette lehetővé, hogy tanulhassak. Ez persze sokkal később kezdődhetett csak. Első utam legkedvesebb misézőkelyhemhez köt, melyet Mária nénitől, a kanonok úr nővérétől kaptam, egy antik aranyórával együtt. Ismerve körülményeinket, arra gondolt, az órát otthon pénzzé tehetjük. Még két nyári vakációt töltöttünk kint, az esztergomi Don Bosco Intézetben végzett tanévek után. Később arra sem tellett, hogy itt tanulhassunk tovább Imrével, így elhatároztam, el kell ismét jutni Poperingbe. Egy ismerős kerékpár-versenyzőtől kaptam kölcsön a kerékpárt, mellyel az olasz határig eljutottunk ugyan, de mivel nem volt pénzünk, hazaküldtek. Egy év múltán újra megpróbáltam kijutni. Hajósínasként, gyalog, autóstoppal, egy belga család segítségével az utolsó száz kilométert vonaton megteve Péter-Pál napján megérkeztem poperingi nevelőatyám házába. Vendégségben volt nála a püspök is, aki nevetve adta áldását a rongyos kis magyar fiúra, aki az apostolok lován, az apostolfejedelmek legszentebb ünnepén azért érkezett, hogy pap lehessen. Tíz év múlva ő volt az ünnepi szónok szentelési misémén.

— *A kanonok úr is megérte 1943. március 28-át, felszentelése napját?*

— Sajnos, nem. Meghalt jó nővére is. Édesapám sem érte meg, Laci bátyám pedig, aki szerzetes szeretett volna lenni, és sikerült is Belgiumba kihozatni egy trappista kolostorba, novíciusként pár hónap alatt vesebajban halt meg. Imre testvérem, aki velem együtt készült a papi hivatásra, édesapánk halála után — 1940-ben — hazatért, hogy édesanyánk ne maradjon támasz nélkül. Az anyagiakról én gondoskodtam. Megírtam flamandul kalandos utamat, s a könyv olyan nagy siker volt, hogy a befolyt összegből Remetén házat vettek édesanyámék. Édesanyám ugyanis mindig arról álmodozott, hogy öregségében, míg fiai esetleg távoli plébániákon pásztorkodnak, majd egyedülálló betegeket fog gondozni. Az élet nem egészen így alakult, de azért ez a szeretetotthon, ahol most vagyunk, az ő házának kibővítése, és azt hiszem, megfelel akkori elképzeléseinek. Lékai bíboros úr csatolta a XXIII. János otthonhoz.

— *Kicsit előreszaladtunk. Felszentelésénél tartottunk.*

— Valóban. Akkor hazajövet itt várt rám édesanyám. A Mária-szobor előtt térdelt. A mécses pislogó fényénél adtam rá elsömisés áldásomat. A váci püspökséghez kerültem, első kápláni beosztásomat Pesterzsébetre kaptam. Példaképem Don Bosco volt, mindig a hozzám hasonló szegénysorsúakon akartam segíteni. Már Belgiumban Arnold atyának, a vakok és a magyarok nagy pártfogójának segítségével kaptam négy árva magyar gyermeket, akiknek ellátásáról, neveléséről gondoskodtam. Közülük az első, az én legidősebb „leányom” ma apácáfőnöknő Afrikában, misszióban. Unokaöccsei pedig papnövendékek. Nagyon boldog voltam, hogy Pesterzsébeten, egy nehézsorsú kerületben kezdhettem. A háború szaporította az árvákat és a nyomort. Volt tennivaló. Két év alatt már tizenhat „gyermekem” volt, akiknek ellátásáról sokszor kalandos módon próbáltam gondoskodni. Állt a háború, tettük, amit lehetett, nemritkán golyózáporban. Tizennyolc büjtatott zsidóm miatt — akik ma is élnek — állandó életveszélyben. Plébánosom lelkesedéssel mesélt munkámról Pétery püspöknek, aki külön feladattal bízott meg. Sikeres végrehajtása után közölte velem, ilyen papra van szüksége ahhoz, hogy Kis-Vácon templomot építsen, de egyébként csak az áldására számíthatok.

— *Tudom, az engedelmeskedés fogadalomként is kötelezte, de nem próbált meg árva gyermekei bizonytalan helyzetével érvelni az átbelyezés ballatán?*

— Dehogynem! Az első kérdésem az volt, hova tegyem a „gyermekeimet”? A püspök atya a legteljesebb természetességgel válaszolta: — Hozod őket is. — Hová? — Majd megoldjátok, fiam. Az isteni Gondviselés, és áldásom veled van. — Életemről készült könyvemben részletesen ismertetem honfoglalásunktól felosztásunkig ezeket a nehéz, de gyönyörű éveket. Nem tudom, végül hány gyermekem gyűlt össze, számuk kétszáz-negyven felett váltakozott. Saját kezükkel építettek maguknak otthont, kápolnát az én „sasfiókáim”. Prohászka Ottokár karácsonyi elmélkedéséből vettem ezt a nevet elhagyott kis csavargóim, árva gyermekeim számára, akikből elit kis csoportot kívántam nevelni, a legmagasabb krisztusi ideállal szárnnyakat adni nekik, hogy a magasba emelkedjenek, mint a sas. „Ego memet in ardua fixi” — a kemény életet választottam, adtam nekik jelszót. Minden kockázatot, áldozatot vállalni akartam értük, ezért lett az én jelmondatom: „Mindent a sasfiókákért, a sasfiókákat Istenért!” MASASI!

1948-ban flamandul könyvet írtam róluk. Az előszót a már említett Arnold Ghesyvre főtisztelendő igazgató írta, a nálam látottak alapján, és a flamandok gondoskodó szeretetére bízta ügyünket. Én a könyvet a nemes szívű Flandriának ajánlottam. Összesen öt könyvem jelent meg Belgiumban. Körülbelül kétezer napot töltöttem börtönben emiatt is. Ami a hivatást illeti, sokan kerestek fel személyesen olvasóim közül, akik a kötetekből a papi pályára kaptak indítást. Saját „gyermekeim” között tíz felszentelt pap van.

A kötetek anyagi segítséget is jelentettek. Második hazám meleg testvéri karokkal ölel magához. Sokan kerestek fel, sok segítség érkezett Amerikából, Svájcban, Ausztriából, Hollandiából is számunkra!

Gyermekeim kék-fehér színű ruhát kaptak Belgiumból ajándékba. Legtöbbjének ez volt az első új ruhája. Kis-váci otthonunknak nem volt kapuja, kerítése, de senki sem szökött meg. Szerették egymást, őszintén, nem volt felekezeti különbség. Mi tartotta őket össze? A Szegények Szűzanyja, akinek szobrát Baneux-ból kaptam, az állandóan nyitott kápolnában virrasztó mi Urunk Jézus, akit sohasem hagytak egészen magára. Be-beszaladt hozzá mindig valaki, s elébe térdelt. A napi rózsafüzér, szentmise és Oltáriszentség szükséglet volt számukra. 1949-ben, felosztásunkkor az utolsó szentmisére elszöktek abból a helyiségből, ahová beterelték őket, mikor saját kezükkel épített otthonunkért harcolni próbáltak a város vezetőivel.

Nem magamhoz akartam kötni őket, hanem Istenhez, mert Ő a legjobb pedagógus is. Hasonló elvekkel még egyszer sikerült hatvan gyermeket nevelnem máriabesnyői árvaházamban. Aszódi káplánként napi száz kilométert kerékpároztam ezekben az években. Két templomot építettem: Domonyban, Domonyvölgyben, a filiálisokban. Összesen hét templomot, illetve kápolnát állítottam helyre, illetve építettem. A legkedvesebb számomra ezek közül a Kút völgyi Boldogasszony tiszteletére helyreállított engesztelő kápolna a Szabadság-hegyen. A 128-as autóbusz végállomásánál lévő kegyhelyen egyre többen gyűlünk össze délutánonként négy órakor rózsafüzérre, litániára, szentmise-áldozatra. A Világ Győzelmes Királynőjének tiszteletét első szombatunként megtartjuk. A hazánk bűneiért létrehozott engesztelőhelyen sokszor egész éjszakai virrasztással, imádkozással fohászkodunk.

— *1985-ben Lourdes-ban jártam. Láttam a „magyar Pietàt”, talapzatán a három márványtáblával magyarul, flamandul és franciául hirdeti szövegük: „Hálából mindazoknak, akik a magyar népet segítették. Regőczy István magyar pap.” Kérem, mesélje el a történetét!*

— Belgiumból, egy jötevőm segítségével még gimnazistaként részt vehettem egy lourdes-i zárandokúton. Ott is kértem a Szűzanyát, segítsen, hogy pap lehessenek: az emberekért élve mindent Szent Fiáért tehessek. Mivel különösen nagy hatást tett rám az ottani keresztút tizedik állomása, mert ez Magyarország ajándéka 1910-ből, megígértem, felszentelt papként én is fogok valami nagyon szépet idehozni égi Édesanyámnak. Ezt az ígéretemet természetesen soha nem felejtettem el, de csak felszentelésem 40. évfordulója után pár hónappal sikerült felállíttatni. Fajkód Mária Zsuzsa carrarai márványból készítette. Lourdes püspöke művészeti szakértőjével megnézte az alkotást, úgy döntött, hogy az ottani szentév megnyitásakor ő fogja felszentelni a szobrot. Az ünnepségen sok belga zárandok is részt vett. Nemzeti zászlójuk meghajolt a Pietà előtt. Engem csak egy magyar színekkel ékesített kis koszorú képviselt. Belga barátom elmondta beszédében életutamat, s hogy hálám kifejezése ez az alkotás, mely a magyar sorsot is hűségesen ábrázolja. A Fájdalmak Anyja az égre tekint, úgy emeli, nyújtja szinte a mennyei Atyának az ő Fiát, aki az egész emberiségért feláldozta magát. Mária így minden szenvedőnek, a sokat szenvedett magyar népnek is megértő édesanyja. Jómagam a csodás szobrot Lourdes-ban nem láttam. 1986 karácsonyára egy belga barátomtól kicsinyített másolatát kaptam meg, melyet még akkor, karácsony este, a Kút völgyi kápolnában az éjjeli misére felállítottam a jászol mellé. Arra figyelmeztet, a mi Urunk azért jött a földre, hogy életét adja érettünk, s ezért a mi hivatásunk sem lehet más, mint Krisztus követése. Talán tudja, hogy Belgiumban felajánlásakor szokás szerint ereklye-csókra járulnak. Első szentmisémen annak idején én a Brugge-i Szent Jakab templomban a Szent Kereszt ereklyét nyújtottam a híveknek. Közben két ministráns gyerek az első misei szentképet osztotta. Felirata ez volt: „Vágyva vágytam e húsvéti lakomát enni veletek, mielőtt szenvedek.” Fölfohászkodtam: Add, Uram, hogy az én egész papi életem áldozat legyen. Teljes önátadással adjam magam mint egyszerű, alázatos pap, gyümölcsöző apostolkodást folytassak a lelkekért. Pap és áldozat. Örvendetes és szomorú utolsó vacsorai hangulatban mutattam be első misémet, s így éltem mindmáig. „Vágyva vágytam” — mondta —, és én is megpróbáltam a vágyakozás emberévé válni. Vágyakoztam valami nagyra, szépre, nemesre — elgondoltam, s ha ebben hittem, és akartam, mindig beteljesült, bár sokszor más formában, mint ahogy elképzeltem.

— *Ez azt jelenti, hogy Stephan álmai István atya élete folyamán megvalósultak?*

— Nem egészen. Említettem, hogy a közeljövőben magánkiadásban megjelenik könyvem, melynek utolsó fejezete a *Vágyva vágytam* címet viseli. Beteljesedett vágyaimat ebben foglalom össze. Betöltöttem hetvenharmadik életévemet. Kora hajnaltól késő estig dolgozom ma is, és mindaddig, amíg az én Uram jónak látja. Aztán utolsó nagy vágyam, hogy lelkem az égben, elfáradt testem szüleim sírjában, szívem pedig Flandriában pihenjen, abban a kriptában, ahol nevelőapám, a belga kanonok és Laci bátyám, a szerzetesnövendék alussza a béke álmát.

Dobos Marianne

CS. GYIMESI ÉVA

Ars oratorica christiana

(Szóval — igével)

Túl sok a szó. Kevés az ige.

És milyen idült betegség, unalmas tünet újra meg újra elrágódni ezen, miközben a tömegközlelés különféle csatornáinak hang- és betűközegében, a nyilvános és nem nyilvános beszédek szóbőségében fuldokolsz... Csak szaporítod a szót magad is, a beszédnek ezt a túlburjánzását, amelyben, mint rákos sejtek az egészségest, a szavak fölfalják az igét.

Vagy ez a szószaporítás a mesterség? A szóval keresed a kenyeret? Mit keresel te a szóval, például itt, ezekkel, amiket most leírsz? Kenyeret? Másképpen: szavakból élsz?

Hát igen: a szóból is meg lehet élni. Meg — főként — visszaélni. Vagyis: tárggyá lehet tenni a szót, eszközzé, mint a stricik az utcalányt. Az olcsó beszéd nyilvánosházában nagy a választék: a legváltozatosabb címzettekhez szabott szavak csak úgy illegetik maguk, könnyű elküldeni kinek-kinek a rangjához, szája ízéhez megfelelőt. De a szóbőség csömöréhez nem is kell ennyi. Elég, ha látod (és ettől szinte nem is hallod), hogy az előadó felolvass valamilyen szöveget, amely állítólag az övé. Csakhogy az mégsem tud azonos lenni övele: a szavak már nem benne, hanem csak a papírlapok remegnek. Ha úgy tetszik: dideregnek. Mert a meggyőződés forró köldökzsinórjáról leszakadtak. Ez pedig elég ahhoz, hogy körülvegyen a semmitmondás légüres tere.

A tárggyá tett szavakból meg lehet élni tehát. De együtt lehet-e élni velük úgy, hogy soha ne feszítsen a kölcsönös közöny, az értelmetlenség undora?

Az utcára kergetett szavak az anyanyelv évszázadokon átszármaztatott, jobb sorsra érdemes génjeit hordozzák. A sorozatban gyártott frázisok cifra uniformisa alatt az első fogamzás csendes diadalát és egy viszontagságos történelem zászlórongyait rejtegetik.

Amikor írásod, beszéded a lejáratott fordulatok ürességébe téved, a szavaknak ez a nemes magva, a jelentésteljségét hordozó génje sérült meg, mint az emberi kromoszómák a káros sugárzások alatt. És hányszor szennyezed így, akarva-akaratlanul.

A szavak legbenső magva: ige. Mindenekelőtt létige. Valaminek az állítása. Valójában: ígézet. Megigézése és megigézettsége a tárgynak, amelyet először megneveztünk, s az értelem világosságába emeltük a nyelv teremő ereje által. Ige, amellyel az ember Igen-t mond a hívásnak, hogy az ismeretlent is megnevezz. Válasz tehát. Hatásában pedig egyetlen olyan fajtája a beszédnek, amely szövetséget képes létrehozni szónok és hallgató, szerző és olvasó között. És ígéret: a történelmi párbeszéd és a megértés ígérete, azaz a logoszférában egyszer talán majd egyöntetűen megfogalmazható emberi minőség feltétele; s ha ember sem lesz már: a világegyetembe kisugárzott, létünkre emlékeztető sírfelirat lehetősége.

Az ige tehát: cselekvés. S van, amikor *csak* az a tett. S amikor a szót az igétől, akárcsak a tehetetlenséget a cselekvéstől, a bátorság hiánya választja el.

Mert külsőleg — és itt a bökkenő — üres szó és ige között nemigen látszik a különbség. Az igék is ott kacérkodnak a szólamok zsúfolt közterein. Innen a költő kétségbeesése, aki búsul, hogy „szűz szók nem maradtak...”

De nem hiszek abban, hogy új nyelvet kellene feltalálni.

Hiszek a magánbeszédben, amelynek saját mondattana és erkölce van, a festett szavakat igékké vetkőzteti, befogadja, és kihordja, mint magot a föld és magzatát az édesanya...

(Erkölc és rémület között)

A szó és az ige közötti különbségnek nem lehet nyelvtani meghatározása. Külsőleg egyneműnek látszó beszédtegyek.

S ha van az ige természetének megfelelő logika, akkor az igazságot itt nem a valóság tényállásai, hanem a hit függvényében lehet csak firtatni. De a hit, a meggyőződés ismérve is túl kevés talán. Az ige arról ismerszik meg, hogy aki elméje méhében hordja: szenved; aki kimondja: terem; aki hallgatja: megtisztul. Az ige jelentése tehát sohasem személytelen, mint az egyenruhában járó, frázisban menetelő szavaké. Attól és úgy van értelme, akiben és ahogyan felszikrázik. Legyen az író, színész, szónok vagy tanár: bárki — az ige szolgálatában.

De milyen hosszú az út a fogantatástól a születésig!

Mert először is: nézz csak magadba, te új, az eredetnél, és minden jónásoknál gyávább és méltatlanabb Jónás, aki, mint mindenki más, talán kényelmesebbnek találod a jól megrágott szavak közé, az elfogadott nyilvánosság egyneműsítő Cethalának gyomrába bújni, mint ott vacogni a kihívóan tiszta papír, a szomjasan vagy kételkedően figyelő szemek előtt. Meg aztán nincs is megbízatásod, mint ama prófétának, nem parancsolt rád senki, s nem ígért büntetést sem. És, ugyebár, a mindenkiéhez hasonló gyarlóságod, kikezdehető moráloed is mentség, hogyan is mernél te, úgymond, szavakat igékké változtatni... És végül milyen komikus is vagy, akárcsak Tamási Demeter Gábora a szamarával.

Mindenki a tragikum és a komikum közötti borotvaélen jár, aki valódi magánbeszédre vállalkozik valamely közönség előtt. Egy szál magadban, kicsinyesen és esendően, méltatlanságod tudatában ott állsz előttük, és iszonyú felelősség szorongat a szavakért, amelyeket mondani fogsz. És nincs baj, ha csak amúgy „használsz” őket, mint más, normális ember, de ha az eleven ige hitével teszed, akkor...

Hiszen az ige többé már nem szótári szó, kincstári kellék, hanem a lényegedben gyökerezik, s mint vihartorta tölgy, csak önnön talajával, veled együtt dönthető ki.

Tehát kockázatos a magánbeszéd. Mert minden szó-hajtása (és sóhajtása) gyökerénél a kisugározni és visszaverődni, azaz sokasodni kívánó személyes igazság maghasadása zajlik. S minél mélyebben, annál pusztítóbban. De ahogyan Hamvas Béla írja: „Csak az nőhet magasra, ami gyökeret vert. Annak, ami először felülről lefelé sugárzott, mint a villám, egyetlen hatalmas pillanatban, annak alulról fölfelé kellene nőnie és visszatérni. Nem egy kezdet van, hanem kettő. A befogadás az első, a második a lassú növekedés.”

És ha már gyökeret vert mint felismerés, vele szenvedsz a születésig, vagy talán észre sem veszed: az ige lassan túlnő rajtad, és legyőzhetetlenül kikívánczik.

Ilyenkor: „egyetlen szálon függ a szó”.

Megszűnik az alany és a kijelentés különlete. Hiszen ebben a pillanatban azonos vagy az állítással, vagyis az igével, amely általad történik. Szolga vagy csupán, izzószál, amelyen a fénye kigyúl. Nemes Nagy Ágnes írja: *Mesterségem, te gyönyörű, / ki elhited: fontos élnem. / Erkölc és rémület között / egyszerre fényben s vaksötétben...*

Mert az ige úgy világít át, hogy — mint pontreflektor a színészt — elkápráztat, s magad körül már nem látsz semmit, de téged kiszolgált a fény.

(„Ha szeretet nincs bennem”)

Amikor a szó erkölcsi tett, a terhe félelmetesnek látszik. Hiszen a legnagyobb jóhiszeműséggel is tévedhetünk, és másokat is megtéveszthetünk. És egyébként is nehéz az ige folytonos izzásában égni. Kit ne kísértene meg a kétely vagy a csábítás, hogy ott hagyja felelősséggel sújtó szerepét, tollát, szószékét, katedráját? Mert aki érzi a szerep súlyát, annak szorongásán nemigen segít a hosszú gyakorlat sem; a rutinból csak egyenmondatok születhetnek, de sohasem meggyőző igék. Az lehetetlen, hogy ne remegjen a félelemtől.

De aki mégis megmarad, abban a terhet ellensúlyozó szelíd erő is dolgozik, amely hatalmasabb a kudarcok kockázatától menekítő félelemnél. Amely, ha fogvacogtatva is, de odaszít azok elé, akikhez szólnod kell, vagy szembeültet a papír sivatagával.

Ez a szelíd erő a feltétlen szeretet a tárgy és a szó iránt, amelynek odaadó figyelemmel, és az emberek iránt, akiknek beszélni tartozol. A szeretet a munka iránt, amelyben elveszíted magad, hogy tökéletlenséged átlényegüljön valami mássá, aminek pusztán médiuma, hordozóközege vagy. S az emberek iránt, akik ezért az átlényegítő üzenetért talán elnézik neked közönséges emberi hibáidat.

Azaz: a szót nem lehet igévé penderíteni pattanásig feszített hangszalagokkal, a fölény, az erőszak, a gőg, a pózolás gesztusaival, az okítás tanáros, fülsértő hangsúlyaival, a futószalag-mondatok kimért célzatosságával... *„Szólbátok az emberek vagy az angyalok nyelvén, ha szeretet nincs bennem, csak zengő érc vagyok vagy pengő cimbalom.”*

Ez mindennemű ars oratorica erkölcsi alapja.

A szeretet természetesen nem pótolhatja a hiányzó tudást, ám minden igazi tudásnak ilyen személyes és önkéntes odaadás a feltétele. És beszéd közben még inkább nélkülözhetetlen egyfajta bizalom és derű: a helyszínen formálódó mondatok logikai-nyelvtani, érzelmi-zenei architektúrájának legszilárdabb alapzata.

Így lesz a beszéd — bármilyen tárgyról — a személyessé lett tudás átvitelének hatékony energiaformája. És csak az ilyen beszéd hat úgy a hallgatókra és az olvasókra, hogy mindegyik külön-külön személyes címzettnek érezhesse magát. Mert ebben az odafordulásban a Másikhoz, minden külön megfogalmazás nélkül, egy felszólító gesztus rezdül: a Szövetség felajánlása, a megértés igénye és a párbeszéd ígérete. Tartozol ezzel mindenkinek, akinek a figyelmére számot tartasz. Ha jól meggondoljuk: ez a legjobb értelemben vett, építő alázat a megismerendő tárgy, a közvetítendő ismeret, a nyelv és legfőképpen a partner, embertársad iránt.

Nem azért sok a rossz szónok, mert manapság nem tanítanak retorikát.

Hogy ne a kezében remegő papírnak szövegelj, ne a mennyezetre függeszd a szemed, s ne a szobortalapzatnak véld az alattad álló dobogót, ehhez nem szónoklattani intelmekre, hanem mindenekelőtt arra a bizonyos szeretetre van szükség.

Ám erre senkit nem lehet kötelezni vagy megtanítani. Mert természetéből adódóan csak önkéntes lehet. Hiszen áldozatot is követel. Mert aki éli, nem nyúl a készen kínált szölamok kliséihez, elkerüli a konzervmondatokat, s a helyszínen küzdve a megnevezéssel, a szónak igézetté emelésével, valójában önmagát osztogatja.

A katolicizmus megpróbáltatásai — Burundiban

„Arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a burundi keresztény közösségnek alapjában meg kell újulnia ahhoz, hogy Jézus Krisztus egyháza legyen. A megtérés óriási munkájára hívunk benneteket: alakítsatok már ma keresztény közösségeket, hiszen Jézus Krisztus azért adja nekünk a Földet, hogy átalakítsuk és hogy építsük az emberiség közösségét... Jézust azért ölték meg, mert kimondta az igazságot, amit a kemény szívek nem tudtak elviselni. A keresztények közössége magára vállalja azt a felelősséget, hogy az emberek átfogó fejlődésének hajtóereje legyen”.

Ezzel a körlevéllel hívták egybe 1976-ban a burundi nemzeti zsinatot. Ezzel kezdődik a közép-afrikai ország katolicizmusának gyökeres átalakulása. Ugyanekkor kezdődnek a kereszténység megpróbáltatásai, amelyek egy évtizede valóságos egyházüldözéssé fajultak.

Burundi a Tanganyika-tó partján, Zaire, Rwanda és Tanzánia között, egy Dunántúl nagyságú területen (27 834 km²) terül el. Az első fehér ember 1871-ben jutott el ide. 1885–1916 között Burundi Német-Kelet-Afrika része volt. A németek számára az országnak csak katonapolitikai jelentősége volt. Az európai gazdaság, kultúra és közigazgatás a belgákkal érkezett, akik az első világháborúban szállták meg az országot és uralták azt egészen 1962-ig. Burundi 4,5 millió lakosával (1982) Afrika legsűrűbben lakott országa. A katolikusok száma és aránya (1982-ben 55%) rohamosan nő. Egy prognózis szerint az ezredfordulóra a népesség 86–87 százaléka lesz katolikus.

A katolikus egyház a belga gyarmati adminisztrációval érkezett az országba. Az egyháznak nyújtott előjogok — például az adómentesség — és az intézményeknek biztosított anyagi támogatás tették lehetővé az átfogó oktatási és egészségügyi hálózat felállítását. A 686 katolikus elemi és 29 közép- és főiskolában az ország összes diákjának közel háromnegyede tanult. A 26 katolikus kórház, 79 orvosi rendelő, 1 leprásokkal foglalkozó állomás, 6 nyomorékgondozó és öregotthon, 8 árvaház és számos egyéb intézmény (1973) az ország szociális intézményeinek nagyobb részét képezte. A nemzeti függetlenség elnyerése óta az egészségügyben és az oktatásban végzett munka az egyháznak furcsa módon nem előnyére vált, hanem egyre több feszültség forrásává lett. „A társadalom igazgatása kizárólag az állam dolga” — szögezte le néhány éve a kormány „Kék könyve”. A kormány mögött akkoriban a Nemzeti Egység és Haladás Pártja (UPRONA) állt, amely hatalmi szóval önmagát a nemzeti érdek egyedüli szószólójának nyilvánította. (A nemzeti egység ellenben kérdéses. A politikai vezetők szinte kizárólag a népesség 14 százalékát kitevő tutsi törzsből származnak. Amikor 1972-ben a 83 százaléknyi hutu törzsbeliek megkísérelték a hatalom átvételét, szörnyű megtorlás következett: mintegy 120 ezer hutut megöltek, köztük papokat és a teljes szellemi elitet.) A kormány és az UPRONA attól tartott, hogy intézményei és társadalmi elköteleződése az egyháznak politikai súlyt kölcsönöznek. Egy olyan országban, ahol a társadalom különböző csoportjai

nem érvényesíthetik saját érdekeiket, érthető, ha az egyház működését a liturgiára szeretnénk korlátozni. A burundi rendszer valójában még tovább ment: minimálisra igyekezett csökkenteni az egyházi szervezetet, megkísérelte megállítani a keresztény megújulást és állami engedélyezéshez kötött mindennemű vallási tevékenységet.

Az egyház megtizedelésének útja a külföldi papok és szerzetesek kiutasítása, vagy tartózkodási engedélyük meghosszabbításának megtagadása; a katolikus szervezetek feloszlata; a vallási sajtó és rádió betiltása volt. Az elmúlt másfél évtizedben több mint 300 misszionáriusnak kellett elhagynia az országot, 20 pap volt rövidebb-hosszabb ideig börtönben és legalább még egyszer ennyi a megölt papok száma. A hutuelleses hadjáratban pedig több mint ezer (!) hitoktatót gyilkoltak meg.

A külföldi papok eltávolítása váratlan következményekkel járt. A megfogatkozott papság rákényszerült, hogy munkáját, felelősségét megossza a világiakkal. Ezáltal átalakult a lelkipásztorkodás szerkezete és az egyház közelebb került hívei mindennapi problémáihoz. Jelenleg (1982) a lelkipásztorkodásban 4549 fő tevékenykedik — Magyarországon ugyanazon vatikáni statisztika szerint 3255 fő —, közülük 348 pap, 138 szerzetes testvér, 760 nővér, 104 világi missziós és 3199 főállású hitoktató. Éppily váratlan a papi hivatások szaporodása. A kiutasítások ellenére az egyházmegyei papság létszáma 1977—1982 között 166-ról 181-re, a seminaristáké ugyanebben az időben 73-ról 84-re nőtt.

A püspöki kar a lelkipásztori munka három súlypontját emelte ki: az egész egyház közösségekbe szervezését; a keresztény értelmiség nevelését és továbbképzését és az ország társadalmi és gazdasági problémái megoldásában való felelősségvállalást és részvételt. Az 1976. évi nemzeti zsinat fogalmazta meg a „dombok” és a „dombosítás” célkitűzését. Egy-egy, 50—100 családból álló szomszédsági kör alkotja a „domb”-nak nevezett bázisközösséget. A „domb” öntevékeny egység, amely maga szervezi a hozzá tartozó gyermekek és felnőttek vallási nevelését és a karitást; biztosítja önmagának a szentségekhez jutást, a liturgiát, a meditációs alkalmakat; havonta egyszer megvitatja a közösség vallási és egyéb problémáit és összegyűjti és kezeli a mindehhez szükséges anyagi fedezetet. A több „domb”-ból álló plébániákon működő egyházközségi tanácsok és irányító bizottságok egyszerre biztosítják a világiak tevékeny részvételét és a „dombok” közötti koordinációt.

A keresztény értelmiség nevelése a katekéta-iskolák és a burundi egyetemen oktató papok jelentős száma ellenére is még csak célkitűzés és nem eredmény. Hiányzanak a nagy képzettségű nevelők és vezetők, akikre égető szükség lenne.

A társadalmi elköteleződés főleg a II. Vatikáni zsinat hatása. Burundi katolikus egyháza egymástól elválaszthatatlannak tekinti a keresztény tanítás személyes elfogadását, hirdetését és a nyilvános társadalmi életben való megvalósítását. Az egyház nem nézheti tétlenül a munkanélküliséget, a lakásproblémákat, a gazdasági erkölcsök romlását; segíteni akar a fogyatékosok társadalmi beilleszkedésében, a családgondozásban stb. Ezért minden egyházmegye Fejlesztési Irodát állított fel azzal a céllal, hogy a gazdasági és a társadalmi-szociális helyzetet elemezze, javaslatokat tegyen és biztosítsa az egyházi akciókhoz szükséges személyzetet és anyagi fedezetet. Ezzel egyidőben az egyházmegyék a lelkipásztori munkatársak számára tanfolyamokat indítottak, hogy velük a társadalmi és gazdasági problémákat és a megoldási javaslatokat megismertessék.

A burundi katolicizmus fejlődése a központosított államhatalmat láthatóan ingerelte — és a legkülönbébb tilalmak és korlátozások kimondására ösztönözte. Létrejötték a „dombok”? Az állam megtiltotta a papoknak, hogy azokat meglátogassák, vagy körükben — a templomon kívül! — szentmisét mondjának. Magas volt a templomba járók aránya? Minden hétköznapi misét és szertartást betiltottak, hogy „ne akadályozzák az embereket munkahelyi kötelességeik végzésében”. Nőtt a világiak részvétele és szerepe az egyházban? Betiltották a katolikus ifjúsági szervezeteket, az Actio Catholicát, a katolikus oktatási

központokat, megszüntették az iskolai hitoktatást, bezárták a két hitoktatóképző iskolát. Nőtt a papi hivatások száma? Államosították és közvetlen állami ellenőrzés alá helyezték a szemináriumokat. S ha erre az 1979-től 1987-ig tartó sorozatra a katolikus egyház panasszal vagy tiltakozással reagált, azt a politikai vezetés nemzetellenes, államellenes cselekedetnek minősítette és ugyanakkor élénken tiltakozott az egyházüldözés vádjá ellen — csupán „az egyház jogtalan politikai szerepét akarta korlátozni”.

A Burundi Köztársaság vezetői egyeduralmukat egy évtizeden át a katolikus többséggel és az egyházzal szemben akarták megvalósítani. Kétségtelen, sok terhet tudtak róni a kereszténységre, sok akadályt tudtak az egyház munkája elé gördíteni. Ám úgy tűnik, céljukhoz nem közelítettek és eljárásukkal önmaguknak is csak bajt okoztak. A katolicizmus az üldöztetésben megérett, erősödött. Az emberi és vallási jogok folyamatos megsértése pedig rontotta az ország nemzetközi hírét és (mind szó szerinti, mind átvitt értelemben vett) hitelképességét.

1987 nyarán Burundiban új kormány került hatalomra. Vége szakadt az egyházüldözésnek. Megkezdődhetett a társadalom és az egyház újjáépítése. Ez nagy lehetőség és nagy erőpróba. Nincsen arra recept, hogy miképpen lehet egy kisebbség központosított hatalmát a mindenki részvételét feltételező és biztosító demokráciával felváltani. A keresztényeknek mindenesetre fokozottan meg kell felelniük a társadalom iránti felelősségüknek. S ugyanakkor nem kevesebb áldozattal meg kell teremteniük az evangelizáció és az egyház új struktúráit, új intézményeit. Az elmúlt időszak próbatételei megedzették a burundi katolikusokat, hogy most megfelelhessenek a kihívásnak.

M. M.



Irodalom

Esterházy Péter: A kitömött hattyú

Esterházy esszéi. Ha ennek az izgalmas, szabálytalan, félreérthetetlenül sajátjává tett műfajnak előzményei után nyomozunk, alighanem Mészöly Miklós hasonló jellegű írásaira utalhatunk, s természetesen arra is, hogy az esszé kísérletet jelent, s minden nagy korszakában arra szolgált művelői számára, hogy bizonytalan, értékvesztett időben tájékozódjanak a maradandó iránt. Ebben a vonatkozásban Esterházy Péter kifejezetten tradicionális. Gyakran elmondják vele kapcsolatban, hogy prózája a világ művészete most uralkodó irányzatának, a posztmodernizmusnak nagyszerű megnyilatkozása. Esszéiről ezt nem merném állítani. Mert érezni, hogy birtokában van a bizonyosságnak, fáradságos munkával, kicsit ironikus gesztussal nyomoz utána, igyekszik elsöpörni útjából minden gátat, megtszítítani azt a pár biztos szót és emberi tartalmat, megszabadítva attól a sok közhelytől, hordaléktól, mellyel korunk betemette.

Egyik kulcsfontosságú, közérzetjellemező szava a — maszatolás. Az írónak küldetése, az emberhez szóló értékes vagy kevésbé értékes mondani-valója van. Amikor azonban leül a papírral szemközt, mert úgy érzi, meg kell fogalmaznia érzéseit, a legtrikább esetben sikerül egyértelmű nyíltsággal és világossággal kifejeznie üzenetét. Elhárító mechanizmusok kezdenek munkálni benne. Amikor igent kellene mondania, talánt ír. Amikor nemet, eufémisztikusabb kifejezéseket keres és talál. Mondanivalója szép lassan elvész a szépelgő közhelyek között, s miközben óvatosan megkerüli a nehézségeket, az egynemű beszéd kínját, elveszti hitelét — így Esterházy.

Eredendően gyenge? Vagy a kor tette ilyenéné? A sorakozó önvalomásokból kialakuló korkép néha tényleg korkép, a kor betegségének, a művészet kiszolgáltatottságának szomorú hely-

zetrajza. Az író otthontalan, korábbi „lakásait” váratlanul átalakították, meghaltak, akikben még apai érzést keltett, s akiktől tanulhatott. A holtak között ismerheti fel csak a „bátyját”. Az élők között idegen. Feladatának tekinti, hogy helyreállítson valamiféle értékrendet, megmentsen valami jót és nemeset abból, ami rábízott a tehetsége törvényei szerint, de döbbenet és fájdalommal kell rácsmélennie, szavainak nem lehet hiteles, mert a szavak elvesztették hiteles, egyértelmű tartalmukat, a mondatok félelmetes rendbe sorakoznak ugyan, de a mélyükben csak ürességet érzünk. Az író haladni szeretne, de csakhamar rájön, egy helyben kell topognia. Szeretne a mindenkori művészet nyomába lépve a Titok közelébe férkőzni, dadogva hírt hozni arról, ami tulajdonképpen megnevezhetetlen, eljutni az ősi tiltások határvonaláig, de folyvást gyanakszik, hátha nem a titokra fog ráakadni, hanem a hazugságra. Fájdalmas rossz érzéssel sejtí meg: nem szabad összetévesztenie a bátorságot a „bátor-kodás”-sal, s még kevésbé szabad azt hinnie, hogy a bátorság esztétikai kategória.

Első olvasásra talán meglepő az a gondolata: „nagyon óvatosan kell bánni a megbotránkoztatással (fontos persze: kit, kiket). Mert úgy gondolom, nem megbotránkoztatónak kell lenni, hanem *botrányosnak*...” Óhatatlanul az újszövetségi Jézus példáját asszociáljuk e szavakhoz: ő is elítélte a megbotránkoztatást, de ő maga botrányos volt kortársai szemében. Mert aki a teljesség igézetében él, botrányos azok szemében, akik megelégszenek a részigazságok kényelmével, s „pereat”-ot kiáltanak azokra, akik netán egy lépéssel tovább akarnak jutni. Az igazság botrányos — mondja Esterházy, és a tapasztalat azt mutatja: sajnos igaza van.

Az igazság kimondásának kényszere köteleltségévé teszi az igazi írónak, hogy sose feledkezzék meg Rilke dühödt rikoltásáról: dagegen! Aki nem tud vagy nem mer ellenkezni, amikor ellenkeznie kell, elsüllyed. Kora talán hálás lesz, hogy nem ébresztette kínzó bűneire, hogy nem tette köteleltségévé a viviszekciót, az utókor azonban „kiköpi”. Igaza van az írónak: „a szavak nem szólnak maguktól, ha nemtelen célokra használják, nem üvöltönek, ha hazugságra használják őket, van eszükben!” Ám a szavak bosszúállóak. Leleplezik azt, aki visszaél velük,

maguk alá temetik a **feledés porába**. A hazug, a konvencionális, a lényegtelenről szóló könyvek szép lassan bemasíroznak a könyvespolcok hátsó sorába, vagy ott porosodnak a raktárakban. Egykor ünnepelték őket, díszkiadást, bőrkötést kaptak. Mindegy, az utókor nem a felpántlikázott könyvek igazságára kíváncsi.

Egy eséllyel kevesebb — ezt a címet adta Esterházy egy már-már frivol esszéjének. A halál ténye jóvátehetetlen. Eggyel kevesebben vagyunk, akiknek esélye van vagy lett volna. De miért csak a halállal szemben gondolunk erre az esélyre? S miért nem tudunk a végső kérdésekkel szembenézve megszabadulni gondolkodásunk közhelyeitől?

Esterházy Péter megpróbálta. Botrányosan, de nem megbotránkoztatva. Makacsul az igazság nyomába szegődve, abban a biztos tudatban, hogy valahol létezik és talán birtokolható is a vágyott teljesség. Kimondásához mindenesetre kevesebb mondatra, hitelesebb szavakra volna szüksége.

De vannak-e ilyen szavaink? S tudunk-e a szavakkal ilyen mondatokat formálni? ... (*Magvető*)

Rónay László

Nádas Péter: Játéktér

Az írói esszé a művészi megismerésen belül is olyat tud a világról, amit más forma nem. Igazsága művészi igazság, formája művészi forma, és mégis úgy tűnhet, mintha valamilyen nem művészi megismerés felé kacsintgatna. Ésszel is íródik, de mégsem „szakszerű” értekezés. Széppróza, de mégsem epika. Távolabb áll a fikciótól és közelebb áll a vallomáshoz, mégsem direkt módon személyes. Témája igazából nem az irodalom, a művészet, de nem is valamilyen más jelenség, szaktárgy, részterület. Témája ugyanaz, mint a többi irodalmi műfajé. Itt is mindig az egész világról van szó, persze úgy, ahogyan ez egyáltalán lehetséges: egy ember személyes dilemmáinak hitelességén keresztül, és közös kultúránk nyelvén megfogalmazva. Mindezt talán jogosult lehet előrebocsátani egy olyan esszékötet kapcsán, amely valóban a hagyományos értelemben vett kísérleteket tartalmaz. Ezek az írások inkább kérdeznek, mint állítanak, inkább bizonytalanok, mint biztosak, inkább meditációk, mint egyértelmű hitvallások,

inkább éreznivalókról szólnak, mint tudnivalókról. Inkább „szépek”, mint „tudományosak”, ám tudásuk a maga nemében felülmúlhatatlan. Ezek az esszék a mai magyar esszé legjobb teljesítményei közül valók, és ott is olyan különleges hely illeti meg őket, hogy a róluk szóló írás a megérintettségtől könnyen tárgyszerűtlenné, a tárgyszerű megközelítéstől viszont méltatlanul szárazzá válhat. Talán ennek ellenére megérné mégis az utóbbi felé közelíteni, ha ezáltal sikerülne megfogalmazni Nádas gondolkodásmódjának néhány lényeges elemét. Ezzel próbálkozom meg az alábbiakban.

1. Egyéni játéktér — egyetemes válság. Ez a könyv címében két korábbival, a színházi tárgyú írásokat tartalmazó *Nézőtér* című kötettel és a drámákat tartalmazó *Szintér* című kötettel érintkezik. Címe kissé talán meglepő módon: *Játéktér*. A játék kifejezés a *Hazatérés* című esszében bukkan fel, és az irodalmilag hiteles keresésével függ össze. Annak a természetes hangfekvésnek a keresésével, amely az „ízletlen önvallomás” és a „puszta fantáziálás” között helyezkedik el, és amelyben a személyesről van szó, de úgy, hogy az ne csak személyes legyen („amennyiben én, annyiban a bennem létező közös”). Nádas saját alkotói-gondolkodói útjáról ír, arról az erőfeszítésről, melynek eredményeképpen az *Emlékiratok Könyvé*-ben „kultúránk határozott tiltásai ellenére” olyasmikről beszélhetett, amikről direkt formában „nem szabadott” — megteremtve azt a formát, melyben „játékként” tudhatta vállalni a „véresen komolyt”. Tágabb értelemben itt minden írás erről szól: a játék teréről, lehetőségéről, értelméről — kultúránk ingataggá válásának idején. Nádas minden egyes általa szóba hozott részkérdésre kiterjedően egységben látja kultúránk ingataggá válásának válságtendenciáját, elemezve azt az állapotot, amikor „egy kultúra egyetemességét már csupán bizonytalanságának és megrendültségének egyetemessége biztosítja”. Stiliztikáról, nyelvészeti problémáról, a kimondhatatlan kimondásának lehetetlenségéről, az öröm és a boldogság összekeverésének veszélyességéről szóló okfejtései mind ahhoz a belső egyensúlyvesztéshez érkeznek el, amely korunkat jellemzi, pontosabban, amely bennünk van. Mindaz, ami „származási helyét tekintve” zsidó — keresztény és ami görög — római mibennünk, itt mélyen megélt egységben áll előttünk, ám az isteni legitimáció elvesztésével terhelt egységben.

2. A lét — nemlét — kultúra — transzcendencia. Az isteni legitimáció elvesztésének érzékelése abban is megnyilvánul, ahogyan a halálról

beszél. A *Mélabú* című esszében ezt olvashatjuk: „A halálról való gondolkodás talán egy olyan dolgnak a súlyát igyekszik meghatározni, amelynek nincsen se súlyban, se terjedelemben, se időben kifejezhető mértékegysége. S alkothatunk-e képet arról, aminek nincsen mértékegysége? És elképzelhetünk-e valami olyat, amiről ugyanakkor nem alkothatunk képet?” Majd így halad tovább a kérdés útján: ha a létezés és a nem létezés dimenzióinak terében álló harmadik dimenzió, a kultúra segítségével mégis tudunk beszélni az előző kettőről, akkor is nyitva marad még egy kérdés, az tudniillik, hogy miként és mi által ítéltető meg a kultúra? Itt érkezik el Nádas — Caspar David Friedrich: Tengeri táj holdfényben című képének elemzése során — annak a negyedik dimenzióknak a problémájához, amelyhez a *Mélabú* is tartozik, és amely az említett képnek a képen kívüli középpontját is megadja. Ebből a gondolatmenetből következik (és ez Nádas gondolkodásmódjának egyik alapvető eleme), hogy abban az esetben, ha azt a bizonyos negyedik, transzcendens dimenziót kiiktatjuk a gondolkodásból, akkor egy kultúráról és így kultúránk jelenlegi állapotáról nehezen fogunk tudni a teljesség igényével szólni, márpedig nem kellene lemondani arról, hogy képesek legyünk valahogy az egészlől beszélni. Nádas olyan egészlől beszél, amelyet érzékelni nem lehet, csak annak részleteit, viszont a rész érzékelése hiányként mégis lehetővé teszi, hogy az egész-szel foglalkozni lehessen. Kötetző írásában használja az „isteni rész” és az „emberi egész” fogalmait („Az alkát a bennünk levő isteni rész, a környezet pedig a ránk bízott emberi egész” — írja), ám nem beszél arról a fogalomról (isteni egész), melyhez az előbbieket szükségszerűen viszonyulnak. (Tehát nyilvánvalóan úgy beszél róla, hogy nem beszél róla.) Ezzel a kérdéskörrel függ össze az is, amit a gyermekkor analízisének problémájáról ír. Ezt a tünetet ugyanis annak jeleként tekinti, hogy veszélyesen megváltozott az „isteni” és az „emberi” viszonya. Az analitikus gondolkodásról szólva ebből következően az organikus gondolkodás elvesztésére figyelmeztet, de ezzel korántsem mondja azt, hogy akkor most mondjunk le az analízisről, hiszen — ez a kötet is bizonyítja rá — ez lehetetlen.

3. *Egyén — közösség — világegyetem. Az isteni rész, emberi egész* című esszében arról is

szó van, hogy környezet és alkát viszonyának vizsgálatakor mindig abból kellene kiindulni, hogy „az alkát közvetlen kapcsolatban áll a világegyetem természetével, amivel a környezet csak közvetett kapcsolatban állhat”. Az alkátban megnyilvánuló „isteni rész” tehát olyan kihívás, amelyhez minden emberi közösségnek viszonyulnia kell, hogy hogyan viszonyul hozzá, az alapvetően meghatározza az adott közösséget. Az isteni — emberi viszonyával függ tehát össze Nádas gondolkodásmódjának az előzőekből szervesen következő, és műveiben egyre karakterisztikusabban megfogalmazódó fontos jellegzetessége: a közösségről való gondolkodás, pontosabban az erről való gondolkodásnak az egészlől való gondolkodáson belüli elhelyezése. Ez ebben a könyvben konkrétan a mai magyar társadalom jó másfél évszázados múltban gyökerező kulcsproblémáit megfogalmazó írásában mutatkozik meg (*Mese a tűzről és a tudásról*), általánosan pedig leginkább abban a kötetző gondolatmenetben, melyben az emberi egyed, az emberi közösség és a világegyetem egészének viszonyáról ír: „Az újkori analitikus iskolák a genealógia antik elvével és a kegyelem keresztény elvével együtt, így tüntették el a gondolkodásból az emberi egyed alkátában megnyilvánuló, s őt közvetlenül a világegyetem egészéhez kötő isteni részt, az állandóság elvét, s egy olyan, minden emberi egyedben megnyilvánuló elvet, a változékonyság elvét helyezték a helyébe, amely aztán az emberi egyedet az emberi közösség közvetítésével köti a világegyetem egészéhez, és nem fordítva.” Ám ha ez nincs így jól, akkor egyáltalán (a gondolkodást is természetesen tevékenységnek tekintve) mit lehet tenni? Súlyos kérdés ez, az egész gondolkodásmód egyik legsúlyosabbika. Mert úgy tenni, mintha nem így állna a helyzet, ahogy azt Nádas vázolja, nem sok jóra vezet. És úgy tenni, mintha ez nem lenne gond, a helyzeten való felülemelkedés lehetőségétől fosztana meg.

A Nádas-esszék analízisei (önmagukra is reflektálva) éppen a felülemelkedés lehetőségéről beszélnek, az analitikus gondolkodás korában is megmenthető (és megmentendő), de a feladat nehézségeit is érzékelő organikus gondolkodás jegyében.

Károlyi Csaba

Egyháztörténet

A magyarországi katolikus egyház levéltári anyagának fondjegyzékei (Plébániai levéltárak „A” – „C”)

Két évezredes fennállása alatt a kereszténység — bármely felekezetéről legyen is szó — hatalmas és hierarchizált intézményrendszert hozott létre az általa hirdetett értékrendek, életeszmenyek mintegy képviseletét ellátó intézményeknek szabályozására, működésük egyöntetűségének, zavartalanságának és hatékonyságának biztosítására. Mint a kereszténység legnépesebb és világszerte elterjedt felekezete, a római katolikus egyház különösen kiterjedt és központosított, szigorúan szabályozott szervezetet hozott létre.

Ennek a hatalmas hierarchikus szervezetnek a társadalommal legközvetlenebbül érintkező tagját s ilyenként alapsejtjét a plébániák alkotják. Megfelelően mindazoknak a funkcióknak, melyeket ilyen minőségükben a társadalomban ma is ellátnak, nem csodálható, ha tevékenységükben, kivált a Tridentinum óta, a társadalmi fejlődés által életre hívott feladatok körének bővülésével egyre nagyobb szerepe lesz az írásbeliségnek. Már csak azért is, mert a társadalom valóban értelmiségi szintű képzettségre irányuló igényeinek kielégítésére szinte egészen a 20. századig főiskolai végzettségű szakemberek területileg is legkiterjedtebb apparátusával az egyházak rendelkeztek: a papsággal és a többnyire tőlük függő pedagógusokkal.

Mindennek következtében a római katolikus vonatkozásban a plébániákon évszázadok alatt igen jelentős tömegű iratanyag halmozódott fel, mely ha nagy részben sokszor áldozatul is esett a történelemnek, maradékaiban ma is elsőrendű forrásanyaga marad egyrészt a világi és az egyházi helytörténetírásnak, másrészt általában minden olyan társadalomtudományi kutatásnak, mely kisebb közösségekben lejátszódó folyamatok, azok mechanizmusa iránt érdeklődik. Vanyó Tihamérnak, a plébániatörténetírás módszertanáról közel fél évszázaddal ezelőtt írott máig alapvető útmutatója (Regnum 1940/41.) méltán emeli ki a plébániai levéltár fontosságát — és rendezettségének szükséges voltát.

Ennek az országos összességében hatalmas, de mennyiségét, területi elhelyezkedését, össze-

tételét illetőleg kevésbé ismert iratanyagnak valamely rendszeres és a teljesség igényével felépülő számbavételére az esély és a lehetőség a magyar levéltárgy átszervezésével nyílt meg. Az 1950. évi 29. sz. tvr. végrehajtási utasítása intézkedett a plébániai irattárak (mint történeti értékű iratok) bejelentéséről. E bejelentések azonban a számítottnál csekélyebb eredménnyel jártak, kiegészítésükre pedig akkor még mind az állami, mind az egyházi apparátus túlterheltsége (és nem utolsósorban a plébániai iratokra többnyire sajnálatosan jellemző rendezetlenség, elhanyagoltság) folytán nem kerülhetett sor. A felmérésnek az 1980-as években egyházi és állami szervek összefogásával történt megismétlése során a mai magyar államterületen az egyházmegyék, illetve apostoli kormányzóságok és főesperességek (összesen 16 egység) szerint 2096 plébániai iratanyaga (megannyi, a levéltári terminológiában fondnak nevezett, szervesen létrejött irategyüttes) került nyilvántartásba. Ebből 2011 rendelkezik 1950 előtt kelt, történeti értékűnek tekinthető iratanyaggal; közülük 1412-ben 1895 előttre is visszanyúló (elsősorban anyakönyvi) iratsorozatokkal. A kiadvány tartalmazza ezen kívül a hajdúdorogi görög katolikus egyházmegye és a miskolci görög katolikus apostoli kormányzóság paróchiáinak jegyzékét is. E három kötet közzétételével a magyarországi református, az evangélikus és a kisebb egyházak után most a római katolikus egyház vonatkozásában is lezárult a szervezet legkisebb egységeiben létrejött és megőrzött iratanyag nyilvántartásba vétele: ennek a teljességéhez már csak a néhány nagy püspöki levéltár iratanyagáról még elkészítendő fondjegyzékek közzététele vár még elvégzésre.

Hogy mit kell történeti érték alatt érteni, azt a levéltári törvény és végrehajtási utasítások általánosságban határozza meg: az alapelv konkretizálását az illető szakterület irattermelési gyakorlatát és történeti vonatkozásait jól ismerő felelőseire bízta.

A plébániák iratainak esetén a felmérésből a plébániai tevékenységnek rendkívül sokoldalú volta bontakozik ki. Az „A” kötet elején olvasható, mindhárom kötethez szóló bevezető röviden, de világosan foglalja össze és jellemzi az iratanyag legjelentősebb kategóriáit. Az ezeket plébániánként konkrétan, időhatáraikkal együtt felsoroló jegyzékekben az anyag magvát alkotó majd' mindenhol megtalálható anyakönyvek (a 19. század végéig a magyarországi demográfiai fejlődés rekonstruálásának egyedülálló forrásai) mellett így találjuk meg az egyházlátogatási

iratokat, püspöki körleveleket, egyházközségi képviselőtestületi jegyzőkönyveket és iratokat, költségvetéseket, számadásokat, historia domusokat, iskolai iratokat — olyan alkalmi tevékenységeknek irataival együtt, mint a templomépítések, iskolaépítések — és esetleg a helyi katolikus egyesületek iratait stb. Összességében ez 3338 iratfolyómétert jelent — jöllehet az egyes plébániák történeti értékű, tehát a jegyzékben felvett változó mélységig tagolt iratai plébániánként átlagban csupán csekélyebb terjedelműek.

Az összességében ilyen nagy tömegű, tematikailag szétágazó és a vallási közösségek életét részint szervező, részint megőrkítő plébániai iratanyag áttekinthetővé, felmérhetővé tételével a magyar egyházi és állami levéltárügy összefogása újabb igen jelentős szolgálatot tett a történeti kutatásnak, és általában mindazon érdekeknek, melyek érvényesítésükhöz történeti látásmódot, alátámasztást igényelnek. Rá kell mutatnunk azonban arra, hogy az ilyen irányú plébániai szintű kutatásoknak még római katolikus viszonylatban sem csupán a helybeli, a plébánián őrzött iratanyag a forrása. A püspöki levéltárak egy részében ugyanis elkülönítve megtalálható (főleg az utolsó 100–120 év vonatkozásában) az egyes plébániákkal folytatott levelezésnek a püspökségen maradt fele,

mégpedig ezen belül is többnyire különválasztva a parochiális és az iskolai tárgyú levelezés. A kutató által a levelezés bármelyik oldalán észlelt esetleges hiányai megkereshetők a másik fél iratai között, és ez áll a püspöki levéltárakban ugyancsak — méghozzá most már az egész egyházmegyére kiterjedőleg — megtalálható vizitációs iratokra és az ott másodpéldányban őrzött anyakönyvekre is. Ami nem von le semmit a plébánián őrzött iratanyag értékéből, viszont a kutatás helyének bizonyos megválaszthatását téve lehetővé, alkalmas a kutató munkájának megkönnyítésére. És egyre sürgetőbb feladattá téve valamennyi püspöki levéltár legalább fondjegyzékének, de még inkább ennél jóval részletesebb, egyes püspökségek esetében már publikált leltárainak elkészítését és megjelentetését.

A társadalomban az egyháztörténet iránti érdeklődés reneszánszát éljük — annak felismerésével, hogy a múlt bármely szempontú rekonstruálása sem képzelhető el a vallási — egyházi vonások figyelembevétele nélkül. A plébániai levéltárak fondjegyzékeinek kiadása — jelentősen megkönnyítve ezt a munkát — várhatólag ilyen szinten is a kutatások megélénkülését fogja eredményezni.

Vörös Károly

Színház

Mire jó egy Szobor?

(A Caligula helytartója a szolnoki Szigligeti Színház előadásában)

A marosvásárhelyi *Székely János* kitűnő verses drámájának konfliktusai kimondatlanul is a fenti kérdésben sűrűsödnek. Nagy művészi invencióval érzett rá erre *Taub János*, aki 10 évvel a *Harag György*-féle emlékezetes gyulai rendezés után először vállalkozott a „gondolatokra csuvaszított dialógdráma” színrevitelére. E súlyos — s valószínűleg költői — kérdés a dráma megírása (1972) és ősbemutatója (1978) óta még fájdalmasabban aktuálisá vált. Fel kellett tehát tenni újra és mindennek ellenére — az egyértelműen megnyugtató válasz reménye nélkül is, pusztán a szembesülés, az önvizsgálat, a világ torz, de valós jelenségeit faggató lelkiismeret éthoszának védelmében.

A szolnoki színpadon a Szobor — a Római Birodalom hatalmi tébolyban tobzódó császáranak, Caligulának szétészvedhető játékszerre emlékeztető, *könnyű* haszivatcsból készült(!) mellszobra — a játék folyamán mindvégig *nyomasztóan* jelen van. Róla folyik a szó, körülötte, miatta történik minden: érzelmek, szenvedélyek, hitek szikráznak össze, egyének és közösségek sorsa bicsaklik meg e komikusra, jelentéktelenre, amolyan céllövöldébeli ajándéktárgyra formázott Fantom árnyékában. Ezt a szobrot kellene elhelyeznie a zsidók jeruzsálemi szentélyében Publius Petroniusnak, Caligula szíriai helytartójának. A császári parancs végrehajtásának azonban két akadálya is van: az egyik s az egyértelműbben megmutatkozó az alávetett zsidó nép minden erőszakot nélkülöző, mégis megtörhetetlennek bizonyuló, konok és egységes ellenállása. A másik, nehezebben megragadható akadály magában a helytartó jellemében rejlik. Barakiás főpapnak, a zsidók legfőbb szószólójának cáfolhatatlan érvelése ráeszmélteti Petroniust arra, hogy ő nem egy örült Hatalmasság súlyos emberáldozatokat követelő szeszélyének végrehajtására, hanem mindenekelőtt emberi létre hivatott.

Az adott történelmi helyzetben választani kell, mert a két kihívás — parancsvégrehajtó tisztségviselőnek és embernek is lenni — összeegyeztethetetlen. Nehéz belső utat, súlyos drámát küzd végig *Fodor Tamás* Petroniusa, mire elérkezik eddig a felismerésig, mire végérvényesen, többé már el- és kijátszhatatlanul szembesül önnön emberarcával. Az emberi éthosz megszerzésének azonban a helytartó esetében nemcsak az az ára, hogy el kell ismernie a vereségét egy maroknyi elnyomott nép mélyebben gyökerező hitével és magasabbrendű erkölcsével szemben, hanem az is, hogy fel kell áldoznia saját politikusi éthoszáért, meg kell tagadnia hűségesküjét. S ez egy alapvetően erkölcsi lény számára még akkor sem könnyű, ha Decius, a császári követ híradásai nyomán fokozatosan lelepleződik az, amit Petronius korábban csak sejtett, de önmagának sohasem mert vagy akart bevallani: nevezetesen, hogy a császár, akit ő szolgál, valójában tébolyult tömeggyilkos. S még mindig hátravan egy — valamennyi közül a legsúlyosabb — megpróbáltatás a helytartó számára: annak felismerése, hogy a Caligulával vívott árnyékhaborúban Caligulává lett maga is, hiszen — bár jogosnak is vélhető(?) önvédelemből — kivégeztette Lucius és Probuszt, saját két — később ártatlannak bizonyuló — segéd-tisztjét.

Eszei párharc a helytartó és a főpap, két tisztségviselő — egy hatalmi és egy erkölcsi fölényben lévő ellenfél — között. Belső küzdelem egy ember két énjé között — a lélek láthatatlan, csak szavakban, gesztusokban feltáruló régióiban végbement változás. S végül konszenzus a kezdeti ellenfelek között, a valóság átrendeződése: a zsidók egy főljük rendelt római tisztségviselő szövetségesei lesznek, míg a helytartó fölött álló — fajtájából(!) — legfőbb Hatalom (látszat)szövetségeseiből szükségképpen mindenek legfőbb ellenfelévé válik. S végül megsemmisül — ezt a hatalom ingatag díszletének összeomlása jelzi az utolsó jelenetben, majd a vizuálisan kódolt üzenetet Decius közlése verbálisan is megerősíti. Megsemmisül? Hiszen *mind ez a Szobor* — a bármikor feltámadni és lecsapni kész Hatalom (jelképes) — jelenlétében zajlik!

Taub János merész nonkonformizmussal, a drámai alanyagtól első pillantásra idegennnek tűnő felfogásban állította színpadra *Székel* *János* darabját. Sajátos módon rendelte egymás mellé (alá/fölé) a komikus és tragikus elemeket. Az alapvetően veretes, súlyos és hiteles drámaiságot hordozó szövegbe ágyazott hétköznapi kiszólások, nyelvi játékok és anakronizmusok

tudatos és hangsúlyos kijátszásával lényegében sikerült a tragikumot a már-már bárgyúságig fokozott, groteszkig elrajzolt komikummal súlyosbítani. Az előadás olyan nyomasztóan könynyedre, könnyeden nyomasztóra formált, mint amiről lényegében szól: a Szobor. Mert minél könnyebb, minél vásáribb egy jelkép, annál súlyosabb erkölcsi terhet ró az emberre az, amit jelent és akit képvisel. Mire jó egy ilyen paranoiás természetű Szobor? Mögé lehet bújni, el lehet rejtőzni mögötte az igazság elől, ahogy ezt Decius teszi. Föl is lehet kapni, és — egy határig(!) el is lehet menekíteni a kellemetlen szembesítés-szembesülés elől — kezdetben Petronius még ezzel próbálkozik. Később fel lehet fedezni, le lehet tapogatni az igazi valóját. Szét lehet nyitni a fejét, és megnézni, mi van benne — üres. Le lehet tépni a fülét, az orrát, és egy egész lázadó vádbeszédet lehet az üres-bárgyú képébe vágni — Petronius ezt is véghezviszi. Le lehet dönteni, mint ahogy megtették azt a zsidók a szobor másával Jamniában. Félre lehet rúgni, be lehet söpörni egy szék alá. De le lehet-e győzni egyszer s mindenkorra? Látszólag elfeledetten — legyőzötten(?) — hever az üresfejű Szobor az utolsó jelenetben a helytartói szék alatt, de bár Petronius fölötté ul, az mégis jelen van, észrevétlenségében is nyomatékosítva a humánus felfogás aggodalmát: „Míg hatalom van, örök a veszélye, hogy megőrül, mert örült ül beléje.” Ezen a ponton a rendezés felülbírálja a szerzői utasítást — hiszen *Székel* epilógusában „a szobor hiányzik a háttérből” —, még komolyabb-komorabb figyelemztetéstől mindannyiunk számára.

A darab szereplőgárdájának jól összehangolt játékában — mindenekelőtt *Fodor Tamás* Petroniusában, *Kézdy György* Barakiásában, a segéd-tiszteket — Lucius és Probuszt — megjelenítő *Tóth József* és *Mertz Tibor* alakításában — egyaránt fellelhető a komikus és tragikum borotvaélen táncoló, de azon többnyire bravúrosan megmaradó kettőssége. Ez az egész Caligula-ügy olyan tragikus, hogy szükségképpen át kell hogy csapjon a másik végletbe, a groteszk fíntorába, lefojtott röhejébe. A játék s a benne rejlő távolláti lehetőség adhat csak esélyt a túlélésre. Ezzel próbálkozik kezdetben Fodor Petroniusa: heccelődő, bratyzó, komolytalan kisszerűséggel, látszólagos könnyedséggel és egy izgalmas sakkpartihoz hasonló intellektuális játékkal, „hitvitáival” kísérli meg a lehetetlent: az elidegenítő távollátást és ennek segítségével a caligulai parancs mintegy személytelen végrehajtását. Ez az eleinte kisszerűnek, csaknem bárgyúnak mutat-

kozó helytartó azonban alapjában véve okos, erkölcsös és nagyformátumú egyéniség, s még inkább azzá formálja őt az erkölcsi állásfoglalást kikényszerítő történelmi helyzet. Hogy az előadás végére alig-alig marad kétségünk efelől, az a címszereplő meggyőző alakításának az érdeme.

Kézdy György Barakiása statikusabb figura. Eltekintve az első jelenetek tragikomikus mozzanatainak árnyalatnyi túljátszásától, *Kézdy* főpapja méltó ellenfele *Fodor* helytartójának: az ő szerepformálása is a játék hevében egyszerűsödik egyre hitelesebbé.

Antal Csaba semmiféle történelmi korhoz nem köthető, sátorbelsőre emlékeztető, könnyű cölöpökön nyugvó, különös díszlete nagyjából három részre tagolódik. A középső rész bal felét egyetlen tárgy, a helytartói szék uralja. A jobb

hátsó, textilhulladékokkal borított tér a zsidó nép — néhol túlkoreografált, egészében mégis hatásos — tiltakozó szertartásainak színhelye. A dombos, hepehupás, rögs előtér pedig olyan, mint az anyaföld: kivégzésük előtt szinte belebújnak, eggyé válnak vele a császár hatalmi tébolyának áldozatul esett segédtsztek.

Szakács György jelmezei élesen elkülönítik a küzdőfeleket. A rómaiak anakronisztikus mai öltözékben játszanak, a zsidók ezzel szemben stilizált jelmezeket viselnek. Mégsem bántó a két idősík egymásra rimeltetésének direktisége.

Többjelentésű, mélyen intellektuális, mégis sodró lendületű dráma pereg a szolnoki színpadon. S mint minden igazi dráma, egyszerre történelmi és egyszerre mai.

Éger Veronika

Zene

Virtuózok

Isaac Stern, Pinchas Zukerman, Itzhak Perlman, Gidon Kremer, Shlomo Mintz — micsoda névsor! S ha csak ez utóbbi hármat vesszük, akkor is micsoda rendkívüli névsor! A szerencsés budapesti közönség most egy évadon belül mindhármukat hallhatta, mindhármuknak tapasztalhatt.

Először Itzhak Perlman, november 15-én, az Izraeli Filharmonikus Zenekarral és Zubin Mehtával. Itzhak Perlman két fémmankójával, szívszorítóan élettelen két lábával. Itzhak Perlman Csajkovszkijjal. Mindenről elfelejtkezünk, csak a hegedű szól. Nem küzdi le Perlman végetet, hanem felülemelkedik rajta, pontosabban már fölötte áll. Nem a győztes, hanem a jó ember muzsikál, édesen vagy érdesen, boldogan vagy szomorún; szívzakasztóan. Mint ama bizonyos Apolló-torzó, testileg torzan, s mint ama korai Apollón, „csapással süjt, mely szinte már halálos”. Bizony a hegedű sok mindenre alkalmas, csak éppen hazudni, azt nem lehet vele. Ha valaki a megfelelő tudás birtokában pódiumra áll vele, az magáról vall, a kegyetlenségig őszintén. Vajon melyikünk engedheti ezt meg magának? Melyikünknek nincsenek sötét titkai? Itzhak

Perlman tiszta ragyogása megszegyenített bennünket.

Gidon Kremer január 26-án lépett föl a kitűnő Martha Argerichcsel, a Kongresszusi Központban. A helyszín azért fontos, mert a terem méretei és az óriási színpad megakadályozza annak a bensőséges légkörnek a kialakulását, amely a szonátázáshoz nélkülözhetetlen. (Erre egyébként Kremer maga is panaszkodott a tévéinterjúban). A két előadó ezért egyetlen lehetséges megoldásként egymásnak és saját magának játszott. Tapsra meghajoltak, de már a pódiumról kifelé megbeszélték az elhangzottakat. Hosszú és igen nehéz műsort adtak végül is jelentős sikerrel. Gidon Kremer különös jelenség. A három ittjárt virtuóz közül ő az egyetlen, aki megjelenésében is olyan, amilyennek a köztudatban (feltehetőleg Paganini nyomán) egy hegedűsnek lennie kell. Sovány, lazán öszszefércelt tagokkal, hosszú-hosszú ujjakkal. Játék közben táva marad a szája, arca megfeszül, és folyvást mozog előre-hátra. Kétségkívül ő a felsoroltak közül a leggyengébb (a legkevésbé kitűnő) *hegedűs*, hibákat vét, és hegedűhangja is kissé fátyolos. Ugyanakkor ő a legmarkánsabb teremtmő-újrateremtmő szellem. Nem engedi át magán ellenállás nélkül a művet, megküzdene egymással, Kremer és az alkotó, és e birok nyomai a darabon is észrevehetők. Emiatt persze felmerül, illetve a sajtóvisszhangban fel is merült az egyénieskedés vádja, hogy Kremer „személyisége a mű és a befogadók közé tolakodott”, jóllehet csak a teremtmő szellem egyetlen lehetséges becsületes magatartásáról van szó.

És végül Shlomo Mintz, aki június 10-én a kibővített Liszt Ferenc kamarazenekarral lépett föl a Zenakadémián. Mintz, aki a legfiatalabb, aki technikailag tökéletes, fűtül a nehézségekre, egyszerűen nem tud hibázni, hangszerzesni. Nem tudom, szabad-e egy harminc év körüli soklemezes világsztárt éretlennek nevezni. Nekem mindenestre az volt a benyomásom, mint ha egy nagyra nőtt csodagyereket hallottam volna. Ezt az érzést erősítette a művész külseje is, oldalt gondosan elválasztott haja, furcsa gyermekes kövérsége, elfogódott viselkedése az öltözőben. Persze Mintz már most sokkal-sokkal-sokkal több, mint ügyes hegedűs, bizonyosság rá az édesen szépségű második tétele a Mendelssohn kon-

certnek. S hogy a vezényléssel is foglalkozik, szintén igazolja azt, hogy igazi muzsikust hallottunk azon a fülledt nyári estén. Shlomo Mintz egy kicsit még a jövő, ő lesz talán a század utolsó nagy hegedűművésze.

Sajnos egyik hangversenyt sem közvetíthette a rádió, rögzítésre sem volt lehetőség. Vajon mi marad hát meg egy évad ilyen nagyszerű estéiből. Egy-két kritika, meg persze a vágy, hogy egyszer mindezt úgy mesélhetjük csodálkozó unokáinknak, ahogy nekünk mesélik most Kreislert, Hubermant, Heifetzet. És a remény, hogy talán attól is jobbá válhatunk, ha valaki tökéletesen játszik egy Paganini-caprice-t.

Fáy Miklós

Kiállítás

A Szentolvasó képei

Udvardi Erzsébet tihanyi kiállítása

Egy régebbi tárlatkritika „hit-nosztalgikus”-nak nevezte Udvardi Erzsébetet, mi képei alapján inkább hívőnek tudhatjuk. Nyári tihanyi kiállításának fő részét *A Szentolvasó képei* című sorozat darabjai alkották. Tizenöt egyforma méretű festmény, három ciklusra osztva: Örvendetes olvasó, Fájdalmas olvasó, Dicsőséges olvasó. A művésznek eddigi kiállításain is rendre szerepeltek a szenvedéstörténetből, a szentek életéből, a kereszténység ünnepeiből merített témák, jelen volt a hívő lélek csodavárásának áhítata, szelíd szomj a misztikára, a szemlélődésre. Udvardi Erzsébet a maga sajátos technikáját balatoni képein dolgozta ki, úgy tetszik azonban, mintha mindig arra készült volna, hogy ezekhez a „szentképeihez” közeledve próbálja meg végső tökélyre vinni eszközeit. Az ezüst- és aranypapiros ragasztása, a páratlan fény-effektusok kikísérletezése, a legapróbb nüanszok hajszálpontos, gondos kidolgozása itt olyan átszellemültséget eredményez, amely amúgy is mindig kissé lebegésszerű alakjait még ujnyitval emeli, az a titokzatos fény veszi körül őket, amelyet áhítatunk mindig is köréjük képzelt. A képek azonban ettől nem válnak talányossá. Udvardi Erzsébet most is a föld körében tartja őket (akárcsak régebbi képeit, amelyek közül néhány a kiállítás kiegészítőjéül *A Szentolvasó képei* mellett helyet kapott); valami titokzatos közelséget, köz-

vetlenséget képes teremteni az itt s az ott, a közünk s a túl között.

A képek közvetítő ereje ezáltal nemcsak egyértelmű és hatékony, a közvetítés nyelve olyan, hogy mindannyiunk gondolkodásmódján mérhető. Szó sincs róla, hogy Udvardi Erzsébet egyszerű festő volna vagy kivált egyszerűsítene. Csak érezhető, hogy a szenvedéstörténet állomásainak, Mária kiválasztottságának és a földre jött Istennel, Jézus Krisztussal való kapcsolatának titka egy művészen olyan átéltségi fokra jutott, amilyen természetes átéltségu (épp a Szentolvasó segítségével) lehet a köznapi ember hitgyakorlatában. Annak hite, megsejtése, áhítata vetül ki ezekben a képekben, aki a szenvedéstörténetet kísérve imádkozik, átéli a jelenvaló, értünk áldozatot hozó Istennek, s anyjának, Máriának titkát, ezt a titkot az átéltség pillanatában elfogadja, nem értelmezi.

Udvardi Erzsébet persze értelmez is képein. Az ő szelíd hajlama a misztikára nem vezet naivitásra, a gondolkodó festők közül való. Benne azonban a ráció, mint annyi mai művész esetében, nem rekeszti ki az Istene s Istenben való gondolkodást. Így válik lehetővé, hogy mint értelmező nem föltétlenül saját változatának dominánssá tételére törekszik, s nem válik másfelől tételszerűvé. Amiben viszont nagyon hangsúlyozza önmagát, az a maga hitélménye. Mennyire letisztult élmény s megjárt benső út eredménye, épp most bizonyítéka *A Szentolvasó képei* sorozata. Annak művészi szintje, megrendítő hatása s biztonsága — amely a sorozat ciklusait némely kegytárgy „frivolitásának” közelségébe sem féli eresztetni. Udvardi Erzsébet ma már érezheti, amit fest, más küldetésű is, mint szabás szerint a művészet. *A Szentolvasó képei* a hit átélésének s nyilvánításának ritka eszközei.

Kalász Márton

Művészettörténet

Werner Hofmann: A földi paradicsom

A könyv alcíme ugyan a *19. századi motívumok és eszmék* tárgykörébe ígér betekintést, a kötet elolvasása után mégis az a benyomásunk támad, hogy a múlt század átfogó és távlati képe áll össze lapjain, méghozzá olyan szellemi hőfokon és olyannyira szemléletesen, amire kevés példát találunk a művészettörténetírásban. Hofmann művének mértékadó előzményeit keresve olyan nagy összegző munkákra akadunk, mint amilyen Burckhardt reneszánsz-könyve, vagy Huizinga késő középkorról írott műve.

A könyv tárgyának, a 19. századnak az időbeli közelsége magyarázza azt a szellemi feszültséget, ami lapjain mindvégig jelen van. A múlt század ugyanis, bármennyit „haladott” is legyen a világ azóta, jelenünk közvetlen előtörténetéhez tartozik; a 19. század leleményei és képződményei, történései és reményei csaptak át kiterjedve és popularizálódva a századforduló időhatárán.

A múlt század a „centrum elvesztése” jegyében áll. A centrum — Isten — mindent átható jelenlétének érzetét elvesztő ember számára egyre több hasadás támad a világ egységének belátásában és művészi láttatásában is. Az új „eszmék” önálló életre kelnek, megkezdődik a tünékeny szellemi divatok sorjáztása; képviselőik önhitt erőszakossággal hirdetik kizárólagos érvényű világmagyarázatukat. Az előrehaladó technizálás folytán gyorsulva átalakuló társadalmak embereinek tapasztalatát már nem fogja át egységes értelmezés; a megértés horizontja leválik a köznapok világáról, az akadémikus vagy magánbölcselet és a művészet sziget-világába szorul vissza.

A kereszténység gyakran fragmentálódva él tovább és levált elemei idegen képződményekhez tapadnak, miközben azokat szakrális vonásokkal ruházzák fel. Az organikus társadalmi szerveződések felbomlóban vannak, megnöttek a tanácstalan és „beszervezhető” népcsoportok; a földi paradicsomok egyre újabb mítoszai születnek és virágznak a társadalmi utópiák.

A „meghasonlott évszázadban” — a könyv zárófejezete viseli ezt a címet — a művészet a világban elfoglalt helyét tekintve éppúgy kérdésessé vált, mint tárgyaiban, eszközeiben és elhivatottságában. A század alapvető művészi

problémája „az allegória és a valóság, a magasabb igazság és a tárgyas ténybeli hűség, az elképzelt és a készen megtalált közötti konfliktus” — írja Hofmann. A hierarchikus, vertikális viszonyok megbomlásával a közvetítésekben is zavarok támadtak, kezdetét vette a horizontális egymás mellé rendeződés, a „minden érték átértékelésének” Nietzsche leírt folyamata. Jelenünk „poszt-modern” vonásainak előképét olvashatjuk ki e korszak jellemzőiből: „Minden egy szintre került, ugyanolyan figyelemre méltott, és ugyanaz a kritika érthető.”

Az általános nivellálódás mellett megjelentek a felbomló társadalmak elkerülhetetlen kísérő jelenségei: a menekülés különféle irányokba mutató mítoszai: a technicista haladáshittől a rasszista „megtisztulásig”. A polgári otthonokba helyezett idillek éppúgy lehettek a vágyak és remények tárgyai, mint a távoli és „romlatlan” kultúrák, vagy a matriarchális és romantikus vonásokkal felruházott nőiség. Ekkor születnek a „nagy emberek” mítoszai is, akik mozgalmak élén félisteni tekintélyre tettek szert — ami aztán századunkban e mitológiák intézménysülésére vezetett, és megteremtette a különböző színezetű nagy és kis vezérek, főhercek és condúcatorok reálisan létező utópiáit, nyomorúságos földi paradicsomait.

Hofmann rendkívüli tudásanyag birtokában, elegánsan és élvezetesen közvetíti belátásait olvasói felé. Tárgyát nem fullasztja bele az untilg ismert gazdasági és „társadalmi” magyarázatok mocsarába. Az embert, a művészt nem tartja leírhatónak semmiféle feltételrendszer ismertetésével; az igazán emberi és művészi sajátságok az előbbiekre adott válaszokban, a körülményektől való elhatárolódásban és fölülmúlásukban jelennek meg. Stílusán is magával ragadó elemzései túlmennek a művészettörténetírás szokásos határain és a kor szellemi összképévé állnak össze. Könyvében kimutatja, hogy a 19. század művészetét a látszólagos sokféleség ellenére alig tucatnyi témakör alkotja. Mivel ezek szoros kötelékben állnak a korszak „uralkodó eszméivel”, gazdag irodalmi és szellemi történeti háttérrel is ad. (Utószavában jelzi is, hogy a művészettörténetészek — Sedlmayr, Badt és mások — mellett például K. Löwith-től nyert indítatásokat, aki a *Von Hegel zu Nietzsche* című könyvében dolgozta föl a korszak gondolkodástörténetét.)

Hofmann a kortárs művészettörténetírás egyik legnagyobb alakja; hosszú időn át a hamburgi Kunsthalle igazgatója volt. Nálunk *A modern művészet alapjai* (Corvina, 1974.) című munkájával vált ismertté; e könyvében a 20.

századi művészet történetének összefoglalását írta meg. A *földi paradicsom* a korábbi; az ötvenes évek végén íródott és a szerző fiatalkori főművének tekinthető. Mindemellett mit sem veszített aktualitásából. (*Képzőművészeti*)

Vaszilij Kandinszkij: A szellemi a művészetben

Többen úgy tartják, hogy a 19. század nem 1900 újévének beköszöntével, hanem az első világháború kitorrése táján ért véget. Kandinszkijnek e korszakhatáron — 1912-ben — keletkezett könyve is mintha ezt a nézetet igazolná, s talán ezért is válhatott a múlttal való származás és az új szellemi és művészeti megújulás manifesztumává.

A származása és működése helyei révén az orosz és a német kultúrához egyaránt kötődő művész kis könyve máig érvényes belátásokat fogalmazott meg a művészet szellemiségéről és ennek változásairól. Megjelenése óta a század művészetének egyik alapkönyvévé vált, és még ma sem veszített időszerűségéből. A múlt századi ihletettségű nemzetközi és nemzeti „szocreál” hosszúra nyújtott halódása után e tájakon ma Kandinszkij szinte kortársunkként szól: „Lelünk, amely csak nemrég tért magához a materializmus hosszan tartó bódulatából, az elkéseredés csíráját — a hitetlenség, az értelmetlenség és a céltalanság következményét — rejt magában. Még nem múlt el végleg a materializmus lidércnyomása, amely a világmindenség életét gonosz, céltalan játékká változtatta. A felocsúdó lélek még mindig e lidércnyomás hatása alatt él. (...) A lélek túljutott a materialista csábítás korszakán, amelynek látszólag behódolt, de amelyet gonosz kísértésként rázott le magáról, és most újjászületve került ki a harcokból és a szenvedésekből.”

Kandinszkij könyve első felében mintegy frontális nézetből írja le a szellem változásait az időben. A szellemi életet egy égre irányuló piramisként látatja; ennek csúcsain keletkeznek minden kor művészi és szellemi képződményei, amelyek aztán lassan alászállva adják át helyüket az újabbaknak. Szemlélődései nem korlátozódnak a képzőművészetekre, a korforduló irodalmi és zenéje is része vizsgálódásainak.

A könyv túlnyomó részét a képzőművészet formaelveinek vizsgálata képezi. Az „absztrakt” művészet egyik alapítójának számító szerző érzékletes elemzéseiben föltárja a figurális hordozó elemi összetevőket, a színek, a szín- és

fényhatások szellemi hátterét. Írása azok számára is ajánlható olvasmány, akik idegenkednek a nonfiguratív festéstől és a művészet realizmuson túli területeitől. Könyvében annak a tudatosodásnak lehet az olvasó a tanúja, amit — festőtársának és barátjának, Paul Klee-nek a szavaival — a *látás relativitáselméletének* nevezhetünk. („Most nyilvánvalóvá válik a látható dolgok relativitása, kifejezésre jut továbbá az a hit, hogy ami látható, nem egyéb, mint elszigetelt példa a világegészhez képest, és hogy más igazságok vannak latens többségben.”)

A képzőművészet évezredek története során e században tudatosította azokat az alkotóelemeket — és tette módszerévé az így nyert formaelveket —, amelyek mindennemű vizualitás alapjául állnak. A későbbi tudományos (alaklélektani, színdinamikai, művészetpszichológiai stb.) kutatásokhoz képest ebben a könyvben minden egyes belátás az egész szerves teljességére való tekintettel fogalmazódott meg. Lapjain egy alkotóművész ad számot tapasztalatairól, méghozzá olyan szemléleti rendszerben és oly teljes érvényűen, amire az egy-egy metszetre szakosodott tudomány sohasem képes eljutni. (Az organikus szemlélet és a részlegességeken túlmenő teljesség, az egész-szerűség tekintetbe vétele Kandinszkijnél teozófiai és antropozófiai tájékozottságával magyarázható.) Az elméleti igényesség azonban nem torzul nála ideológiává; maga is hangsúlyozza: „A művészetben sohasem az elmélet jár a gyakorlat előtt, a helyzet ennek épp a fordítottja.”

A könyv azonban nemcsak gondolatgazdagsága, hanem irodalmi értékei miatt is megkülönböztetett figyelmet érdemel. A kompozíció belső arányairól, a képi elemek egymáshatásáról és a színekről adott jellemzése gyakran költői szépségű szövegekben jelennek meg. A kék színről például ezt olvashatjuk: „A kéknek olyan erős az elmélyülés iránti hajlama, hogy épp a sötétebb tónusaiban válik intenzívebbé, ekkor nyilvánul meg a legjellegzetesebben a lélekre gyakorolt hatása. Minél mélyebbé válik, annál csalogatóbban hív a végtelen felé, annál inkább felébreszti bennünk a vágyat a tisztaság és az érzékfeletti iránt. Ez az ég színe; amilyennek az -ég- szó hallatán képzeljük el magunknak.

A kék jellegzetesen égi szín. Minél mélyebbé válik, annál nagyobb nyugalmat áraszt. Feketévé sötétülve embertelen bánat hangja csendül ki belőle. A határtalan elmélyültségű koncentrátság állapotába kerül, amelynek nincs és nem is lehet vége.” (*Corvina*)

Tillmann J. A.

Levelek — válaszok

Tisztelt Szerkesztőség!

Műszaki értelmiségi vagyok, még a negyvenen innen. Az egyik budapesti református gyülekezetbe járok, s érdekelnek a kereszténység aktuális problémái. A Vigilia érdekesebb számain, cikkeit is elolvasom időnként. Most jutott el hozzám a júniusi szám, s annak két cikkére szeretnék reflektálni. Az egyik Békés Gellért tanulmánya a limai dokumentumról, a másik az ezt megelőző (cz) aláírási levél. Amennyire igyekszik Békés Gellért az ökumenikus nézőpontot megkeresni, annyira rosszindulatúan demagóg (cz) levele. Mintha a szerkesztőség valamiféle furcsa egyensúlyt keresne e cikkek egymás mellé tételével.

Mert szépek az intelmek a vidéki diákonushoz, de az utalás a református csábításra meglehetősen ronda. A harmincas évek hírhedt páterére emlékeztet, akinek mindenről a protestáns vesztély jutott az eszébe. Ha Önök jobban ismernék a mai magyar református egyház problémáit, nem így írták volna le ezt a levelet. A református lelkészeknek megvan a saját problémájuk az elvallástalanodott százazatokkal, meggyőződés, hogy egyikük sem azt tekinti céljának, hogy szekularizálódott katolikusokat csábítson át más hitre. Ha belelapoznak a Reformátusok Lapja egyik júliusi számába, ott megtalálják például a békési egyházmegye jelentését. Abból kiderül, hogy háromszor több a temetés, mint a keresztesítés, s a gyülekezetek egyharmadában egyetlen gyereket sem írtak be a szüleik hitoktatására. S ez az általános helyzetet tükrözi.

A probléma sokkal inkább az, hogy a jószándékú katolikusoknak nem lesz kívül együttműködni az ökumenikus egység megteremtésén, mert a református egyházban erősödik a menekülés a „dicsőséges múltba”, hátrálás a jelen s jövő problémái elől (tiszteltet a kivételnek), s ez sündisznóálláshoz vezet. Az Önök levele is ilyen irányba hat, amellett, hogy néhány katolikusnak ellenreformációs kedve támad, ami szintén nem mai tennivaló.

Néhány gondolat Békés Gellért cikkéhez is. Alapvetően korrekt a hozzáállása, próbálja megkeresni a közösen vallható pontokat. Mindamellett meggyőződés, hogy a dogmák egységesítése (ismerve az emberi természetet) a legnehezebb feladatok egyike. A különböző felekezetű emberek egysége nem valószínű, hogy közös dogmatikában és közös szertartásokban valósul

meg belátható időn belül. Viszont megvalósul bármely percben a közös cselekvésben, amely társunk (társaink) megsegítésére irányul.

Az eukarisztiáról szólva Békés Gellért szerintem *elballgat* két fontos problémát, ami a katolikus gyakorlatban megkérdőjelezhető. Nem ismerem a hivatalos dogmatikát, de a környezetemben található átlagértelmiségi katolikusok szerint:

1. A miséken Jézus keresztszáldozata ismétlődik meg minden alkalommal.

2. A pap átváltoztatja az ostyát Jézus testévé. Nem célom a több évszázados polémiát folytatni, de azért két megjegyzést megkockáztatok:

a) Jézus keresztszáldozatát *megismételni nem lehet* (l. a Zsidókhoz írt levelet), mert az a történelem adott pontján lezajlott esemény. Viszont az eukarisztiában a hívő ember *odaáldoztatja* magát Jézusnak, s ezáltal erőt nyerhet a saját keresztsje hordozására.

b) Csinján kellene bánni az „*átváltoztatás*” szóval. Hiszen Jézus mondott egy mondatot s odaadta a kenyeret tanítványainak. Amikor Jézus testileg ott volt, a kenyeret nem változtathatta át saját testévé (ezzel az erővel sok hasonmását „előállíthatta” volna), itt sokkal inkább a (kenyér+Szentlélek) szétválaszthatatlan isteni valósága, ereje hat már kétezer éve, amikor Jézus szavát megismétli a pap, lezajlik a közösségi étkezés, s részesedünk a kenyér és a bor által Jézus keresztre adott testéből és kiömlött véréből. A lényeg tehát nem a pap cselekvésén van, hanem *Isten cselekvésén*, aki az eukarisztiában isteni erőket adhat a hívő embernek.

Meggyőződés, hogy az ökumenikus egyháznak is fel kellene adnia a merev álláspontjait ahhoz, hogy az ökumenikus egység létrejöjjön.

S ez áll az apostoli utódlás kérdésére is. Mert azt elhiszem, hogy a hagyományt csak „rendezett módon” lehet továbbadni. De az élő hit nem feltétlenül a hagyományból táplálkozik. A 20. századi egyházak egyik legfőbb gyarlósága épp az, hogy a hagyományra figyelve nem érzékelik a Szentlélek inspiráló, a régi beidegződéseket szétfeszítő erejét. S ha az „una sancta catholica apostolica ecclesia” megvalósul, az nem feltétlenül a katolikus egyház mai „rendezett továbbadása” gyakorlata szerint történik majd. De *ehhez Szentleket kell venni az egyházak vezetőinek is. A kézrátétel, sajnos, nem elég!* Az egyházak történelme nem bizonyítja hatékony voltukat az ilyen és ehhez hasonló külsődleges jeleknek, akármit is tanítanak róluk az egyházak hivatalos dogmatikái.

Tisztelettel üdvözlöm a Szerkesztőség tagjait és Békés Gellértet:

B. András

Kedves Barátom,

a Vigilia szerkesztője volt szíves továbbítani üdvözlét és a limai dokumentum magyar visszhangjáról szóló írásomhoz fűzött megjegyzéseit. Köszönöm az üdvözlöt és a kérdéshez való „korrekt hozzáállás” elismerését, de még inkább köszönöm megjegyzéseit, mert alkalmat adnak néhány sajnálatosan még mindig fennálló félreértés tisztázására. Vegyük sorra a levelében említetteket.

1. A „dogmák egységesítése” helyett, amit „a legnehezebb feladatok egyikének” tekint, a „közös cselekvést” ajánlja, amely „társaink megsegítésére irányul”. Ez a segítség az evangéliumi főparancsból ered, s valóban hiányos volna minden ökumenikus törekvésünk a közös krisztusi szolgálat nélkül. Az ökumenikus mozgalom evangéliumi szelleméről tanúskodik, hogy nemcsak hittani bizottsága van, ahol a közös tanítás kérdésével foglalkoznak, hanem olyan bizottsága is, ahol a mai társadalom-erkölcsi problémák megoldását keresik és az embertárs, főleg a „harmadik világ” megsegítésére szervezik az egyházak együttműködését (a katolikus egyházét is).

Azt hiszem mégis, hogy egyetértünk abban, hogy nem korlátozhatjuk az egyházak együttműködését a társadalmi jólét síkjára. Krisztus egyháza azoknak a testvéri közössége, akik hisznek az Ő evangéliumában. S ez nemcsak a testvérek közösségére, hanem a testvéri közösségek közösségére is áll. Hit nélkül nincs egyház, hitbeli egység nélkül pedig nincs egyházi közösség. S a hit nemcsak bizalommal teljes egyéni elfogadása Isten üdvözítő üzenetének; — ennek az üzenetnek tartalma, értelmünkhöz szóló tanítása is van, s az egyházi közösség helyreállítása érdekében elkerülhetetlenül szükséges, hogy legalábbis a gyökér-igazságok kérdésében egységre jussunk. A II. Vatikáni zsinat hitünk igazságainak „rangsoráról” beszél (Unitatis redintegratio, 3. pont), ami arra utal, hogy megkülönböztethetjük hitünk központi igazságait az azokból levezetett származék-igazságoktól. Az évszázados tölgy gyökereiből és törzséből nőnek ki az ágak és a lombok. Az ökumenikus dialógus feladata az, hogy az ágak és lombok sűrűjében megtalálja a kapcsolatot a törzshöz és a gyökerekhez. Jézus nem azért imádkozott a szent vacsorán, hogy tanítványai együtt cselekedjenek jót, hanem azért, hogy az Isten-közösségben maguk is egy közösség legyenek. S kérése nem valami öncélú egyházi egységre irányul, hanem arra, hogy „elhiggye a világ”, hogy Isten nevében Ő üdvözíti az embert. (vö. János 17, 20—23)

2. Az eukarisztiára vonatkozóan azt írja, hogy „a miséken Jézus kereszttáldozata ismétlődik meg minden alkalommal”, s hozzáfűzi, hogy „Jézus kereszttáldozatát megismételni nem lehet, mert az a történelem adott pontján lezajlott esemény”. Ez igaz volna, mint kritika, ha a katolikus tanítás szerint Jézus kereszttáldozatának *fizikai*, vagy egyszerűbben, *testi* megismétléséről volna szó. Tanításunk szerint azonban a jézusi áldozat *szakramentális* értelemben, a szentségi színek által van jelen. Voltaképpen helyesebb volna nem az áldozat „megismétléséről” beszélni, hanem — ahogy az ökumenikus dialógusban ma már általában elfogadott — ha úgy fejeznénk ki a jézusi rendelést, hogy áldozata szakramentális értelemben *jelenvalóvá* lesz. (Angol nyelvhasználatban: *becomes present or actual*).

Azt írja: „az eukarisztiában a hívő ember odaáldozhatja magát Jézusnak”. De kérdem: hogyan áldozhatná oda magát Jézusnak, ha Jézus áldozata nem volna jelen? Ha csak személyes hitében áldozza magát Jézusnak, akkor nincs szükség az úrvacsorára. Ha pedig mégiscsak szükség van rá, mert maga Jézus rendelte, s az ő szavai szerint jelen van teste és vére, akkor áldozatul adott testével és vérével jelen van áldozata is.

Egyik hiányossága a szentmisére vonatkozó katolikus hitoktatásunknak kétségkívül az, hogy szinte elszigeteli a pap szerepét az áldozat bemutatásában. Valójában nem úgy kellene mondanunk, hogy a pap „átváltoztatja” az ostyát és a bort, hanem hogy Jézus rendelését követve, mint felszentelt Isten-szolgája, megünnepli híveivel Jézus megváltó áldozatát. Ebben az „emlékvacsorában” (*anamnesis*) kéri a menyeyei Atyát, hogy teremtesse Lelkével tegye jelenvalóvá a szentségi színekben Jézus testét és véré, az ő áldozatát (epiklesis). Ezt a kérést mindig és haladéktalanul teljesíti az Isten, mert a pap miniszteriális szolgálatával nem tesz mást, mint hogy Jézus rendelését teljesíti. Az „átváltoztatás” a teremtes Lélke műve a pap miniszteriális szolgálatával, aki az „emlékvacsorán” elmondja a jézusi rendelés szavait. Ezután a kenyér már nem egyszerűen fizikai értelemben vett kenyér, hanem „az élet kenyere”, s a bor nem fizikai értelemben vett bor, hanem „az üdvösség itala”, s ez egy Isten-akarta titokzatos és gyökeres „átváltozásnak” az eredménye. A görög atyák ennek jelzésére a „metabolé” szót, a skolasztikusok a „transzsubstantiatio” kifejezést használták. De ne feledjük Szent Tamás íntését: a hit vég-eredményben nem szavakra irányul, hanem az isteni valóságra. S az eukarisztiát elsősorban nem

azért adta nekünk Jézus, hogy jelen legyen közöttünk, hiszen az ő jelenlétének többféle formája van: jelen van az igéjében, jelen van a lelkünkben, a gyermekekben, a szegényekben, stb. Az eukarisztia nem sokszorosítja meg Jézus személyét, hanem a szentségi színekben jelenlétűvé teszi Jézus önátadását: amint a kereszten, a szentségben is testét és véré, teljes önmagát adja oda az Atyának a mi üdvösségünkért. Ezzel megteremti annak lehetőségét is, hogy egyesüljünk áldozatával: Jézussal a Lélekben mi is „odaáldozzuk” magunkat az Atyának.

3. Ami az apostoli utódlást illeti, itt csak azt szeretném megemlíteni, hogy ez nemhogy kizárná, hanem inkább feltételezi a Szentlélek működését. Hisszük ugyanis, hogy az egyház

apostoli, mert Jézus első tanítványainak, az apostoloknak hitében és hagyományaiban él ma is. Ez az apostoli folyamatosság nyilván a Szentlélek műve. De a Szentlélek általában látható jelek és intézmények által működik az egyházban — egy társadalmi szervezetben nem is tehetné másként. Nos, az apostoli utódlás voltaképpen nem más, mint az apostoli hagyomány folytonosságának sakramentális jele, őrzője és biztosítója.

Szíves elnézését kérem, hogy hosszúra nyúlt a levelem, de az ilyesmit nehéz röviden elmondani. Kérem, fogadja jószívvél, mint ahogy én is az Ön levelét. Jézus közös szeretetében, őszinte barátsággal üdvözölöm.

Békés Gellért

Prokop Péter hazatért

Századunk első felében, Harsányi Lajos, Sík Sándor, Mécs László és társaik működése nyomán az irodalomban kialakult egy sajátos összetett szó: papköltő. A kifejezést sokféleképpen értelmezték, néhány melléközöngéjét azok sem vállalták szívesen, akiket e névvel illettek.

Prokop Péter papfestő, a kalocsai főegyházmegegye tagja. Magyar templom szöszékét cserélte fel római festőműhelyével. Azóta ecsetjével hirdeti az Igét, képekbe, látomásokba öltözteti az Evangéliumot, a keresztény élet titkait. Maga így vall erről *Fügefám alól* címmel hamarosan megjelenő új könyvében: „A festés számomra életet s halált jelentő, kenyeret kereső mesterségem. Az írás kicsit hengegő kényszerképzetem, hogy magamat kibeszéljem. Papságomtól nem tudnék, s nem is akarnék megszabadulni. Fogságom, előre elrendelt, meghívásos, köteles próféta-ságom.”

Sajátos gondolat- és képzeletvilág az övé, sajátosak és félreismerhetetlenül egyéniek kifejezési formái is. Sík Sándor a magyar költők Isten-élményét vizsgálva realista, immanens misztikáról beszél. A magyar lélek a nyers valóság talaján áll — mondja —, mégis képes a transzcendens Isten megközelítésére. Prokop Péter képei (s egyre bőszesebben mapvilágot látó meditatív szövegei) azonos gondolatvilágból fakadnak. Mélyen hívő keresztény lélek, aki a Krisztus-misztérium igézetében él. De a reneszánszban

nevelkedett képi hagyományoktól erősen eltérő módon fejezi ki látomását, ahogyan igen eredetien önti szóba gondolatait: absztrak és realista, misztikus és nyersen egyszerű, fenséges és triviális egyszerre, képeiben és képeihez fűzött elmélkedéseiben egyaránt.

A művész az elmúlt hónapban töltötte be hetvenedik életévét. Ki hinné el róla a múlt időt? Művészi termékenysége ma is fiatalos lendületű, gondolkodásra késztető írásai egy sokat meditatáló ember érett bölcsességét osztják meg velünk.

Néhány éve a — művész hosszú távollét után — hazalátogatott Kalocsa meghívására, hiszen egész gyűjteményre való képet ajándékozott a városnak. Azóta többször megfordult itthon. De látogatásainál is hatékonyabb, intenzívebb művészetének jelenléte. Hiszen bőkezű adakozó: képeiből sokaknak ajándékozott, elsősorban egyházi intézményeknek — aligha léphetünk be akármelyikbe is úgy, hogy valamelyik képe ne nézne szembe velünk. Az idegenbe távozott festő mindig hazájának, magyar egyházának szolgált alkotásával.

Születésnapján a kalocsai érsekségen rendeztek számára ünnepséget. Köszöntéséhez a művész saját szavaival csatlakozunk mi is: „Állj csak meg egy pillanatra! Elhiszed-e: számodra, hogy élsz, mindennap ismétlődő csoda.”

(L. L.)

RÉSUMÉ

Le numéro de février ouvre par une étude de József Cserháti, dans laquelle il écrit sur les conditions intérieures de l'Eglise en activité. „Justice économique à tout le monde!” — c'est le titre de la circulaire de l'épiscopat des Etats-Unis dont nous publions des extraits, et qui est analysée par Ferenc Rabár. Cette circulaire sert de point de départ pour l'étude de Márta Farkas, intitulée: „La vie économique hongroise vue par les yeux chrétiens”. Dans notre dossier lituanien et polonais nous publions une étude de Endre Bojtár: „Le baptême de Lituanie”, — complétée par une autre analyse: „Le rôle de la Pologne dans la christianisation de la Lituanie”, écrite par Jerzy Kloczowsky. Dans la partie littéraire le lecteur trouvera: un poème de György Rába, une analyse de l'activité littéraire de Péter Nádas, écrite par Edit Erdődy, un récit de Edward Stachura et des poèmes de Tadeusz Rózewicz. Vigilia a pour partenaire cette fois: István Regőczy. Dans „Méditations d'aujourd'hui” nous publions l'essai de Éva Cs. Gyimesi: „Ars oratorica christiana”.

INHALT

József Cserháti stellt in der führenden Abhandlung der Nummer Überlegungen über die inneren Voraussetzungen der wirksamen Kirche. Wirtschaftliche Gerechtigkeit für alle nennt sich ein Rundbrief der Bischofskonferenz der USA, aus dem wir Auszüge veröffentlichen und den Ferenc Rabár für uns analysiert. Dem Thema schliesst sich ein Artikel von Márta Farkas mit dem Titel Das ungarische Wirtschaftsleben aus christlicher Sicht an. Endre Bojtár schildert die Christianisierung Litauens, als Ergänzung bringen wir eine Studie von Jerzy Kloczowski über die Rolle Polens in der Bekehrung der Litauen. Der belletristische Teil besteht neben einem Gedicht von György Rába und einer Abhandlung von Edit Erdődy über das literarische Schaffen von Péter Nádas, aus Texten von zwei polnischen Autoren: einer Erzählung von Edward Stachura und Lyrik von Tadeusz Rózewicz. Gesprächspartner der Redaktion ist diesmal István Regőczy. In der Spalte Meditationen von heute steht ein Essay von Éva Cs. Gyimesi, das den Titel Ars oratorica christiana trägt.

CONTENTS

In the introductory study of this February issue, József Cserháti specifies the internal conditions required for an efficiently functioning Church. We also publish some details from an encyclical letter of the United States episcopacy with the title: Economic Justice for Everyone. This circular is analysed by Ferenc Rabár and this serves as a point of departure for a study by Márta Farkas on Hungarian Economic Life from a Christian Viewpoint. In our Lithuanian resp. Polish compilation, we publish a study by Endre Bojtár on the christianizing of the Lithuanians. This is completed by a writing by Jerzy Kloczowski on the role of Poland in the conversion of Lithuania. Our literary part consists of a poem by György Rába, a study by Edit Erdődy analysing the work of Péter Nádas, a short story by Edward Stachura and some poems by István Regőczy. In our Meditation column, we publish an essay by Éva Cs. Gyimesi with the title: Ars oratorica christiana.

